68ste vergadering

Dinsdag 15 april 1986
Aanvang 14.00 uur

Voorzitter: Dolman

Tegenwoordig zijn 144 leden, te weten:

Aarts, Alders, Andela-Baur, Van Baars, Beckers-de Bruijn, Ter Beek, De Beer, Beinema, Van den Bergh, J. D. Blaauw, P. M. Blauw, De Boer, De Boois, Borgman, Bosman, Braams, Brouwer, Bruggeman, Van der Burg, Buurmeijer, Castricum, Cornelissen, Couprie, Dales, Van Dam, Dees, Van Dijk, Dijkman, Dijkstal, Van Dis, Dolman, Engwirda, Ernsting, Van Erp, Van Es, Eshuis, Evenhuis, Evenhuis-van Essen, Eversdijk, Franssen, Frinking, Gerritse, De Graaff-van Meeteren, De Grave, Groenman, Gualthérie van Weezel, Van Heemskerck Pillis-Duvekot, Van der Heijden, Van der Hek, Hennekam, Herfkens, Hermans, Hermes, Hermsen, Hummel, Van Iersel, Jabaaij, Janmaat, Janmaat-Abee, Joekes, Jorritsma-Lebbink, Kamp, Keja, Knol, De Kok, Konings, Van der Kooij, Korthals, Kosto, Kraaijeveld-Wouters, Krajenbrink, De Kwaadsteniet, Laning-Boersema, Lankhorst, Lansink, Lauxtermann, Leerling, Leijnse, Linschoten, Lucassen-Stauttener, Mateman, Meijer, Metz, Moor, Van Muiden, Müller-van Ast, Niessen, Van Nieuwenhoven, Nijhuis, Nijland, Nijpels, Van Noord, Nypels, Van Ooijen, Oomen-Ruijten, Den Ouden-Dekkers, Paulis, Poppe, De Pree, Rempt-Halmmans de Jongh, Van Rey, Rienks, Roethof, Van Rossum, Van der Sanden, Schartman, Scholten, Schutte, Sloots, Van der Spek, Spieker, Stemerdink, Stoffelen, Tazelaar, Terpstra, Tommel, Van den Toorn, Toussaint, Tripels, Ubels-Veen, Den Uyl, Ter Veld, Veldhoen, Te Veldhuis, Vermeend, De Visser, Van der Vlies, Van Vlijmen, Voorhoeve, Vos, B. de Vries, K. G. de Vries, De Waart, Wagenaar, Wallage, Weijers, Weisglas, Wessel-Tuinstra, Wiebenga, Willems, Wolters, Wöltgens, Worrell en Zijlstra,

en de heren Van den Broek, minister van Buitenlandse Zaken, Ruding, minister van Financiën, Brinkman, minister van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur, De Graaf, staatssecretaris van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, mevrouw Kappeyne van de Coppello, staatssecretaris van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, en de heer Van der Reijden, staatssecretaris van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur.

De **Voorzitter:** Ik deel aan de Kamer mee, dat zijn ingekomen berichten van verhindering van de leden:

Van der Linden, wegens bezigheden elders;

Salomons, wegens verblijf buitenslands, de hele week;

Ubels-Veen, alleen voor de avondvergadering.

Deze berichten worden voor kennisgeving aangenomen.

De **Voorzitter:** De ingekomen stukken staan op een lijst, die op de tafel van de griffier ter inzage ligt. Op die lijst heb ik ook voorstellen gedaan over de wijze van behandeling. Als aan het einde van de vergadering daarentegen geen bezwaren zijn ingekomen, neem ik aan, dat de Kamer zich met de voorstellen heeft verenigd.

Regeling van werkzaamheden.

De **Voorzitter:** Op respectievelijk 26 maart, 27 maart en 2 april j.l. is de termijn verstreken, waarbinnen de wens te kennen kon worden gegeven voor wettelijke regeling ten aanzien van de kamerstukken 19 423, 19 425 en 19 436. Ik stel voor deze stukken voor kennisgeving aan te nemen.

Daartoe wordt besloten.

De **Voorzitter:** Op verzoek van de regering, stel ik voor, de stemmingen over de moties-aanslagregeling alsnog een week uit te stellen.

Ik stel voor, aanstaande dinsdag te stemmen over het wetsvoorstel Wijziging van de Wet op de loonvorming (Stb. 1970, 69) (19028).

Ieder moment kan een brief binnenkomen van de regering met een verklaring inzake de vijandelijkheden tussen de Verenigde Staten en Libië. Ik stel voor, deze brief aan de orde te stellen en te behandelen inclusief eventuele stemmingen, vanavond na de dinerpauze, dat wil zeggen om ongeveer 19.00 uur, met spreektijden van 15 minuten voor de grootste drie fracties; tien minuten voor D'66 en vijf minuten voor de overige fracties.

De heer **De Vries** (PvdA): Voorzitter! Het onderwerp is van zodanig belang dat het inderdaad vanavond behandeld moet worden. Is het echter ook absoluut noodzakelijk om vanavond de stemmingen te houden? Kan dat niet morgen?

De **Voorzitter:** Mij heeft het verzoek bereikt om eventuele stemmingen vanavond te houden. Dat leek mij geen onlogisch verzoek, want als er spoed is bij het debat, is er ook spoed met de stemmingen.

De heer **De Vries** (PvdA): Zeker, maar is er een onoverkomelijk bezwaar tegen dat er zes uur later gestemd wordt? Er zijn natuurlijk een hele hoop mensen die er op zo korte termijn geen rekening mee hebben gehouden dat zij hier dinsdag zouden moeten zijn.

De heer **Eversdijk** (CDA): Voorzitter! De stemmingen over dit onderwerp zullen toch niet eerder zijn dan aan het eind van de vergadering omstreeks 23.00 uur. Men kan dan toch nog een aantal verplichtingen, zeker in de wijde omtrek van Den Haag nakomen. De zaak is belangrijk genoeg om een en ander vandaag geheel af te ronden. Wij steunen dus uw voorstel om vanavond te debatteren en dat te besluiten met stemmingen.

De **Voorzitter:** Ik begrijp dat de heer De Vries slechts een vraag heeft gesteld.

Voorzitter

De heer **De Vries** (PvdA): Ja, Voorzitter, ik begrijp dat als wij zo tegen een uur of elf stemmen, de meeste mensen weer terug kunnen zijn.

Overeenkomstig de voorstellen van de Voorzitter wordt besloten.

De **Voorzitter:** In verband met de zojuist genomen beslissing stel ik voor de rest van de week de volgende gang van zaken voor:
- hedenmiddag stemmingen, mondelinge vragen van de leden Kombrink en Vermeend, resp. Beckers-de Bruijn, dan de voortzetting van de eerste termijn inzake de sociale zekerheid;
- hedenavond de brief over Libië en aan het eind van de vergadering – zo nodig – de stemmingen over dat onderwerp. Als aan het eind van de vergadering nog enige tijd overschiet, komt nog de dupliek inzake de Wet uitkeringen vervolgingsslachtoffers aan de orde;
- woensdag het restant van de eerste termijn inzake de sociale zekerheid, het verslag van een mondeling overleg inzake het basisonderwijs, de interpellatie van de heer Sloots, dan het antwoord van de regering inzake de sociale zekerheid en eventueel met onderbreking van de behandeling van al deze onderwerpen onmiddellijk na de lunchpauze morgen vragen van de heer Van Dis aan de minister van Justitie, omdat deze vandaag afwezig is.

Overeenkomstig het voorstel van de Voorzitter wordt besloten.

Aan de orde zijn de **stemmingen** in verband met het wetsvoorstel **Wijziging van de Wet op het leerlingwezen, houdende opheffing van de leeftijdsgrens van 27 jaar (18952),**

en over:
- de motie-Worrell/Mik over personen behorende tot de culturele minderheden (18952, nr. 14);
- de motie-Worrell c.s. over extra geld voor de opleidingen voor verzorgende en dienstverlenende beroepen (18952, nr. 20).

(Zie vergadering van 8 april 1986.)

De **Voorzitter:** Ik stel vast, dat de heer Janmaat afwezig is.

Artikel I wordt zonder stemming aangenomen.

In stemming komt het amendement-Franssen (stuk nr. 18, I) tot invoeging van een nieuw artikel II.

De **Voorzitter:** Ik constateer, dat dit amendement met algemene stemmen is aangenomen.

Ik stel vast, dat door de aanneming van dit amendement het andere op stuk nr. 18 voorkomende amendement als aangenomen kan worden beschouwd. Het gewijzigde amendement-Worrell (stuk nr. 16, herdruk) is hiermee vervallen.

Artikel II (oud), zoals het is gewijzigd door de aanneming van het amendement-Franssen (stuk nr. 18, II), wordt zonder stemming aangenomen.

De beweegreden wordt zonder stemming aangenomen.

Het wetsvoorstel wordt zonder stemming aangenomen.

Aan de orde zijn de **stemmingen over twee moties,** ingediend bij de behandeling van de wijziging van de Wet op het leerlingwezen, te weten:
- de motie-Worrell/Mik over personen behorende tot de culturele minderheden (18952, nr. 14);
- de motie-Worrell c.s. over extra geld voor de opleidingen voor verzorgende en dienstverlenende beroepen (18952, nr. 20).

(Zie vergadering van 20 maart 1986.)

In stemming komt de motie-Worrell/Mik (18952, nr. 14).

De **Voorzitter:** Ik constateer, dat deze motie met algemene stemmen is aangenomen.

In stemming komt de motie-Worrell c.s. (18952, nr. 20).

De **Voorzitter:** Ik constateer, dat deze motie met algemene stemmen is aangenomen.

Aan de orde is de **stemming over een motie,** ingediend bij de interpellatie-Buurmeijer over het **herstructureringsbeleid voor Twente,** te weten:
- de motie-Buurmeijer over het niet uitvoeren van de motie-Van der Doef (19084, nr. 20) over de economische herstructurering van Twente (19480, nr. 1).

(Zie vergadering van 9 april 1986.)

De **Voorzitter:** Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van het CDA, de VVD, de SGP, de RPF en het GPV en het lid Wagenaar tegen deze motie hebben gestemd en die van de overige fracties ervoor, zodat zij is verworpen.

Aan de orde is de **beantwoording van vragen,** gesteld overeenkomstig artikel 122 van het Reglement van Orde door de leden Kombrink en Vermeend aan de minister van Financiën, **over het rente-steekproefrapport van het CBS.**

De heer **Vermeend** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Ik leg de minister van Financiën de volgende vragen voor.

1. Heeft u de vorige week van het CBS het zogenaamde rente-steekproefrapport ontvangen, zodat uw mededeling aan de Kamer van 21 maart jl. achterhaald is?
2. Is het waar, dat u voornemens bent dit rapport voor 21 mei 1986 niet openbaar te maken, omdat wellicht de uitkomsten van de steekproef van dien aard zijn, dat voortzetting van het huidige regeringsbeleid terzake niet verantwoord is?
3. Bent u bereid het rapport, in overeenstemming met uw toezegging van 21 maart jl. zo spoedig mogelijk aan deze Kamer te doen toekomen, ook wanneer het nog niet gepaard kan gaan met een regeringsstandpunt?
4. Zo ja, wanneer denkt u dit te doen en wanneer zal een regeringsstandpunt kunnen zijn bepaald?

Minister **Ruding:** Mijnheer de Voorzitter! Op de eerste vraag kan ik antwoorden dat ik op 2 april, bij brief van 1 april, van de directeur-generaal van het Centraal Bureau voor de Statistiek, het betreffende rapport over de rentesteekproef heb ontvangen. Het antwoord op de tweede vraag luidt ontkennend. Dat zal blijken uit het antwoord op de vragen 3 en 4. Die beide vragen kan ik tezamen beantwoorden. Het is de bedoeling het rapport en het regeringsstandpunt tegelijk bekend te maken en te overhandigen aan de Kamer. Dat zal vermoedelijk 28 of 29 april zijn, omdat dat zo spoedig mogelijk na de geplande behandeling van het concept-regeringsstandpunt in de ministerraad van 25 april is.

Aan de orde is de **beantwoording van vragen,** gesteld overeenkomstig

Voorzitter

artikel 122 van het Reglement van Orde door het lid Beckers-De Bruijn aan de staatssecretaris van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur, **over een abortus in een Haags ziekenhuis.**

Mevrouw **Beckers-de Bruijn** (PPR): Voorzitter! Ik wil de minister de volgende vragen stellen.

1. Wat is uw reactie op de berichtgeving over het handelen van drie gynaecologen in een Haags ziekenhuis inzake abortus bij een zestienjarig meisje?

2. Wat is uw mening over de opvatting van de directeur van het betreffende ziekenhuis, dat als er geen abortuswetgeving was geweest dat incident nooit had plaatsgevonden?

3. Is het waar, dat men vele tientallen malen per jaar foetussen van 24 tot 27 weken na een abortus zonder verdere bemoeienis 'uiteindelijk' zou laten sterven? Kunt u daarover exacte cijfers verstrekken?

4. Acht u het, gezien de moderne diagnostische methoden, redelijkerwijs mogelijk dat een ervaren gynaecoloog zich zodanig vergist, dat een zwangerschap van 25 à 26 weken wordt aangezien voor een zwangerschap van 16 tot 19 weken?

5. *Deelt u de mening, dat voorkomen moet worden dat abortus door* een dergelijk voorval opnieuw wordt gecriminaliseerd?

6. Wilt u deze Kamer, zodra dat mogelijk is, uitvoerig inlichten over de gang van zaken in dezen en de conclusies, die u daaraan eventueel verbindt?

Toelichting: Artikel in de Volkskrant van 15 april 1986.

Minister **Brinkman:** Voorzitter! De berichten, die via de media tot mij zijn gekomen, hebben mij uiteraard geschokt. Omdat de zaak waarover mevrouw Beckers vragen stelt onder de rechter is, zal zij begrijpen dat ik mij bij de beantwoording van de meeste gestelde vragen op dit moment moet beperken tot vooral het geven van enige feitelijke informatie.

Op vraag 2 wil ik antwoorden, dat ik de aangehaalde stelling onbegrijpelijk vind. Zowel onder de oude als *onder de huidige wetsbepalingen is* het aborteren van een levensvatbare vrucht strafbaar.

In antwoord op vraag 3 meld ik dat mij van de zijde van het staatstoezicht op de volksgezondheid tot nog toe geen signalen daarover bereikt hebben.

In antwoord op vraag 4 wil ik zeggen dat het inderdaad mogelijk is om met behulp van moderne diagnostische methoden de duur van een zwangerschap met een behoorlijke mate van nauwkeurigheid te bepalen, bij voorbeeld door echoscopie. In de praktijk wordt meestal afgegaan op de gegevens, die de vrouw verstrekt omtrent de datum van de laatste menstruatie, gecombineerd met een manueel onderzoek door de betrokken arts. Het is mij niet bekend of in het onderhavige geval van technologische methoden gebruik is gemaakt om de zwangerschapsduur vast te stellen. Ik neem aan, dat het justitiële onderzoek zich mede zal uitstrekken tot de vraag, of ter zake de nodige zorgvuldigheid is betracht.

In antwoord op vraag 5 meld ik dat een ieder zich aan de wet moet houden, of dat nu het Wetboek van Strafrecht dan wel de Wet afbreking zwangerschap is. Ik ben van mening dat abortus door een dergelijk voorval niet opnieuw behoeft te worden gecriminaliseerd. Bij een zorgvuldige uitvoering van de Wet afbreking zwangerschap behoeft daarvan geen sprake te zijn.

Het antwoord op vraag 6 luidt: ja. Ik kan de Kamer niet inlichten, alvorens een rechterlijke uitspraak onherroepelijk is geworden.

Mevrouw **Beckers-de Bruijn** (PPR): Mijnheer de voorzitter. Mijn vragen waren precies zo bedoeld als de minister ze heeft opgevat. Wij hadden de indruk, dat dit voorval aangegrepen werd om de legalisering van abortus in diskrediet te brengen. Dat is onterecht, gezien het feit, dat het aantal abortussen in Nederland nog nooit zo laag is geweest als nu; van 21 300 in 1980 tot 18 700 in 1984. Ik dank de minister voor de duidelijkheid, die hij heeft gegeven. Ik ben daarover volstrekt tevreden.

De heer **Schutte** (GPV): Mijnheer de Voorzitter. De minister acht de opvatting van de directeur van het desbetreffende ziekenhuis, dat als er geen abortuswetgeving was geweest, het incident nooit had plaatsgevonden, onbegrijpelijk, omdat abortus strafbaar is. Heeft de totstandkoming van een abortuswetgeving, die legalisering van abortus – zij het onder voorwaarden – betekent, toch een dusdanig grensverleggend effect, dat dit soort omstandigheden niet gerechtvaardigd, maar toch eerder in de gedachtengang van de mensen kunnen opkomen dan ingeval duidelijk sprake was van een algeheel verbod van abortus? De minister zal begrijpen, dat ik zinspeel op een argumentatie, die het kabinet ook heeft gebruikt bij de mogelijke legalisering van euthanasie.

Minister **Brinkman:** Voorzitter! Geen enkele wetgeving kan incidenten uitsluiten. Ik wil niet oordelen over het onderhavige geval omdat dat *onder de rechter is. Ik meen dat de* gedachtengang van een ieder vrij is. Ik geloof niet dat die gedachtengang bepaald behoeft te worden door hetgeen in de wet wordt gesteld. Is men echter voor zichzelf in zijn eigen gedachtengang tot een conclusie gekomen, dan heeft men zich natuurlijk te houden aan hetgeen de wet bepaalt. Ik geloof niet dat de totstandkoming van de wet in dit concrete geval van invloed is geweest voor de vraag, of de grens wel op de juiste plaats was gelegd. Het is moeilijk oordelen zolang ik niet alle feiten en het juridische eindoordeel daarover ken.

De heer **Van Dis** (SGP): Mijnheer de Voorzitter! Kan de minister uitleggen of het waar is, en zo ja waarom, dat de geneeskundige inspectie van het staatstoezicht op de volksgezondheid zich ermee heeft of kan hebben verenigd, dat de betrokken gynaecologen hun werk inmiddels hebben *hervat. Ik zou mij willen aansluiten bij* hetgeen de minister zei aan het begin van zijn betoog, toen hij sprak over een schokkende gebeurtenis. Zo heb ik het ook ervaren.

Minister **Brinkman:** Voorzitter! De formele situatie is, dat vooral de justitiële autoriteiten op het moment gemengd zijn in de zaak. Dat behoren zij ook te zijn. De geneeskundige inspectie heeft in gevallen als deze niet een zodanige competentie, dat de betrokken inspecteur of hoofdinspecteur onmiddellijk tot oordelen geroepen is. Tussen het moment waarop mij werd gemeld dat de vragen mij heden zouden worden gesteld en dit moment heb ik onvoldoende gelegenheid gehad om mij exact te vergewissen van de contacten die er zijn geweest met de geneeskundige inspectie. Desgewenst zal ik de Kamer daarover informeren. Wellicht is het mogelijk, dat te doen bij de nadere informatie *die ik heb toegezegd in antwoord op* vraag 6 van mevrouw Beckers.

De heer **Leerling** (RPF): Mijnheer de Voorzitter! De minister heeft op de derde vraag van mevrouw Beckers gezegd, dat hem geen signalen van de inspectie hebben bereikt dat vele

Brinkman

tientallen malen per jaar foetussen van 24 tot 27 weken na een abortus zonder verdere bemoeienis uiteindelijk zouden sterven. Toch bereiken die berichten ons wel eens. Is de minister bereid, onderzoek daarnaar te doen en eventuele signalen daarover die hem bereiken grondig te laten ondezoeken, zodat de getuigenverklaringen die er zijn mogelijk toch dingen aan het licht brengen die wij op dit moment misschien voor onmogelijk houden, maar in onze samenleving, ongeacht hoe men denkt over abortus provocatus, niet mogen voorkomen?

Minister **Brinkman:** Voorzitter! Ik heb van mijn geneeskundige inspectie nog geen eindverslag gekregen over de uitvoering van de Wet afbreking zwangerschappen in het eerste jaar na de daadwerkelijke inwerkingtreding daarvan. Zoals de Kamer bekend is, verwacht ik dat dezer weken.

In antwoord op vraag 3 heb ik bewust gezegd dat mij tot nog toe geen signalen hadden bereikt. Ik sluit niet uit dat de geneeskundige inspectie in haar verslag op dat punt enige bevindingen aan de orde stelt. Ik weet dat niet. Ik heb daarover geen contact met de inspectie gehad. Indien er signalen uit het veld zijn, is het uiteraard de taak van de inspectie, de betrokken autoriteiten daarvan melding te maken, om te beginnen de minister van Volksgezondheid. Indien er concrete gegevens zijn, zal ik de Kamer daarvan uiteraard verwittigen.

De heer **Van Dam** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! De minister sprak van een schokkende gebeurtenis. Ik denk dat dit oordeel door de gehele Kamer wordt gedeeld. Alleen rijst de vraag, wie competent is om een oordeel uit te spreken over het feit dat de betrokken artsen na wat er is gebeurd, normaal hun werk hebben hervat.

Minister **Brinkman**: Mijnheer de Voorzitter! Mij dunkt dat dit in de eerste plaats een zaak is in de verhouding tussen bestuur van het betrokken ziekenhuis en de betrokken arts. Uiteraard is de uiteindelijke beoordeling aan de justitiële autoriteiten. In antwoord op een vraag van de heer Van Dis heb ik zoëven al gezegd dat ik mij nog wil oriënteren op de contacten die er ongetwijfeld zullen zijn geweest met de geneeskundige inspectie. Zoals gezegd, kwam mij zeer kort voor deze bijeenkomst ter ore dat de Kamer hierover thans met mij wilde discussiëren. Ik zeg graag toe, op dit punt nadere informatie te zullen verschaffen, zodra ik mij heb kunnen verstaan met de geneeskundige inspectie.

De **Voorzitter:** Ik geef gelegenheid tot het afleggen van **stemverklaringen** over de onderwerpen, waarover zojuist is gestemd.

Twente

De heer **Braams** (VVD): Mijnheer de Voorzitter! In de motie-Buurmeijer (19480, nr. 1) wordt uitgesproken dat de staatssecretaris de motie-Van der Doef c.s. (19084, nr. 20) niet heeft uitgevoerd, hetgeen niet in het belang zou zijn van de sociaal-economische ontwikkeling van Twente. Met de extra inspanning die in de tekst van de betreffende motie was opgenomen hebben wij een stimulerende en coördinerende inspanning van het ministerie en met name de staatssecretaris voor ogen gehad. In het debat heeft de staatssecretaris toegezegd dat hij, gezien de bijzondere situatie in Twente, zich met name zal inspannen om plannen uit de regio te krijgen. Wij vinden het daarom te vroeg om te spreken over niet uitvoeren van de motie. Bij de behandeling van de begroting voor 1987 zullen wij hierop terugkomen. Om die reden hebben wij niet kunnen instemmen met de motie-Buurmeijer.

De heer **Mateman** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! De fractie van het CDA heeft tegen de motie-Buurmeijer (19480, nr. 1) gestemd, omdat zij haar nog niet opportuun acht. De onderhandelingen zijn nog gaande. Door welke uitspraak dan ook zouden deze worden doorkruist. Het zou zelfs tot gevolg kunnen hebben dat het omgekeerde wordt bereikt van wat de indiener van de motie beoogt.

Minister Brinkman van WVC

Aan de orde is de voortzetting van de behandeling van de wetsvoorstellen:

– Nadere wijziging van de Algemene Arbeidsongeschiktheidswet en de Wet op de arbeidsongeschiktheidsverzekering (nadere regeling in verband met verminderde gelegenheid tot het verkrijgen van arbeid) (19256);

– Verlening van toeslagen tot het relevante sociaal minimum aan uitkeringsgerechtigden op grond van de Werkloosheidswet, de Ziektewet, de Algemene Arbeidsongeschiktheidswet, de Wet op de arbeidsongeschiktheidsverzekering en de Wet arbeidsongeschiktheidsvoorziening militairen, die één of meer personen tot hun financiële last hebben (Toeslagenwet) (19257);

Voorzitter

– Wijziging van de Algemene Ouderdomswet (gelijkstelling niet-gehuwde personen met gehuwden of echtgenoten) (19258);

– Wijziging van de Algemene Bijstandswet met betrekking tot de gelijke behandeling van niet gehuwde personen met gehuwden (19259);

– Het treffen van een inkomensvoorziening voor oudere werkloze werknemers van wie het recht op een uitkering op grond van de Werkloosheidswet is geëindigd (Wet inkomensvoorziening oudere werkloze werknemers) (19260);

– Verzekering van werknemers tegen de geldelijke gevolgen van werkloosheid (Werkloosheidswet (19261),

en van:
– de motie-Kraaijeveld-Wouters/Linschoten over de samenhang van normen en regelingen (19257, nr. 26);
– de motie-Kraaijeveld-Wouters c.s. over de bepaling van het arbeidsverleden (19261, nr. 46);
– de motie-Gerritse/Bosman over een sociale regeling voor oudere zelfstandigen (19260, nr. 28);
– de motie-Willems over een volledig geïndividualiseerd sociaal zekerheidsstelsel (19261, nr. 51).

(Zie vergadering van 10 april 1986.)

De algemene beraadslaging wordt hervat.

□

De heer **Van der Vlies** (SGP): Mijnheer de Voorzitter! Wij zijn bezig met de behandeling van een zeer ingewikkelde, taaie, ingrijpende en pijnlijke wijziging van een groot aantal wetten op het gebied van de sociale zekerheid. Hoewel wij er op relatief korte termijn over moeten beslissen, zijn de voornemens daartoe bepaald niet uit de lucht komen vallen. Zowel wensen als onmogelijkheden hebben hier indertijd een onderscheiden, doch doorslaggevende rol gespeeld. De beschouwingen in de diverse memories van toelichtingen en van antwoord gewagen hiervan uitvoerig.

Het is alweer meer dan tien jaar geleden dat oud-minister Veldkamp zich zette aan de opdracht om de sociale wetgeving te stroomlijnen. Toen leefden we nog in een zogenaamd sociaal paradijs. Wilgen behoefden niet te worden geknot,

De staatssecretarissen Kappeyne van de Coppello en De Graaf van Sociale Zaken en Werkgelegenheid

omdat verworteling voldoende was verzekerd door de steeds toenemende economische groei van die jaren.

Na de vette jaren, kwamen de magere jaren. De gulle hand tastte in een lege buidel en daardoor kwamen mede de gevoelens van solidariteit in een ander daglicht te staan. Wie het breed heeft, laat het breed hangen, maar als het uit de lengte of de breedte moet komen, moet men noodgedwongen stringente criteria hanteren, hoe pijnlijk ook voor de betrokkenen. Waar niet is, verliest ook de keizer – en zeg in deze dagen maar: de kiezer – zijn recht.

Niet voorzien was immers de hoge vlucht van de werkloosheid, de versnelde toename van het aantal arbeidsongeschikten en het hand over hand toenemen van het oneigenlijke gebruik en misbruik van de sociale wetgeving die daartoe – laten wij wel wezen – de nodige openingen bood.

Verhelderend voor de huidige situatie is de volgende analyse. Vergaande differentiatie in beroepen en functies die het gevolg was van een voortgaande arbeidsdeling, betekende tevens functieverlies van primaire samenlevingsverbanden, zoals familie, buurt en kerk. Door de voortgaande arbeidsdeling heeft de verzorgingsstaat deze functies overgenomen. De filosofie van de verzorgingsstaat verdroeg dat niet alleen, maar stimuleerde dat ook.

Overigens moet worden vastgesteld dat de secularisatie, en als gevolg daarvan de ontkerkelijking, dat in effect ook noodzakelijk maakte. Voorts valt te denken aan de democratisering die tot gevolg had dat een ieder zich met ieder mocht en kon vergelijken. Niet in het minst wil ik hieraan toevoegen de generalisatie van waarden, de normloosheid, waardoor solidariteit en verantwoordelijk niet meer kunnen of anders worden beleefd.

Heeft deze ontwikkeling van de sociale zekerheid de individualisering niet versterkt en daardoor ook het beroep op de sociale zekerheid doen toenemen? Waren en zijn wij dusdoende niet op weg naar een maatschappij van ieder voor zich en de staat voor ons allen en ons zelf?

In de witte stukken toont de regering zich van de volgzame kant. Zij volgt en sanctioneert bepaalde maatschappelijke ontwikkelingen en zij wijst het sturend element van de hand. De cruciale vraag is echter of 'volgen' hier niet al te positief wordt geduid. In de optiek van mijn fractie mag men bepaalde ontwikkelingen ook achtervolgen. Afgezien van een principiële stellingname, daarover straks, zal een doorzettende individualisering niet kunnen leiden tot een pluriformiteit aan samenlevingsvormen die van korte duur kunnen zijn en die nauwelijks te controleren zijn?

Van der Vlies

Na het lezen van alle stukken blijft bij mij de vraag aanwezig in hoeverre aan de eenvoud, de doorzichtigheid en de flexibiliteit van het stelsel recht is gedaan. Ik stel deze vraag momenteel in voorlopige zin en wel tegen de achtergrond van de eveneens beoogde bezuinigingsdoelstellingen. Op zijn minst moet daarover aan het veld voor eens en voor al opheldering worden verschaft. Ik kom daarop nog terug.

Op deze plaats kan en wil ik er niet omheen, het standpunt van mijn fractie principieel uit de doeken te doen. Zowel in het verleden, als recent hebben wij onze zienswijze daaromtrent ten beste gegeven. Binnen de SGP is de sociale zekerheid, vooral vanwege het verzekeringsaspect, altijd een omstreden zaak geweest. Sommige mensen van gereformeerde belijdenis wijzen verzekeringen om principiële redenen af. Anderen, die staan op dezelfde grondslag, delen die overtuiging niet, althans verbinden daaraan niet die consequenties.

Verzekering tegen risico's, waarvan moet worden afgewacht of ze zich voordoen, wordt in strijd geacht met een zich gelovig overgeven aan de leiding die God in Zijn voorzienig bestel houdt met een mens. In haar beginselprogramma doet mijn partij geen uitspraak over het verzekeringsprincipe, omdat het als politieke groepering niet past, te heersen over de gewetens van individuele burgers.

Wel verzet de SGP zich tegen het dwangmatig karakter van het sociale zekerheidsstelsel. Mede om die reden heeft zij in het parlement haar stem in het verleden onthouden aan de vele achtereenvolgende wetsvoorstellen waarover in de loop der jaren moest worden beslist.

Dit laat onverlet, dat het voluit bijbels is, op te komen voor de minst bedeelden en de behoeftigen. Dit behoort zelfs tot de kenmerken van de rechtvaardigen. Zo erkennen wij ook ten volle de instelling van het diakenambt, waarmee de kerk de opdracht ontvangt tot financiële hulpverlening via de door de gemeenteleden bijeengebrachte middelen. Door de eeuwen heen is echter de rol van de diakonie drastisch teruggedrongen. De sociale zorg raakt echter niet alleen de kerk, maar ook de staat.

In onze zienswijze dient de overheid als vertegenwoordigster van de staat vooral een voorwaardenscheppend beleid te voeren, ten einde armoede te voorkomen en ruimte te laten voor financiële bijstand door kerk, particuliere organisaties en individuele burgers. De gedachte van een verzorgingsstaat met een veelomvattende overheidsbemoeienis, die beoogt de mensen te verzekeren 'van de wieg tot het graf', zoals het wel eens wordt uitgedrukt, wijst mijn fractie af.

Wat de verzekeringsgedachte als onderliggend beginsel in de sociale zekerheid betreft – de SGP-fractie heeft altijd meer gehecht aan het zogenaamde omslagstelsel – heb ik de vraag, of naar het oordeel van de bewindslieden in het onderhavige pakket daaraan uitbreiding wordt gegeven. Ja of nee? Het gaat dan eventueel om het groter worden van de kring van verplicht in het stelsel verzekerden, het bereik dus, maar ook om de duur van het uitkeringsrecht voor iemand individueel.

Naar gelang leeftijd en arbeidsverleden varieert de laatste. Daarom zou met een gemiddelde moeten worden gewerkt bij de beantwoording van deze vraag. Voor mijn fractie is deze vraagstelling van gewicht in het raam van de door ons telkenmale gehanteerde principiële benadering.

Ondanks haar alternatieve opstelling in dezen, blijft mijn fractie echter niet aan de kant staan als het erom gaat, wijzigingen ten goede aan te brengen. Om niet verder in bijzonderheden te treden mag ik de bewindslieden verwijzen naar de onlangs door mijn partij uitgebrachte nota Sociale zorg, onze zorg. Daarin is op overzichtelijke wijze de visie van de SGP op de sociale zekerheid verwoord. De nota dateert van februari jongstleden. Zij is overigens, uiteraard, voor een ieder beschikbaar.

Gezien deze visie is het wellicht niet verwonderlijk, dat mijn fractie hecht aan vooral de persoonlijke verantwoordelijkheid van een ieder, gevolgd door de naaste familie, de kerk en de overheid. In de huidige situatie betekent dit onder meer: meer recht doen aan de eigen verantwoordelijkheid en het terugdringen van de invloed van de overheid op termijn. Dit zullen dan ook onze ijkpunten zijn in meer praktische zin. Meer beschouwend en principieel wil ik nog wel de vraag stellen, in hoeverre de bewindslieden zich in de zojuist door mij verwoorde visie en de concretisering ten opzichte van het huidige pakket van voorstellen, wat de aangegeven ijkpunten betreft, herkennen.

Dat er bezuinigd moet worden, stond en staat in feite nog altijd buiten kijf. Bezuiniging is echter geen doel in zichzelf. Het gaat om de betaalbaarheid, en dus de beheersbaarheid, en de duurzaamheid van de voorziening in de toekomst. Ik denk daarbij aan de middellange termijn. Dat een combinatie wordt gezocht met een vereenvoudiging van het sociale zekerheidsstelsel mag evenmin verbazing wekken. Wel is echter opmerkelijk, dat beide componenten in de discussie nogal eens tegen elkaar worden uitgespeeld. In de schriftelijke gedachtenwisseling is hieraan reeds uitvoerig aandacht besteed. Het kan misschien geen kwaad, als het totaal aan structurele bezuinigingen en de eenvoudige som van meer inzichtelijke procedures nog eens duidelijk op een rijtje worden gezet.

Kortom, wordt de doorzichtigheid van de huidige regelgeving nu wel of niet bevorderd door deze wetsvoorstellen? Dit klemt te meer, als wordt opgemerkt dat een zorgvuldige behandeling in ruime mate is gewaarborgd.

Voorafgaand aan de afzonderlijke behandeling van de onderscheiden voorstellen van wet zou ik, vooral gelet op het voorgaande, nog een vraag willen stellen. In artikel 19 van het wetsvoorstel Verzekering van werknemers tegen de geldelijke gevolgen van werkloosheid (Werkloosheidswet) wordt gesteld dat onder anderen geen recht op uitkering heeft: de werknemer die op grond van artikel 17 van de Coördinatiewet sociale verzekering een vrijstelling heeft wegens gemoedsbezwaren, of wiens werkloosheid binnen 3 maanden na intrekking van een zodanige vrijstelling is aangevangen. Kunnen in dit verband nader de gevolgen worden aangegeven voor deze groep personen? Welke wijzigingen zullen er optreden voor deze mensen, nu de WW opgaat in de nWW?

Ik kom nu toe aan de bespreking van de nieuwe werkloosheidswet. Ter zake van de verdeling van de verantwoordelijkheden – met eigen en gezamenlijke taken – van overheid en sociale partners zal een verdere verdieping en uitwerking van de gedachtenvorming in de komende kabinetsperiode nog voldoende kunnen plaatsvinden. Dit wordt opgemerkt in de nota naar aanleiding van het eindverslag. Is het gedurfd om te vragen waarop deze gedachte eigenlijk steelt? Op welke wijze zullen

Van der Vlies

in het kader van deze gedachtenwording ook de wenselijkheid van en de mogelijkheid tot vergroting van de indivuele verantwoordelijkheidsbeleving aan de orde kunnen komen? Dit betreft een van de zojuist door mij genoemde ijkpunten.

Het wordt op dit moment niet opportuun geacht, de financieringsgrondslag van de sociale verzekeringen fundamenteel aan de orde te stellen. Het kabinet acht het niet mogelijk en ook niet verantwoord om, vooruitlopend op het beschikbaar komen van een aantal studies, geïsoleerd binnen het kader van de herziening van de werkloosheidsregelingen tot een definitief oordeel te ko nen. In dit verband rijst de vraag, wanneer het eindresultaat van de studie naar de financieringsgrondslag bekend kan zijn.

In meer algemene zin merk ik nog het volgende op. De bewindslieden erkennen het belang van de sociale zekerheid voor de economische ordening en de verantwoordelijkheid van huishoudens. Zij voegen er echter aan toe dat dit niet wegneemt dat zij van mening blijven dat de sociale zekerheid de ontwikkelingen in de samenleving dient te volgen en niet te sturen. Mijn fractie acht deze opstelling een principiële dooddoener. Welke andere beleidsterreinen waarop de overheid bemoeienis heeft, worden met een dergelijke permissieve houding tegemoet getreden?

Is hier echt geen normatieve opstelling – eventueel met gradaties – geboden? Is het geen zwaktebod, uit te spreken louter te willen volgen? Is sturen somtijds geen bittere en heilzame noodzaak? Wordt hier niet te simpel geredeneerd, teneinde bepaalde modieuze tendensen niet te zeer te dwarsbomen? In haar algemeenheid kan toch niet worden gezegd dat het optreden van de overheid slechts een volgende en geen sturende functie heeft? Op dit cruciale punt zie ik graag een nadere uiteenzetting tegemoet.

Het nieuwe stelsel wordt gekenmerkt door de afweging van wenselijkheden en beschikbare middelen. Dat is een alleszins aanvaardbare afweging. Ik vraag echter nogmaals, of dit niet wat duidelijker uit de doeken kan worden gedaan. Dat moet zeker mogelijk zijn, nu is gezegd dat in het verleden tegen de achtergrond van de op dat moment onstuitbaar lijkende economische groei een dergelijke afweging minder heeft plaatsgevonden, wat een forse groei van de collectieve sector tot gevolg had. Het laatste heeft er mede toe geleid dat het huidige ombuigingsbeleid noodzakelijk is geworden.

Mijn volgende vraag is van meer praktische aard. Het tijdstip waarop het overheidspersoneel daadwerkelijk onder de werking van de nieuwe werkloosheidswet wordt gebracht, valt nog niet te noemen. De resultaten van de zogenaamde pakketvergelijking zijn inmiddels bekend. Ongetwijfeld moeten daaraan van regeringswege beleidsconclusies worden verbonden. Deze beleidsconclusies zullen voorwerp zijn van aandacht van deze Kamer. Hoe kan met een en ander worden ingespeeld op het aan de orde zijnde pakket weggeving? Wanneer wordt daarover duidelijkheid verschaft?

De nadere argumentatie inzake de omkering van de bewijslast van de burger die een beroep doet op de sociale zekerheid, geeft aan dat hier veel meer sprake is van een verzwaring van de bewijslast. Ik kan mij daarin wel vinden, als de zaak maar recht overeind blijft staan. Het kan toch immers nooit de bedoeling van de wetgever zijn geweest om frauduleuze handelingen – op welke wijze dan ook – maar enigszins te beschermen?

Puur zakelijk geredeneerd is ons stelsel hiervoor veel te kostbaar, om van ethische laakbaarheid nog maar te zwijgen. Het is inderdaad de werknemer die door onverhoopt frauduleus handelen de vertrouwensrelatie verstoort. Daarom is mijn fractie content met de opmerking dat het in het kader van een correcte bewijslastverdeling redelijk is dat de bedrijfsvereniging in een voordeligere bewijspositie komt te verkeren dan tot nu toe het geval is.

Onder het hoofdstuk betaling wordt te berde gebracht dat in het algemeen kan worden gesteld dat zowel van de regelingen in de marktsector als van die voor het overheidspersoneel mag worden verwacht dat een stimulerende werking uitgaat van de wijze waarop neveninkomsten worden verrekend. Kan dit worden toegelicht?

Geconcludeerd wordt dat de arbeidsverledeneis van drie uit vijf jaren als zodanig moet worden gehandhaafd. Op welke wijze kunnen echter de extra besparingen die hierdoor ontstaan, worden aangewend voor aanpassingen in de sfeer van de rondom het arbeidsverleden te stellen eisen, waartoe een voorstel is aangekondigd, casu quo op andere – de vraag is: welke – onderdelen van het stelsel? Een zelfde vraag is wat met eventuele binnen het sociale stelsel beschikbaar komende ruimte, bij voorbeeld naar aanleiding van door ons allen gehoopte afnemende langdurige werkloosheid gebeurt.

Wordt deze bij voorkeur ingezet voor verlenging van de duur van de uitkering, voor verhoging van de uitkeringsniveaus of voor nivellering van verschillen die nu bestaan wegens de leeftijden van gerechtigden en het arbeidsverleden als functie hiervan? Wordt de ruimte wellicht uitsluitend toegerekend aan premiestellingen en derhalve aan een meer algemeen inkomensbeleid? In deze Kamer wordt hierover verschillend gedacht. Het is goed, als het kabinet zijn visie op dit punt geeft.

Het stemt tot tevredenheid dat het kabinet heeft afgezien van zijn aanvankelijke voornemen van een halfjaarlijkse verlaging van het uitkeringsniveau van 70% van het laatst verdiende loon tot 70% van het minimumloon. Tevens vindt mijn fractie het goed dat is gekozen voor een combinatie van feitelijk en fictief arbeidsverleden voor het bepalen van de duur van de aan het loon gerelateerde uitkering. Tijdens de schriftelijke voorbereiding heeft mijn fractie hiervoor bij herhaling gepleit. Daarom kan het niet anders dan dat zij ingenomen is met deze koerswijziging.

Overigens blijven op dit punt enkele vragen bestaan. Hoe moet worden omgegaan met perioden die zijn doorgebracht in door ons bevorderde gerichte her- en bijscholing of gerichte scholing binnen een bepaald beroep, nadat men reeds was toegetreden tot de arbeidsmarkt? Wat is er te doen bij langdurige ziekte, respectievelijk enkele korte, onderbroken perioden van ziekte? Op een of andere manier moet hiermee rekening gehouden kunnen worden.

Verder wenst de fractie van de SGP een duidelijkere honorering van verzorgingsperioden. Immers, het nakomen van een formele of morele zorgplicht is een goede zaak en mag geen materieel onverkwikkelijke nasleep krijgen in volgende levensfasen bij de vaststelling van het wettelijk te hanteren arbeidsverleden. Het zorgvermogen van de samenleving moet worden stimuleerd. Hieraan kan een uitgebouwd verzorgingsforfait bijdragen. Een en ander moet vanzelfsprekend zorgvuldig worden gedefinieerd en geconditioneerd. Hiervoor is onderzoek nodig.

De heer Van der Vlies (SGP)

Zijn de bewindslieden ertoe bereid, een dergelijk onderzoek te bevorderen?

Hoe ouder een werkloze is en vooral hoe langer men werkloos is, hoe minder kans men in het algemeen heeft op een nieuwe baan, helaas. Deze mensen hebben doorgaans lang bijgedragen tot het economische, maatschappelijke draagvlak. Dit levert de samenleving verplichtingen aan hen op. Degenen die 57,5 jaar of ouder zijn, kunnen in de huidige voorstellen in de situatie terechtkomen waarin zij 'hun eigen huis moeten opeten'. Dit moet worden voorkomen. Dit speelt een rol in dit verband en bij de IOW, waarover ik straks enkele opmerkingen maak. Voorstellen om dit te veranderen en die intussen de Kamer hebben bereikt, zal mijn fractie steunen.

Inzake de toedeling van de bevoegdheden in het kader van de deregulering zegt staatssecretaris De Graaf, het vanuit het uitgangspunt van gedeelde verantwoordelijkheid een aantrekkelijke gedachte te vinden om na afronding van de stelselherziening nader overleg te voeren over mogelijke concepties, waarbij de rol van de sociale partners bij het vaststellen van de materiële inhoud van de loondervingsregelingen, alsmede de uitvoering daarvan, het beste tot zijn recht kan komen. Op deze plaats zou ik willen vragen of deze bereidwilligheid in dit stadium misschien wat nader toegelicht kan worden.

Met betrekking tot de berekeningsmethodiek wordt opgemerkt dat of en, zo ja, in hoeverre en op welke punten de gehanteerde modellen feilen vertonen, eerst kan worden bepaald nadat enige tijd met het nieuwe stelsel ervaring is opgedaan en nieuwe informatiestromen en realisatiecijfers beschikbaar zijn gekomen. Tot die tijd zal men zich moeten verzoenen met het gegeven dat het ontwikkelen van ramingen, zeker wanneer deze de toekomst betreffen, risico's inhoudt. Op welke gronden kan daar dan toch met een zekere stelligheid aan worden toegevoegd, dat het wel duidelijk is dat door het toepassen van de meest geëigende rekenmethodiek – zoals de bewindsman dit meent te hebben gedaan –, de risico's zo beperkt mogelijk zijn gehouden? Hoe groot wordt de onzekerheidsmarge in dezen ingeschat en is daar ook rekening mee gehouden?

Overigens komt de omvang van de uitvoeringskosten nauwelijks uit de verf. Dat er ook wegvallende kosten zijn in de uitvoeringssfeer van de sociale verzekeringen moge duidelijk zijn, maar ook hier wordt geen enkele raming verstrekt. Waarom zijn overigens de extra inspanningen, verbonden aan de herkeuringen in de AAW en WAO, het sanctie- en vervolgingsbeleid, het doen van inkomensonderzoeken en het doen van onderzoeken naar de vormen van samenleven niet via een gedetailleerd onderzoek benaderd?

Resumerend kan worden gesteld dat de nieuwe werkloosheidswet zowel in hoogte als in duur van de uitkering weinig sympathiek overkomt, gelet op de bezuinigingsdoelstelling die mede overtuigend in het geding is en misschien naar buiten toe wel overheerst. Alleen de verwachting dat een toeneming van de economische groei zal leiden tot meer werkgelegenheid en dus tot minder werkloosheid, kan hier iets aan afdoen. Wij wensen het thans zittende en het komende kabinet de nodige voortvarendheid om dit op gepaste wijze te bewerkstelligen.

Voorzitter! In het gehele pakket van voorstellen tot herziening van de sociale zekerheid neemt de nadere wijziging van de AAW/WAO een belangrijke plaats in. Wij konden daar tijdens de schriftelijke behandeling wel begrip voor opbrengen. Het gaat hierbij namelijk om de kwestie dat personen die deels werkloos en deels arbeidsongeschikt zijn, voor wat betreft het werkloosheidsdeel in dezelfde uitkeringspositie dienen te komen verkeren als de overige, onvrijwillig werklozen.

De gelijke uitkeringsperiode dient te worden bereikt door de bepalingen die de verdiscontering van werkloosheid in de arbeidsongeschiktheid mogelijk maken, te laten vervallen en daarnaast te bepalen dat arbeidsmarktfactoren niet meer de mate van arbeidsongeschiktheid op grond van het arbeidsongeschiktheidscriterium mede blijven bepalen. Maar uiteindelijk rest voor mijn fractie de vraag of wel zo rigoureus mag worden ingegrepen in deze groep van uitkeringsgerechtigden. Het corrigeren van de verdisconteringsbepalingen is een uitermate tere zaak. Zowel factoren van fysieke als van psychische aard spelen hierbij een belangrijke rol. Dat de WAO meer en meer, in de loop van de tijd, het karakter heeft gekregen van een regeling voor vervroegde pensionering en van een werkloosheidsvoorziening, is een zaak die niet valt te ontkennen. Evenzeer valt het te billijken dat deze misstand uit de weg dient te worden geruimd. Maar mijn fractie heeft er, eerlijk gezegd, wel de nodige twijfels over, of dit allemaal in één handomdraai in schematische zin zal behoren te gebeuren. Bij wijze van toelichting merk ik het volgende op.

Hoe kun je iemand die om psychische redenen arbeidsongeschikt is verklaard, opzadelen met een

werkloosheidscomponent? Zal deze vaststelling geen extra psychische druk leggen op de artsen die werkzaam zijn bij de GMD's? De drie hoofdredenen die worden aangevoerd om over te gaan tot afschaffing van de verdiscontering, zijn evenwel – ik erken dit – niet van elke zin ontbloot. Het betreft achtereenvolgens het grote verschil in uitkeringspositie tussen gedeeltelijk arbeidsongeschikten voor het deel dat zij als werkloos zijn aan te merken enerzijds en geheel arbeidsgeschikte werklozen anderzijds, de aanzuigende werking van de betere uitkeringsrechten in het kader van de arbeidsongeschiktheidsregelingen en de anti-revaliderende werking van de verdisconteringsbepalingen.

Maar daarmee is mijns inziens toch niet alles gezegd. Om maar één tegenwerping te noemen: gedeeltelijk arbeidsongeschikten verkeren wat hun toetreding tot de arbeidsmarkt betreft in een duidelijk ongunstiger positie dan de geheel arbeidsgeschikte werklozen. Dat zal zeker in de huidige situatie op de arbeidsmarkt een rol spelen. Kan nog eens nader worden ingegaan op de aanvullende maatregelen die nodig zijn om de positie op de arbeidsmarkt van de gedeeltelijk arbeidsongeschikte te versterken?

Juist ook na afschaffing van de verdisconteringsbepalingen zou de discussie voort moeten blijven gaan over de vraag hoe de WAO/AAW kan bijdragen tot herstel van arbeidsvermogen van betrokkene en de bevordering van de feitelijke plaatsing op de arbeidsmarkt. Op welke wijze zal deze reïntegratie zowel voor de geheel arbeidsongeschikte als voor de gedeeltelijk arbeidsongeschikte, ook na afschaffing van de verdisconteringsbepalingen, één van de doelstellingen van de WAO/AAW kunnen blijven?

Het vaststellen van de mate van arbeidsongeschiktheid heeft vele reacties opgeroepen. Het lijkt ook geen gemakkelijke zaak te zijn. Kan nog eens nader worden uiteengezet op welke wijze en in welke mate de reele verdiencapaciteit uitgangspunt blijft bij de arbeidsongeschiktheidsschatting? Welke criteria worden gehanteerd en door wie? Welke arbeidsongeschiktheidsklassen blijft men gebruiken? Mijn fractie heeft grote aarzeling bij al te rigoureuze ingrepen ten aanzien van al of niet gedeeltelijk arbeidsongeschikten. Voordat bij voorbeeld een laagste klasse zou worden afgeschaft, moet toch wel onomwonden duidelijk zijn dat dat verantwoord is en dat het mensen niet onbillijk treft. Om het in alle opzichten onbespreekbaar te verklaren, gaat ook weer te ver. In het verleden is trouwens van een dergelijk voornemen regelmatig sprake geweest. Moet het budgettaire gevolg van het afschaffen van de laagste arbeidsongeschiktheidsklasse in de WAO inderdaad als onoverkomenlijk worden beschouwd?

Voorzitter! Een punt dat hierop aansluit is de volledige-middelentoets van de Algemene Bijstandswet, waarmee de gedeeltelijk arbeidsongeschikten zullen worden geconfronteerd na het verstrijken van de uitkering van de nieuwe werkloosheidswet. Mijn fractie blijft van mening dat de gedeeltelijk arbeidsongeschikten niet moeten terugvallen op de ABW, gelet op de vermogenstoets die daarbij plaatsvindt. Evenals andere fracties, is ook mijn fractie de mening toegedaan dat in de IOW voor deze groep een voorziening opgenomen moet worden.

In het kader van de schriftelijke voorbereiding bij het onderhavige wetsvoorstel is ook aandacht besteed aan het zogenaamde opstapje. Het ging daarbij om verschillende mogelijke, aanvullende maatregelen om de positie van de gedeeltelijk arbeidsongeschikte werknemer op de arbeidsmarkt te verbeteren. In de memorie van antwoord is bij de beschouwing over de vorm waarin een dergelijke tijdelijke toelage op de arbeidsongeschiktheidsuitkering in situaties van feitelijke reïntegratie verstrekt zou kunnen worden, als mogelijkheid genoemd een verhoging van de uitkering met maximaal één klasse.

Daardoor wordt niet de mate van arbeidsongeschiktheid gewijzigd; wel wordt tijdelijk een hogere arbeidsongeschiktheidsuitkering verstrekt, waardoor reïntegratie kan worden gerealiseerd. Op zichzelf is dit een zeer goede zaak. De periode zou echter beperkt dienen te blijven tot een half jaar, zo lees ik in de stukken. Op welke wijze zou evenwel de mogelijkheid aanwezig moeten zijn, dat het reïntegratie-opstapje meerdere keren ten aanzien van dezelfde persoon kan worden toegepast?

Kan eens duidelijk uit de doeken worden gedaan waarom naar het oordeel van het kabinet pas in een later stadium invoering van zo'n opstapje nader zal worden overwogen? Overigens ligt er amendering op dit punt voor en uit mijn beschouwing zal duidelijk zijn dat mijn fractie daar met grote sympathie tegenover staat.

Ter afronding van mijn betoog over de AOW/WAO, merk ik op dat mijn fractie zeer positief oordeelt over het elimineren van de eis van het arbeidsverleden in de WAO/AAW.

Voorzitter! Mijn fractie kan zich in grote lijnen verenigen met de voorgestelde toeslagenwet. Ook onderschrijven wij de wenselijkheid van de scheiding die het kabinet tracht aan te brengen tussen het equivalentiebeginsel en het solidariteitsbeginsel. Dat de toeslagenwet uit de algemene middelen wordt gefinancierd, betekent inderdaad een versterking van het solidariteitsbeginsel in het totale stelsel van de sociale zekerheid, aangezien op deze wijze het financieringsdraagvlak wordt verbreed.

Bij de bepaling van de hoogte van de toeslag blijft evenwel vermogen buiten beschouwing. Dit betreft het belangrijkste verschil tussen de middelentoets in de Algemene Bijstandswet en de toeslagenwet. Waardoor is het voornemen ontstaan om, in het op grond van artikel 5 nog te treffen besluit, te bepalen dat beurzen niet buiten beschouwing blijven bij de bepaling van de hoogte van de toeslag?

Mijn fractie is er bepaald geen voorstandster van om de aanvullende toeslag via de Algemene Bijstandswet aan de partner uit te keren. Het verdient naar onze mening de voorkeur tijdens het loondervingstraject, de analogie met de wijze van betaling van loon, zoveel mogelijk na te streven door loondervingsuitkering en toeslag aan de uitkeringsgerechtigden gezamenlijk uit te betalen. Voorts zijn wij van mening dat, nu het als gevolg van de keuze voor een uniform uitkeringspercentage van 70, kan voorkomen dat de loondervingsuitkering beneden het relevante sociale minimum daalt, de overheid haar zorgfunctie voor het gegarandeerde bestaansminimum in de specifieke situatie dat uitkeringsgerechtigden anderen financieel ten laste hebben, behoort te vervullen.

Financiering door middel van premieheffing heeft niet de voorkeur van mijn fractie – ik zei dat al – omdat mede daardoor het verzekeringsaspect van de toeslag wordt benadrukt. Verder zijn wij van mening dat de toeslagenregeling meer het karakter van een minimumbehoeftevoorziening draagt. Wij zijn dan ook verheugd en het kabinet is dat ook, dat gelet op de uitgebrachte adviezen binnen de totale financie-

ringsstructuur en de daarmee samenhangende lastenverdeling, op het aanvankelijke voornemen om de toeslagenwet uit premies te financieren, kon worden teruggekomen. De termijn waarbinnen in het voorstel een deel van de inkomsten uit arbeid wordt vrijgelaten, wordt beperkt tot maximaal twee jaar.

Een uitbreiding van de voorgestelde termijn van twee jaar zou inderdaad niet te rechtvaardigen zijn ten opzichte van degenen die uit arbeid het minimumloon of iets meer verdienen. Geldt dit ook voor de boven 57,5-jarigen? Hoe oordeelt de bewindsman over de suggestie om voor hen de duur van de vrijlatingsregeling niet aan een maximum van twee jaar te binden? Mijn fractie acht het juist dat het kabinet een harmonisatie wil realiseren van de vrijlatingsbepalingen tijdens de loondervings- en minimum-behoeftefase. In de nota naar aanleiding van het eindverslag lezen wij dat de bedoelde harmonisatie niet volledig tot stand wordt gebracht. Kan nader worden ingegaan op de relatief geringe verschillen tussen de vrijlatingsbepalingen in de Algemene Bijstandswet enerzijds en de AOW en de toeslagenwet anderzijds?

Mijn fractie heeft moeite met de uitbreiding van de minimumbescherming tijdens de loondervingsfasen van ongehuwden. Wordt op deze wijze geen premie gezet op het ongehuwd samenwonen en wordt door de gelijke behandeling van gehuwden en ongehuwd samenwonenden de laatste groep niet opnieuw wettig gesanctioneerd? Bij de bespreking van de notitie over alternatieve leefvormen, heb ik uitvoerig verwoord hoe wij tegen deze ontwikkeling aankijken. De bedoeling van dat overleg was om de daarop volgende discussies over de stelselherziening te ontlasten. Het kan dus niet de bedoeling zijn, een en ander hier op deze plaats, waar wij trouwens onze opvattingen over de alternatieve samenlevingsvormen ettelijke malen hebben verwoord, te herhalen.

Kort en goed, wij wekken de regering en de hier aanwezige fracties op, van deze weg met vele voetangels en klemmen terug te komen. In het andere geval zal naar onze stellige mening, de samenleving voor geweldige en negatieve materiële en immateriële gevolgen komen. Daarvoor willen wij ernstig waarschuwen. Vanuit de bijbelse visie meen ik deze ontwikkeling principieel van commentaar te moeten voorzien en moet ik deze ten diepste afwijzen. Waarom niet teruggekeerd naar de situatie waarin het ongehuwd samenwonen ook geen rechten uit hoofde van de minimumdagloonbepalingen opleverde? Aangaande de formeel juridische onmogelijkheid van een adequate formulering van artikel 1, lid 3, wordt geantwoord dat dat lid betrekking heeft op feitelijke omstandigheden. Ik vind dit een wat mager argument en dan druk ik mij nog zacht uit.

De voorgestelde Wet Inkomensvoorziening oudere werkloze werknemers kan mijn fractie in grote lijnen onderschrijven. Dat de werkloze werknemer meer bescherming behoeft naarmate hij ouder is, acht mijn fractie billijk. In antwoord op de vraag, te overwegen om daarnaast voor degenen die na het bereiken van de leeftijd van 57,5 jaar werkloos worden de vervolguitkering in de nieuwe Werkloosheidswet bij voortdurende werkloosheid te doen doorlopen tot het 65e jaar, wordt gezegd dat een verlenging van de vervolguitkering als een mogelijke tegemoetkoming aan de groep van oudste werklozen niet strookt met de bedoeling die aan deze uitkering ten grondslag ligt. Kan dat nader worden toegelicht? Geeft bij deze afwijzing niet veel meer de doorslag het gegeven dat overneming van deze gedachte zou leiden tot extra lasten van ongeveer 60 mln.?

Van belang bij de behandeling in de IOW is voor mijn fractie de positie van de oudere ex-zelfstandige die is genoodzaakt zijn bedrijf te beëindigen. Door het kabinet worden uitvoeringstechnische en wetssystematische bezwaren aangevoerd tegen het nu onder de IOW brengen van oudere ex-zelfstandigen. Door het CDA wordt geopteerd – andere fracties hebben zich daarbij aangesloten – voor het tot stand brengen van een afzonderlijke regeling voor deze categorie, vergelijkbaar met de IOW. Ik voel daar wel wat voor, te meer daar wordt uitgegaan van de overweging dat er, evenzeer als voor oudere werkloze werknemers, ook voor oudere ex-zelfstandigen, die in een vergelijkbare helaas uitzichtloze situatie verkeren, aanleiding is een regeling te treffen.

Het kabinet merkt dienaangaande op dat, indien op grond van deze overweging de keuze zou worden gemaakt voor oudere ex-zelfstandigen een sociale voorziening te treffen, gelet op de bezwaren tegen opname in de IOW, een afzonderlijke regeling de voorkeur verdient. Verder wordt opgemerkt, dat het noodzakelijk is, te komen tot een verdere uitwerking van uitgangspunten, voorwaarden en criteria alvorens een standpunt over de wenselijkheid van zo'n voorziening kan worden bepaald. De vraag doet zich dan wel voor, binnen welke termijn over die wenselijkheid kan worden beslist en wanneer de uitwerking ter hand zal worden genomen. Mijn collega's hebben hierover ook al vragen gesteld.

Het kabinet is de mening toegedaan, dat in de genoemde nadere afweging de plaats en functie van de huidige bedrijfsbeëindigingsregelingen moeten worden betrokken. Ook moet gelet worden op de gevolgen voor het economisch structuurbeleid. Wanneer kan een uitspraak tegemoet worden gezien over een eventuele opheffing van deze regelingen? Kan nader worden toegelicht waarom het in principe niet is uitgesloten dat een eventuele sociale voorziening voor oudere ex-zelfstandigen en economische structuurmaatregelen ten aanzien van bepaalde bedrijfstakken – welke zijn dat? – naast elkaar bestaan?

De mogelijkheid van het opleggen van voorwaarden tot herinschakeling in het arbeidsproces aan de partner van de werkloze werknemer wordt door de staatssecretaris als volgt verklaard. In de IOW is er geen sprake van dat aan allen dergelijke verplichtingen zullen worden opgelegd.

Vervolgens zegt de staatssecretaris dat hij heeft betoogd, dat dit een, met inachtneming van een aantal in de wet opgenomen criteria, op de individuele omstandigheden afgestemde beslissing van de uitvoerder van de wet is. Dat zie ik graag toegelicht. Kan geen grove schatting worden gegeven van het aantal personen waarom het hierbij gaat? Mijn fractie heeft op dit punt heel duidelijke reserves. Dat zal de Kamer niet verwonderen, na de discussie die wij hierover in ander verband hebben gevoerd.

Ik kom op de wijziging van de AOW. De gelijkstelling van gehuwden met niet-gehuwden roept bij mijn fractie principiële bedenkingen op. Op deze plaats memoreer ik mijn bijdrage aan het voorlopig verslag. Hoewel ik het voortbestaan van de bevoordeling van ongehuwd samenwonenden een ongeoorloofde premie vind op buitenechtelijke samenle-

vingsvormen, heb ik grote bedenkingen tegen het zomaar overgaan tot gelijkstelling van niet-gehuwden met gehuwde echtgenoten.

Aan de andere kant besef ik ook wel de meer dan scheve verhouding die er bestaat tussen gehuwd en ongehuwd samenwonenden ten nadele van gehuwden. Samenwonenden behouden tot nu toe elk hun AOW van 70%, terwijl gehuwden samen slechts tot 100% AOW kunnen komen. Opgemerkt wordt in de gewisselde stukken dat een reden voor het verbinden van verschillende rechtsgevolgen aan het wel of niet gehuwd zijn, is gelegen in het verschil in behoefte en draagkracht dat daarmee in verband wordt gebracht. Dat verschil zou niet voortvloeien uit de formalisering van een samenlevingsverband door het huwelijk, maar uit het samenwonen als feitelijke omstandigheid zelf.

Ongehuwd samenwonenden verkeren wat dat betreft niet in een andere positie dan gehuwden, zo wordt steeds gesteld. De vraag die hierbij rijst is of alleen formele overwegingen de doorslag hebben gegeven om ongehuwd samenwonenden gelijk te stellen met gehuwden. Kan van dit kabinet wellicht ook een meer principiële benadering tegemoet worden gezien? Hetzelfde geldt mutatis mutandis voor de gelijkstelling van niet gehuwde personen met gehuwden in de Algemene Bijstandswet.

Ik rond af. In het verleden zijn reeds besluiten genomen vooruitlopend op de nu aan de orde gestelde fundamentele stelselwijziging. De SGP-fractie heeft in het verleden daaraan al of niet met groot enthousiasme meegewerkt, ervan overtuigd zijnde dat het nodig was, maar ook dat het mensen pijnlijk zou treffen in hun financiële positie. Wij hebben onze verantwoordelijkheid voor een beheersbaar beleid op termijn niet willen ontlopen en hebben tegelijkertijd oog proberen te houden voor de in acht te nemen maat van redelijkheid en billijkheid. Dat laatste is ook een kwestie van prioriteitstelling en onderling vergelijk.

Normstelling over absolute bodems in de sociale zekerheid is moeilijk. Het is altijd een politiek besluit. Daarvoor weten wij ons mede verantwoordelijk. Ons program voor de jaren 1986-1990 doet daarover concrete uitspraken. Geen aantasting koopkracht van de echte minima. Er staan concrete uitspraken in over de structuur van het loongebouw en de daaraan op enigerlei wijze gekoppelde uitkeringen en de dringende wens nu toch tot rust in het stelsel te komen.

Ik hoop dat mijn beschouwing het kabinet kan inspireren tot een beantwoording, ook in de richting van mijn fractie. Helaas is vrijdagavond door middel van de persconferentie van de minister-president over de ministerraad de indruk gewekt dat naar aanleiding van de inbreng van de drie grote fracties het kabinet zich al heeft beraden op de beantwoording en bij wijze van spreken die beantwoording al in portefeuille ligt en klaar is voor vandaag. Ik vind dat niet erg hoffelijk voor de fracties die vandaag nog in het parlement aan het woord komen.

Staatssecretaris **De Graaf:** Waaruit zou dan blijken dat die beantwoording vandaag klaar zou liggen? Het is toch wel begrijpelijk dat als een deel van een eerste termijn gepasseerd is, daarover op zichzelf gesproken wordt. Nu ligt nog niet het antwoord klaar. Natuurlijk zijn wij wel met de voorbereiding bezig.

De heer **Van der Vlies** (SGP): Ik begrijp dat ook u uw tijd nuttig besteedt. Vrijdagavond werd op de persconferentie van de minister-president de suggestie gedaan dat het kabinet de voorliggende amenderende voorstellen had besproken en daarover al stellingnames zou hebben ingenomen. Dat is overigens het goede recht van het kabinet. Daarom vraag ik of de fracties die vandaag aan het woord komen, ook zullen worden meegenomen in de beantwoording. Deze bewindslieden kennend, neem ik aan dat zij daartoe het maximaal mogelijk zullen doen.

Staatssecretaris **De Graaf:** Daarvan mag u verzekerd zijn.

De heer **Buurmeijer** (PvdA): Begrijp ik van de heer Van der Vlies dat hij dat gedrag wat inconsequent vond, gelet op de uitlatingen van de minister-president zaterdag dat na de verkiezingen de positie van onder anderen de heer Van der Vlies versterkt zal zijn?

De heer **Van der Vlies** (SGP): Wij zullen vast nog mogelijkheden te over hebben om daarover nog eens wat diepgravender van gedachten te wisselen.

□

De heer **Schutte** (GPV): Mijnheer de Voorzitter! Het totale pakket voor de stelselherziening omvat zeven wetsvoorstellen. Alleen al daarom kan moeilijk gesproken worden van één stelselherziening. Eigenlijk gaat het om drie zaken, die min of meer afzonderlijk besproken kunnen worden, namelijk de integratie van de Werkloosheidswet en de WWV, de verdiscontering van de werkloosheid in de AOW en de gelijke behandeling van gehuwden en ongehuwd samenwonenden. Mijn bijdrage in dit debat valt dan ook in deze drie onderdelen uiteen.

In de nota over de stelselherziening, die wij hier bespraken in de zomer van 1982, werden drie redenen aangevoerd voor de integratie van de Werkloosheidswet en de WWV: vereenvoudiging, gelijke behandeling en bezuiniging. Nu wij een eindoordeel moeten vellen over de wetsvoorstellen is het goed te kijken in hoeverre tegemoet wordt gekomen aan deze drie redenen voor wijziging. Over de gewenste vereenvoudiging zal ik, na alles wat hierover is gezegd, maar zwijgen. Als het aan het kabinet had gelegen was de zaak nog complexer geworden dan nu reeds het geval is. De glijdende schaal en de halfjaarlijkse vermindering van de uitkeringen zijn gesneuveld.

Van een echte integratie tussen de Werkloosheidswet en de WWV is eigenlijk ook geen sprake. Weliswaar komt er nu één wettelijke regeling en wordt de financiering op dezelfde wijze geregeld, maar nog steeds blijft er het onderscheid tussen een korte uitkering van een half jaar en een langere uitkering waarvoor andere voorwaarden gelden. De vervolguitkering, de uitkering voor ouderen en de aparte toeslagenwet vormen evenzovele extra complicaties.

Voor de gelijke behandeling was de stelselherziening niet nodig geweest, die kon toch wel gerealiseerd worden. Datzelfde geldt voor de bezuinigingen. De verlaging van uitkeringspercentages en de herhaalde bevriezingen hebben omvangrijke bezuinigingen opgeleverd. Het pakket wijzigingsvoorstellen, dat nu voor ons ligt, bereikt de grootste bezuinigingen elders, namelijk bij de arbeidsongeschiktheidsregelingen. Waarom dan toch die hele operatie doorgezet?

Ik zou mij een ingrijpende wijziging van het stelsel kunnen voorstellen wanneer dit zou zijn gebeurd in het kader van een brede oriëntatie van de plaats die het huidige sociale zekerheidsstelsel in ons economisch bestel inneemt. Daarbij zouden dan

vragen aan de orde zijn gekomen naar de invloed van het bestel op de ontwikkeling van de werkgelegenheid, op de overheidsfinanciën, op de relatie met het informele circuit, op de relatie werk–inkomen en dergelijke.

De Wetenschappelijke raad voor het regeringsbeleid heeft vorig jaar met zijn rapport over het gedeeltelijk basisinkomen een flinke stap in die richting gedaan, maar hij was te laat. Die voorstellen gingen mijns inziens te ver. Het kabinet is met zijn voorstellen echter blijven steken binnen de kaders van de bestaande loondervingsgedachte. Het kabinet had geschiedenis kunnen schrijven door dat kader open te breken en het selsel meer te richten op werkgaranties dan op inkomensgaranties. Dan had gesproken kunnen worden over scholingsplicht voor uitkeringsgerechtigden en verruiming van het begrip passende arbeid.

Dan was het werken met behoud of met behulp van een uitkering mogelijk een integraal onderdeel van het stelsel geworden. Dan zou gekeken zijn naar een andere financieringsgrondslag, zodat er geen straf meer zou staan op het aannemen van nieuw personeel. Dan was het aanpassingsmechanisme in overeenstemming gebracht met de economische mogelijkheden en had de irreële WAM een flinke wijziging ondergaan. Nu is er eigenlijk sprake van een gemiste kans op dat gebied.

Het hele complex van voorstellen draagt een sterk technocratisch karakter, bestaande regelingen worden samengevoegd, uitgebreid en nader verfijnd. Van een dieper liggende visie is weinig te merken, of het zou de met de mond beleden individualisering moeten zijn. Daarvoor worden overigens nauwelijks financiële middelen uitgetrokken. De bewindslieden zullen begrijpen dat ik van dit voorstellencomplex nauwelijks warm om het hart word.

De kern van de voorstellen vormt de samenvoeging van de Werkloosheidswet en de WWV. Je zou het ook kunnen typeren als een uitbreiding van de werkingssfeer van de Werkloosheidswet, waarbij de WWV verdwijnt. Tegen een verdwijning van de WWV in haar huidige vorm heb ik geen bezwaar. Sinds de WWV gelijke uitkeringsrechten verschaft aan iedereen, ongeacht gezinsverantwoordelijkheden, viel dat niet meer te rijmen met deze uit de algemene middelen bekostigde regeling.

Wanneer er nu premiebetaling komt voor de individuele uitkeringsrechten vind ik dat op zichzelf beschouwd een verbetering. Tegenover een uitkeringsrecht behoort een premieplicht te staan en andersom.

De heer Schutte (GPV)

Een andere vraag is of het opportuun is op dit moment te kiezen voor een uitbreiding van de werkingssfeer van werknemersverzekeringen. Gezien het feit dat het hele stelsel onder zware druk is komen te staan, had van een volumebeperking meer mogen worden verwacht.

Voorts is er de tendens om de sociale partners meer armslag te geven bij de onderhandelingen over primaire en secundaire arbeidsvoorwaarden. Decentralisatie en differentiatie zijn de slagwoorden. Bij de overheid gooien termen als deregulering en privatisering hoge ogen. Waarom dan toch een forse uitbreiding van de verplichte verzekering? Had het omgekeerde niet meer voor de hand gelegen? Ik mag de bewindslieden er misschien op wijzen, dat vanuit verschillende richtingen een pleidooi is gevoerd voor een mini-stelsel.

Ik noem de heren Van Kemenade, Ritsen en Wöltgens met hun rapport: Om een werkbare toekomst. Ik noem de Teldersstichting met het rapport: Grenzen aan de sociale zekerheid. Ik noem de heren Nypels en De Kam met hun publikatie: Afscheid van het paradijs, en er zou nog meer te noemen zijn. Ook van mijn politieke hoek uit is een dergelijk pleidooi gevoerd. Nu is dit zeker geen perspectief voor de korte termijn, maar de weg die ingeslagen wordt, leidt toch wel in een andere richting.

Mijn bezwaren tegen de voorgestelde regeling worden ook ingegeven door de inkomenseffecten. Het zijn, globaal gezegd, de oudere tweeverdieners die erop vooruitgaan, het is de jongere alleenverdiener die moet inleveren. Wij zien nu, waar het beginsel van een ruimere individualisering van uitkeringsrechten toe leidt: de sterken worden sterker, de zwakken zwakker. Dat moet toch ook op gespannen voet staan met christen-democratische beginselen van solidariteit en verantwoordelijkheid jegens elkaar.

Het individualiseringsbeginsel heeft ook de weg geëffend voor introductie van de vervolguitkering. Deze uitkering is eigenlijk een beetje uit de lucht komen vallen. Zij wordt echter zo belangrijk geacht, dat een verlenging van die uitkering de hoogste prioriteit heeft, wanneer de financiën weer wat ruimer zullen zijn. Het is maar dat wij het weten. Dit is dus belangrijker dan het uit de bijstand houden van gedeeltelijk arbeidsongeschikten; belangrijker ook dan het verhogen van uitkeringspercentages, waarvoor de vakbeweging zich sterk maakt; belangrijker ook dan het weer bijspijkeren van de, wel zeer sterk gekorte duur van de uitkeringen voor jongeren.

De ratio van de vervolguitkering is om de overgang naar de bijstand te

versoepelen, maar dat kan ook door deze uitkering inkomensafhankelijk te maken. Dan kunnen zelfs veel meer mensen uit de bijstand worden gehouden. Daarom voerde mijn fractie in de schriftelijke voorbereiding een pleidooi voor een integratie van de IOW en de vervolguitkering. Meer mensen zouden van de bijstand gevrijwaard worden en het stelsel zou minder gecompliceerd zijn geworden. De wijzigingsvoorstellen die ik heb ingediend, gaan dan ook in die richting.

Door het toepassen van een inkomenstoets op de vervolguitkering komen voldoende middelen vrij om de toetredingsleeftijd van de IOW fors te verlagen. Daarmee slaan wij twee vliegen in één klap, want het zou betekenen dat wij een groot *gedeelte van de categorie gedeeltelijk* arbeidsongeschikten eveneens uit de bijstand kunnen houden. Ik kom daar straks, bij de bespreking van het tweede onderdeel van de stelselherziening, nog op terug.

Omdat de inkomenstoets op de vervolguitkering niet past in het systeem van de nieuwe werkloosheidswet, die immers is opgesteld volgens een strikte equivalentie, is het nodig de vervolguitkering over te hevelen naar de IOW. Mijn amendementen strekken er dan ook toe om de vervolguitkering geheel te schrappen uit de nieuwe werkloosheidswet en een plaats te doen vinden in de IOW. Die wet bepaalt dan, dat na afloop van de WW-uitkering nog recht bestaat op één jaar vervolguitkering, waarbij dan wel een inkomenstoets wordt toegepast.

Degenen die bij de aanvang van de werkloosheidsperiode 40 jaar of ouder zijn, hebben tot hun 65ste jaar recht op de vervolguitkering of de IOW-uitkering, als wij de terminologie van het voorstel volgen. De IOW zal dan wel van karakter veranderen. In plaats van een inkomensvoorziening voor oudere werklozen zou het een inkomensvoorziening voor langdurig werklozen worden. Wij kunnen dan blijven bij het kabinetsvoornemen om bij ruimere financiële middelen de duur van de vervolguitkering te verlengen voor de werklozen die jonger zijn dan 40 jaar. Op de lange termijn wordt dan bereikt, dat alle werklozen uit de bijstand kunnen worden gehouden, en dat moet ons toch wat waard zijn.

Ook op een ander onderdeel is de solidariteitsgedachte teruggedrongen uit de werkloosheidsregeling. Het betreft het elimineren van de minimumdagloonbepalingen. Het motief hiervoor is gelegen in de overheidsgarantie voor het minimumniveau. Die garantie zou niet op haar plaats zijn in een individuele, door premies bekostigde werknemersverzekering, maar wel in een uit de algemene middelen gefinancierde aanvulling van overheidswege. Maar de voorgestelde werknemersverzekering kent krachtens haar systematiek wel een minimumbescherming voor de alleenstaanden. De eenoudergezinnen en de alleenverdieners moeten terugvallen op de overheid, voor zolang als het duurt. Er zijn krachten in onze samenleving, die niets liever zouden willen dan ook deze bescherming laten vallen.

Ik denk in dit verband aan het advies van de Emancipatieraad. In die kringen denkt men kennelijk volgens een soort Verelendungstheorie. Via de weg van uithongering kunnen gehuwde mensen worden gedwongen, aan het arbeidsproces te gaan deelnemen. Het kabinet wil deze weg niet opgaan, en dat stemt tot tevredenheid. Maar het maakt zichzelf wel kwetsbaar door het zo sterk uit elkaar trekken van loonderving en minimumgarantie. Een in de loondervingsregelingen geïntegreerde minimumbescherming is veel minder vatbaar voor politieke manipulatie dan een aparte toeslagwet. Ook uit een oogpunt van deregulering was één wettelijke regeling aantrekkelijker geweest.

Ik heb overigens de indruk dat het kabinet in de loop van de tijd genuanceerder is gaan denken over de tijdelijkheid van de Toeslagenwet. In het Beleidsplan Emancipatie en in de wetsvoorstellen inzake gelijke behandeling van mannen en vrouwen in de AOW lazen wij telkens over aanvullende voorwaarden voor het recht op uitkering voor de generatie die in 1990 voor het eerst de arbeidsmarkt betreedt. In de nota naar aanleiding van het eindverslag inzake het wetsvoorstel tot gelijke behandeling in de Algemene Bijstandswet lees ik echter:

'Wij kunnen nu niet voorzien of, laat staan op welk tijdstip, tot invoering van zo'n geïndividualiseerd uitkeringssysteem met een daaraan gekoppelde verplichting tot beschikbaarstelling voor de arbeidsmarkt te beginnen bij jongeren kan worden overgegaan.'

Dat is toch andere koek! De keus de Toeslagenwet te financieren uit de algemene middelen is logisch vanuit de gedachte die het kabinet hanteert, namelijk scheiding van de loonderving en de minimumgarantie. Toch is het geen noodzakelijke keuze, omdat evenzeer de redenering mogelijk is, dat men zich verzekert tot het relevante sociale minimum. Voor alleenverdieners en eenoudergezinnen ligt dat minimum hoger. Dan zou een financiering via premies ook mogelijk zijn.

Ik heb nog wat vragen over een aantal onderdelen van de Toeslagenwet. In de schriftelijke voorbereiding heb ik begrip getoond voor een bescheiden vrijlatingsregeling. Een kleine verbetering van deze regeling in technische zin, waardoor de zogenaamde knik eruit gaat, lijkt mij wel mogelijk. Ik neem aan dat de bewindslieden daartoe bereid zijn. Voor het geld hoeven zij het niet te laten. De vraag of zo'n vrijlatingsregeling even urgent is voor de partners als voor de uitkeringsgerechtigden zelf is in de schriftelijke voorbereiding naar mijn oordeel nog niet bevredigend beantwoord.

Immers, aanvullend inkomen van de minst verdienende partner wordt fiscaal vriendelijker behandeld dan aanvullend inkomen van de meest verdienende partner. Daarom vroeg ik of er wel aanleiding is voor een gunstige vrijlatingsregeling voor de partner, omdat het verwerven van het inkomen fiscaal al wordt gestimuleerd.

Moeite blijf ik ook houden met het voorstel de bovenwettelijke uitkeringen geheel te verrekenen met de toeslagen. Vanuit de systematiek van de Toeslagenwet is die keuze wel te begrijpen, maar wij moeten ook bedenken dat de wettelijke loondervingsregelingen slechts een minimum aangeven. Als werkgevers meer willen doen dan dat minimum, zou dat toch niet direct moeten worden afgestraft met het niet toekennen van een toeslag. Er zullen weinig werkgevers en werknemers zijn die nog iets voelen voor bovenwettelijke uitkeringen.

De werknemers zullen die ruimte liever gaan gebruiken voor andersoortige loonaanspraken. Acht de bewindsman deze veronderstelling plausibel? Zo ja, vindt hij dat dan een gewenste ontwikkeling? Zou het bezwaar van de bewindslieden tegen het niet verrekenen van de bovenwettelijke uitkeringen met de toeslagen vervallen indien de toeslagen ook via premies werden gefinancierd? Dan dragen werkgevers en werknemers immers zelf de financiële last van

zowel de toeslagen als de bovenwettelijke uitkeringen.

Ik kijk vreemd aan tegen het verhuizen van de minimumdagloonbescherming van de Ziektewet naar het Burgerlijk Wetboek. Terecht is de Toeslagenwet niet van toepassing op de eerste zes weken van een ziekteperiode. Het zou voor de uitvoeringsinstanties te veel rompslomp met zich brengen indien voor iedere kortlopende uitkering een inkomenstoets moest worden toegepast. De huidige Ziektewet bevat voor de eerste zes weken een ongeclausuleerde minimumbescherming. Nu vervalt dat, omdat het niet zou passen in de systematiek van het stelsel. Ik vind dat een weinig overtuigend argument.

Hoe wordt de situatie nu? De eerste zes weken krijgt de werknemer ziektegeld, aangevuld door de werkgever tot minimaal het minimumloon. Sommigen krijgen misschien wel 100% doorbetaald. Na zes weken vervalt de aanvulling door de werkgever en treedt de Toeslagenwet in werking. Een alleenstaande kan dan terugvallen op 70%, tenzij de CAO een bovenwettelijke aanvulling tot 100% van het oude loonniveau garandeert. Een alleenverdiener kan een toeslag krijgen tot 100% van het minimumloon. Voor hem is het te hopen dat de bovenwettelijke uitkeringen blijven bestaan, want anders komt hij niet boven dat niveau uit, tenzij hij een inkomen boven modaal heeft. Het ligt toch meer voor de hand, de minimumbescherming helemaal in de Ziektewet te houden?

Dan kan zonder nader onderzoek of aanvulling van de werkgever één uitkering worden verstrekt. Is het Burgerlijk Wetboek nu wel de aangewezen plek om een minimumloongarantie in vast te leggen? Verdraagt dit zich wel met het karakter van de bestaande verhouding tussen Ziektewet en arbeidsrecht ter zake?

Mijnheer de Voorzitter! Verreweg het meest aantrekkelijke onderdeel van de stelselherziening is de inkomensvoorziening voor de oudere werknemers. Wie na zijn vijftigste werkloos wordt, loopt niet meer de kans, in de bijstand terecht te komen. Dit gaat weliswaar ten koste van enkele groepen oudere werknemers, die in de huidige situatie voordeliger uit zijn. Ik denk dan aan de mensen van 57,5 jaar en ouder. Van die regeling is in de loop der jaren steeds meer gebruik gemaakt. Het bestaan ervan had een sterk aanzuigende werking. Dat vervalt nu en daarvoor zijn ook wel argumenten aan te voeren. Op één punt blijf ik bezwaar houden tegen de voorgestelde regeling. Dat betreft artikel 27.

Terecht wordt van de uitkeringsgerechtigde geëist dat hij beschikbaar blijft voor de arbeidsmarkt. De meeste voorwaarden uit het eerste lid van artikel 27 zijn naar mijn oordeel ook terecht gesteld. Dat ligt moeilijker bij voorwaarde g, de medewerking aan scholing of opleiding. Kun je in redelijkheid van iemand die gemiddeld zo'n 60 jaar is, verwachten dat hij zich nog beschikbaar houdt voor scholing of opleiding, terwijl velen van dezelfde leeftijd arbeidsongeschikt zijn, vervroegd pensioen hebben of al met één been in de VUT staan? Waar dit geldt voor de uitkeringsgerechtigde, geldt dit te meer voor de echtgenoot die eventueel aan dezelfde voorwaarden moet voldoen.

Weliswaar is dit laatste geclausuleerd – het moet gezien een recent arbeidsverleden in redelijkheid gevraagd kunnen worden van de echtgenoot – maar wat is in dezen nog redelijk? Ik zou er sterk voor willen pleiten om het tweede deel van onderdeel f en onderdeel g te schrappen uit het eerste lid van artikel 27.

Wat betreft het onderdeel integratie werkloosheidsregelingen rest mij nog een aantal opmerkingen. In de eerste plaats de omkering van de bewijslast. Bij alle commotie die hierover is ontstaan, wordt mijns inziens teveel over het hoofd gezien dat het moest gaan om een reeds aangetoonde frauduleuze handeling. Niemand die bonafide is zou zijn onschuld moeten bewijzen, zoals al is gesteld. Alleen indien fraude was gepleegd, zou de bewijslast bij de fraudeur worden verzwaard.

In hun schriftelijke beantwoording van de vragen hebben de bewindslieden terecht gewezen op de vertrouwensrelatie tussen de uitvoeringsinstantie en de cliënt. De cliënt heeft dit vertrouwen geschaad en het is dan ook niet meer dan terecht dat diezelfde cliënt de kans krijgt, het geschonden vertrouwen te herstellen. Anders blijft de uitvoeringsinstantie de desbetreffende cliënt met wantrouwen bejegenen. Ik kan instemmen met de wijzigingen die in tweede instantie ter zake zijn aangebracht, omdat deze de bedoelingen inderdaad duidelijker weergeven.

In het voorgestelde systeem is strikte equivalentie beoogd tussen de betaalde premie en de hoogte van de uitkering. Vanuit de equivalentiegedachte is een relatie tussen uitkeringsduur en verzekerde periode goed te verdedigen. In het aanvankelijke voorstel werd die verzekerde periode benaderd door de leeftijd van de uitkeringsgerechtigde te nemen als maatstaf voor de verzekeringsduur. Dat is een gebrekkige maatstaf, zoals van vele zijden uitvoerig is aangetoond. Het laatste voorstel geeft een mix te zien van het werkelijk arbeidsverleden en een fictief arbeidsverleden. Ik vind dit nauwelijks een verbetering, omdat de leeftijd nog steeds een overheersende factor is.

Nu al enige jaren wordt gespeeld met de gedachte, het arbeidsverleden een rol te laten spelen bij de bepaling van de lengte van een uitkering, had toch mogen worden verwacht dat over de mogelijkheden daartoe intensief was nagedacht. Er is nu nog geen begin van een oplossing in zicht. Moeten wij hieruit concluderen dat de gedachte in de praktijk niet uitvoerbaar blijkt, of zien de bewindslieden nog steeds mogelijkheden?

De nota naar aanleiding van het eindverslag doet melding van de resultaten van een onderzoek naar de effecten van de eis betreffende het arbeidsverleden, zoals die thans in het wetsvoorstel is opgenomen. De ombuigingsresultaten blijken hoger uit te vallen dan geraamd. Terecht trekken de bewindslieden daaruit niet de conclusie dat die eis daarom maar moet worden bijgesteld. Als er een goede motivatie is voor de 'drie-uit-vijf-eis' moet die eis niet worden veranderd als de effecten anders blijken te zijn dan geraamd. Je zou je kunnen afvragen of de bewindslieden zich precies zo hadden opgesteld als de ombuigingsresultaten lager waren geweest. Het antwoord op die vraag zal ik wel nooit krijgen.

Een nieuw element is het verzorgingsforfait. Ik sta hier wat ambivalent tegenover. Vanwege de strikte equivalentie wordt de minimumbescherming geheel buiten de nieuwe werkloosheidswet gehouden, maar bij het verzorgingsforfait wordt die bewust doorbroken. Vanwaar dit meten met twee maten? Wat wordt nu precies beoogd met dit forfait? Het maakt deel uit van de eis betreffende het arbeidsverleden, maar het gaat pas meespelen, nadat is voldaan aan de referte-eis. Er is dus alweer een periode gewerkt na de verzorgingsperiode.

Daarna is de verzorgende ouder werkloos geworden. Met behulp van het forfait wordt een grotere kans

geboden op een uitkering van langer dan een half jaar. Dat is natuurlijk prettig voor de verzorgende ouder, maar welk belang is ermee gediend? Vanuit de emancipatiegedachte kan ik mij een maatregel die toetreding tot de arbeidsmarkt stimuleert, voorstellen, maar dat is hier niet in het geding.

De gedachte dat een periode van verzorging van kinderen positieve waardering krijgt, spreekt mij aan, maar waarom wordt dit alleen waargemaakt voor de ouder die na de verzorging weer toetreedt tot de arbeidsmarkt? Dat vind ik niet erg logisch. Een nadere verklaring ontvang ik dan ook graag.

Over het tweede hoofdonderdeel van de stelselherziening kan ik wat positiever zijn. De regering heeft een aantal overtuigende argumenten aangevoerd voor de noodzaak van de voorgestelde wijziging. Het oude uitkeringsniveau van 80 % was zelfs voor een vooraanstaand criticaster van de stelselherziening, dr. Veldkamp, al hoog. Zelfs indien indertijd voor 70 % was gekozen, hadden wij internationaal gezien een ruime regeling gehad, aldus Veldkamp in een interview in de Volkskrant.

Van dit hoge uitkeringsniveau lieten wij velen meegenieten. Al snel werd iemand in de hoogste arbeidsongeschiktheidsklasse ingedeeld. Naar de oorzaak van de arbeidsongeschiktheid wordt niet gevraagd. Beroepsrisico's en sociale risico's zijn op dezelfde wijze gedekt. Mede hierdoor kan ons land bogen op de wel twijfelachtige reputatie een land te zijn met een van de hoogste percentages arbeidsongeschikten.

De regering heeft bij haar motivatie van haar voorstel terecht gewezen op de aanzuigende en antirevaliderende werking die uitgaat van de regeling en de toepassing daarvan. Er zijn argumenten te over voor een inperking van de regeling. Met name het grote verschil in uitkeringsniveaus tussen de gedeeltelijk arbeidsongeschikten en de langdurig werklozen die een ongeveer vergelijkbare positie innemen is schrijnend. Ongetwijfeld zal een gedeeltelijk arbeidsongeschikte onder de huidige arbeidsmarktomstandigheden een iets moeilijker positie innemen dan een langdurig werkloze, maar dit verschil rechtvaardigt niet het heel grote verschil in uitkeringsrechten. Deze stelling wordt breed onderschreven; het getuigt dan ook van weinig realiteitszin om ervoor te pleiten de langdurig werkloze dezelfde royale uitkeringsrechten te verschaffen als de arbeidsongeschikten. Wie dat bepleit, is onder de actuele financieel-economische omstandigheden niet erg serieus.

Het voorstel van het kabinet om gedeeltelijk arbeidsongeschikten voor het deel waarvoor zij werkloos zijn, een werkloosheidsuitkering te geven, heeft daarom mijn instemming. Wel vind ik dat iets meer moet gebeuren. In de schriftelijke voorbereiding is de mogelijkheid geopperd van een tijdelijk opstapje als reïntegratiemaatregel. Uit de nota naar aanleiding van het eindverslag kreeg ik de indruk dat het kabinet iets dergelijks onder een aantal voorwaarden aanvaardbaar vindt. Ingediende amendementen in die zin zal ik graag ondersteunen.

Het tweede punt van complicatie bij het voorstel is het dreigende perspectief van de bijstand voor de gedeeltelijk arbeidsongeschikte. Het kabinet redeneert met een ijzeren logica. Werklozen komen na verloop van tijd in de bijstand, gedeeltelijk arbeidsongeschikten, voor zover ze werkloos zijn, ook. Daar is op zich zelf geen speld tussen te krijgen. Wel wordt over het hoofd gezien dat de systematiek van de bijstandswet ertoe leidt dat de gedeeltelijke arbeidsongeschiktheidsuitkering op termijn praktisch alle betekenis zal verliezen.

Of men komt met zijn arbeidsongeschiktheidsuitkering op bijstandsniveau terecht, of men zakt daar zelfs onder en wordt dan met de toetsen uit de bijstandswet geconfronteerd. Ik vind dat niet gewenst. In het voorlopig verslag heb ik de mogelijkheid geopperd dat de aanvullende bijstandsuitkering nooit hoger is dan het bedrag dat correspondeert met het percentage dat de restcapaciteit van de arbeidsongeschikte aan geeft.

Mijns inziens wordt zo het meest recht gedaan aan de betekenis van de gedeeltelijke arbeidsongeschiktheid. Ik heb begrip voor de bezwaren van de regering tegen dit voorstel. Een dergelijke constructie staat haaks op de uitgangspunten van de bijstandswet. Ik besef dat, wanneer je begint daarop inbreuken te maken, het eind dreigt zoek te raken.

Het alternatief, een soort IOW voor gedeeltelijk arbeidsongeschikten, leek daarom de next best-oplossing. Arbeidsongeschikten van 50 jaar en ouder zouden, voor zover ze werkloos zijn, toch al recht hebben op de IOW. Het lijkt mij daarom voor de hand te liggen, die leeftijdsgrens te verlagen. Vanuit de gedachte dat gedeeltelijk arbeidsongeschikten en werklozen een vergelijkbare positie op de arbeidsmarkt innemen, kun je niet volstaan met een verlaging van de leeftijdsgrens voor de IOW van alleen de gedeeltelijk arbeidsongeschikten. Vandaar mijn voorstel voor een algemene verlaging van de leeftijd voor de IOW. Ik meen dat een vermogenstoets voor de jongere leeftijdsgroepen niet zo dramatisch hoeft te zijn als voor ouderen. Een verdere verlaging van de toetredingsleeftijd lijkt mij op dit moment daarom niet nodig.

Het laatste punt dat ik bij dit onderwerp wil aanroeren, betreft het laten vervallen van de anti-cumulatieregeling in de AAW. Het heeft mij bevreemd, dat op het moment dat in de AOW de regelingen gelijk worden getrokken, in de AAW de klok wordt teruggedraaid. Hiervoor is mijns inziens geen goed argument te noemen. Ook uit een oogpunt van systematiek, zou het systeem van uitkeringen ter hoogte van 50% van het minimum, met toeslagen, beter te verdedigen zijn geweest.

Hiermee kom ik vanzelf op het derde onderdeel van de stelselherziening, de gelijke behandeling van mannen en vrouwen en de gelijke behandeling van gehuwd en ongehuwd samenwonenden. Ik wil bij het laatste beginnen. Toen de gelijke behandeling van mannen en vrouwen in de AOW moest worden gerealiseerd, hebben wij al opgemerkt dat wij de feitelijke bevoordeling van ongehuwd samenwonende bejaarden een onjuiste zaak vonden.

Toen de AOW tot stand kwam, kon gemakkelijk een regeling worden gemaakt met een verschillend uitkeringsniveau voor gehuwden en ongehuwden. Er zullen in die tijd hier en daar ook wel bejaarden zijn geweest die ongehuwd samenwoonden, maar dat was niet zo bekend.

Helaas moeten wij constateren, dat de publieke moraal in ons land in een kwart eeuw tijd danig is verslechterd. De echtscheidingscijfers zijn met sprongen gestegen. Ongehuwd samenwonen mag zich vooral onder jongeren in een grote populariteit verheugen. De verwachting is gewettigd, dat langzamerhand ook grote groepen ouderen zullen wennen aan de keuze voor ongehuwd samenwonen. Als een dergelijke keuze dan ook nog eens financieel aantrekkelijker is, moet je wel heel sterk in je schoenen staan, wil je toch voor een wettig huwelijk kiezen.

Schutte

Een dergelijke ontwikkeling mag de overheid niet onverschillig laten. Het bijbels-christelijke huwelijk tussen één man en één vrouw mag niet in onbruik raken. Daartegen heeft de overheid te waken, en niet alleen omdat dit huwelijk een scheppingsstructuur is die de overheid als Gods dienaresse heeft te eerbiedigen, maar ook omdat het huwelijk een structuur geeft aan de samenleving, omdat het de basis legt voor een stabiele en liefdevolle omgeving, waarin een jonge generatie kan opgroeien. Dit is voluit een maatschappelijk belang, waaraan ook iemand die het huwelijk niet erkent als een scheppingsstructuur, waarde zal hechten.

Nu in de samenleving de waarde van het huwelijk steeds geringer wordt geacht, komt de overheid voor een moeilijk dilemma te staan. Er zou sprake zijn van een bevoegdheidsoverschrijding van de overheid, indien zij alternatieve samenlevingsvormen zou verbieden of met behulp van oneigenlijke maatregelen zou trachten te ontmoedigen. De overheid dient echter wel het huwelijk als uitgangspunt te nemen bij haar beleid. Zo'n aanpak impliceert tevens, dat afwijkende samenlevingsvormen in geen geval financieel aantrekkelijk mogen zijn.

Om dat te voorkomen kan de overheid zich gedwongen zien, alternatieve samenlevingsvormen op gelijke wijze te behandelen als het huwelijk. Ik kies daarvoor niet uit de overtuiging dat het gelijkwaardige alternatieven zijn, maar omdat het niet rekening houden met de maatschappelijke werkelijkheid van dit moment, een averechts effect zou hebben. Er blijft echter een spanning bestaan, want het zijn geen gelijkwaardige alternatieven. Zo ontbreken de wettelijke verplichtingen die de wet aan het huwelijk verbindt.

Dit maakt het mijns inziens moeilijker, alternatief samenlevenden op hun onderlinge zorgplicht aan te spreken. Daarvoor bestaat geen formele basis, maar wel een materiële, omdat velen in hun samenlevingsverband feitelijk functioneren als waren zij gehuwd. Aangezien een formele basis voor de zorgplicht ontbreekt, zullen criteria gezocht moeten worden om te beoordelen of die zorgplicht materieel aanwezig is. Daarbij valt niet te ontkomen aan enige subjectiviteit. De bewindslieden hebben mijns inziens terecht aansluiting gezocht bij het zich naar buiten toe presenteren als partners. Dat is in zekere zin een openbaar gegeven.

De overheid die de openbare samenleving regelt, mag van dergelijke gegevens gebruik maken. Het laten vallen van dit criterium zou mijns inziens tot onbillijkheden leiden. Familieleden tot in de tweede graad en vriendinnen die in alle eer en deugd een zelfde adres bewonen, zullen op dezelfde wijze worden behandeld als wat vroeger wel 'hokkers' werden genoemd. Een dergelijke handelwijze stuit bij mij op grote weerstanden en gelukkig ook bij de regering.

Ik kom tot een afsluiting. Er is in de afgelopen periode fors bezuinigd op de sociale zekerheid. Het bleek onontkoombaar om de uitkeringen ook op de lange termijn veilig te kunnen stellen. Die bezuinigingen deden pijn. Voor de mensen die langdurig op een uitkering zijn aangewezen, was het vaak extra pijnlijk.

Nu bespreken wij de formele afhandeling van de stelselherziening. Opnieuw worden pijnlijke ingrepen voorgesteld. Ik aanvaard de noodzaak van verdergaande bezuiniging, maar ik verlang daarbij wel, dat de pijn eerlijk wordt verdeeld. Is dat nu het geval? Wordt de pijn eerlijk verdeeld? Het spijt mij, te moeten concluderen dat dit niet in alle opzichten het geval is. De gedeeltelijk arbeidsongeschikten worden hard getroffen, omdat zij na verloop van tijd in de bijstand terecht dreigen te komen. Dat is niet nodig, dunkt mij.

De nieuwe werkloosheidswet zorgt ervoor dat de uitkeringsrechten van de oudere tweeverdieners fors toenemen, terwijl de jonge alleenverdieners, de gezinnen met kleine kinderen, te maken krijgen met een korting op hun uitkeringsrechten. Hier wordt een verkeerde keuze gedaan. Ik wijs het af dat in de nieuwe werkloosheidswet helemaal geen rekening wordt gehouden met het feit dat iemand een gezin heeft te onderhouden. Slechts via toeslagen, waarvan het onzeker is of zij blijvend zijn, wordt een tegemoetkoming geboden. Mijn fractie heeft dan ook grote moeite met deze voorstellen van het kabinet.

Ik heb geen goedkope kritiek willen leveren. Ik heb een reëel alternatief op tafel gelegd, waardoor meer rekening kan worden gehouden met gezinsverantwoordelijkheden en waardoor meer mensen uit de bijstand gehouden kunnen worden. Een reactie hierop van het kabinet zie ik met grote belangstelling tegemoet.

Met de wijziging van dit stelsel van sociale zekerheid heeft het kabinet op de valreep nog een belangrijk onderdeel van zijn taak volbracht, als de Staten-Generaal daaraan hun medewerking verlenen. Politiek is van belang dat de grootste oppositiefractie de sociale zekerheid nu ook tot inzet van de verkiezingen heeft gemaakt. Het ziet er echter niet naar uit dat een kamermeerderheid, die de stelselherziening nu steunt, bereid is om na de verkiezingen alle resultaten direct weer ter discussie te stellen.

Dit betekent dat er een nieuwe blokkade ligt tussen de Partij van de Arbeid en beide coalitiepartijen. De gevolgen laten zich raden: CDA en VVD zijn ook na de verkiezingen op elkaar aangewezen. Moeilijk wordt de situatie, als zij op 21 mei a.s. geen meerderheid behalen. De afgelopen dagen is druk gespeculeerd over mogelijke steun van de zijde van de kleine christelijke partijen. Ik heb de indruk dat sommigen ervan uitgaan dat die partijen automatisch klaar zullen staan om de heer Lubbers de gelegenheid te bieden, zijn karwei af te maken.

Een nieuw kabinet van CDA en VVD lijkt ook mij het meest wenselijk, maar ik heb wel een- en andermaal duidelijk gemaakt dat het GPV op belangrijke onderdelen bezwaren heeft tegen het beleid van het kabinet-Lubbers. Het zal duidelijk zijn dat dit ook geldt voor belangrijke onderdelen van de herziening van het stelsel van sociale zekerheid, zoals nu voor ons ligt.

□

Mevrouw **Ubels-Veen** (EVP): Mijnheer de Voorzitter! Een van de argumenten van de regering om de stelselherziening door te voeren, is het ook in de toekomst betaalbaar houden van de sociale zekerheid. Zo op het eerste gezicht schijnt dit een redelijke en realistische opstelling te zijn, waaruit ook nog een maatschappelijke betrokkenheid zou kunnen worden opgemaakt. De zaken moeten per slot van rekening betaald kunnen worden. Dat geldt zeker voor de sociale zekerheid, waarmee op het ogenblik grote bedragen gemoeid zijn.

De mensen moeten er toch op kunnen vertrouwen dat hun uitkering geen gevaar loopt in de komende jaren? Bij nadere beschouwing blijkt echter dat de eigenlijke prioriteit achter de voorstellen van de staatssecretaris het financiële aspect is. De bezuinigingen spelen een hoofdrol, al zegt de staatssecretaris dat bezorgd-

heid om de instandhouding van de sociale zekerheid de echte drijfveer bij de stelselherziening is.

Kenmerk van realisme is dat ook rekening wordt gehouden met andere facetten van de werkelijkheid in onze gecompliceerde samenleving. Bij zo'n ernstige ingreep in het leven van zeer veel burgers in dit land zouden daarom zeker ook de sociale, morele en ethische kanten meegewogen moeten zijn. Onrechtvaardig is bij voorbeeld het feit dat met name vrouwen en jongeren door de stelselherziening getroffen zullen worden, omdat juist zij moeilijker dan anderen zullen kunnen voldoen aan de eisen die worden gesteld ten aanzien van het arbeidsverleden.

Ook ik ben van mening dat er bezuinigd moet worden. Al te lang leefden wij in dit land op veel te grote voet. En dat gebeurt nog steeds, onder andere ten koste van het milieu, de Derde Wereld en de sociaal zwakkeren. Naar recht en eerlijkheid zullen echter eindelijk eens geen offers meer gevraagd moeten worden van hen die al zoveel stenen bijdroegen aan het economisch herstel van ons land, maar offers van hen die tot nu toe de crisisdans grotendeels ontsprongen.

De mentaliteit die achter dit voorstel schuilgaat, is zo mogelijk nog onthutsender dan de maatregelen zelf die uit de stelselherziening voortvloeien. Deze mentaliteit doet denken aan een regering die hoog in de toren van haar ministeries zetelt, de luiken dichtgeslagen, koutend over vroeger, ongevoelig en onbereikbaar voor signalen uit de maatschappij daarbeneden, terwijl die maatschappij op stormachtige wijze bezig is om te veranderen, zowel ten goede alsook zeer ten kwade.

Door ingrijpende nieuwe technologieën wordt bestaande loonarbeid steeds meer afgestoten en dit proces doet zich in versnelde en verhevigde mate in de komende jaren voor.

Betaald werk concentreert zich steeds meer in handen van een slinkende elite, goed opgeleid en zeer behoorlijk gehonoreerd, die meer en meer de dienst uitmaakt. Dit verschijnsel manifesteert zich onder andere zeer duidelijk in de hoog geautomatiseerde wapenindustrie met in verhouding tot het geïnvesteerde kapitaal bedroevend weinig werkgelegenheid, in tegenstelling tot industrie voor vredesdoeleinden, voor echte ontwikkeling van mensen, zoals verschillende onderzoekers hebben aangetoond. De ijver waarmee deze regering de boer opgaat om wapentuig te verkopen, laat geen enkele twijfel bestaan omtrent haar voorkeur.

Loonarbeid afstotende automatisering behoeft op zich zelf geen ramp te zijn. Onaangenaam werk kan erdoor verdwijnen en zo kan ruimte vrijkomen voor andere, zinvolle arbeid, waaraan in tal van sectoren zeer grote behoefte bestaat. Ik noem de bejaardenzorg in onze snel vergrijzende samenleving, onderwijs om mensen op te leiden voor nieuwe, andere beroepen en zorg voor het milieu, dat alarmerend verslechtert. Alleen al in deze drie sectoren kan voor miljarden guldens aan werkgelegenheid worden geïnvesteerd.

In plaats hiervan is een omgekeerde tendens waar te nemen. In allerlei vormen van dienstverlening verdwijnen tal van banen door bezuinigingen. Het werk moet voortaan vrijwillig en onbetaald worden gedaan, het liefst door vrouwen. Zij hebben toch niets te doen en zijn er al aan gewend, maatschappelijk te worden ondergewaardeerd.

Het gevolg van dit beleid, of beter: non-beleid, is dat een groeiend aantal mensen zich tevreden moet stellen met onzekerheid door een onzekere uitkering en zich bovendien constant op afroep beschikbaar moet houden voor tijdelijke, laag betaalde, doorgaans onaangename klussen. Sollicitatieplicht heet dit eufemistisch. In het nieuwe stelsel wordt deze zogenaamde plicht ernstig verscherpt. Men moet solliciteren, terwijl betaalde arbeid meer en meer verdwijnt.

Is dit de maatschappij die de regering voor ogen staat? In deze maatschappij geniet een bepaald deel van de bevolking het voorrecht van goed betaalde arbeid. Het deelt mee in de economische groei en wordt niet aan banden gelegd. Een ander deel mag hiernaar kijken, maar moet zelf op de rand van het bestaansminimum balanceren zonder enige hoop op verbetering van de eigen situatie en in gedurige onzekerheid over verdere verslechtering. Of denkt deze regering misschien helemaal niet na over de toekomst, omdat het haar aan visie ontbreekt?

Deze regering laat onze samenleving liever over aan de belangen van het bedrijfsleven. Nog nooit schijnt het tot haar te zijn doorgedrongen dat deze houding zeer ernstige gevolgen veroorzaakt voor het milieu, voor het behoud van de vrede door een dolgedraaide bewapening, voor de ontwikkeling van de Derde Wereld en voor de werkgelegenheid. Er zijn alleen al in het Europa van de EG 14 miljoen werklozen. Het Nederlandse aandeel hierin heeft volgens gegevens van de OESO een van de hoogste percentages.

Niet de politiek bepaalt welke richting onze samenleving in de toekomst opgaat, maar de economie maakt hier de dienst uit, waardoor vele mensen horig worden aan onrechtvaardige en liefdeloze eisen. De regering staat erbij, kijkt ernaar en stuurt niet bij. Van zo'n regering is dan ook niets beters te verwachten dan de onderhavige fantasiearme en visieloze voorstellen. Er is geen sprake van een voor mensen hoopvol beleid door het aantal uitkeringen te doen verminderen, omdat velen weer aan de slag kunnen, maar voor de zoveelste maal in een luttel aantal jaren wordt gekozen voor verslechtering van de situatie van zeer vele uitkeringsgerechtigden. Deze verslechtering moet nog voor de verkiezingen met kunst- en vliegwerk door de Kamer worden gejaagd.

Niet het bezuinigen, maar het veilig stellen van de werkgelegenheid behoort voorrang te krijgen, waardoor logischerwijs voor een geheel andere stelselherziening kan worden gekozen. De huidige snelle, expansieve technologische ontwikkelingen en de verder gaande economische schaalvergroting vragen om gerichte maatregelen. Daarom moeten processen die steeds onbeheersbaarder dreigen te worden, waardoor het welzijn van grote groepen mensen evenals het milieu, op ontoelaatbare wijze wordt aangetast, in democratische banen worden geleid. Dit is de grote opgave van deze tijd.

Het zich blijven blind staren op de zogenaamde zegeningen van de vrije markt, zoals de regering doet, is het bedrijven van politiek van gisteren en in hoge mate onrealistisch. Vroeger komt nooit terug, nu harde grenzen zijn bereikt en zelfs overschreden.

Het gaat ten diepste dan ook helemaal niet om bezuinigingen, maar om een fundamentele politieke onwil om de geldstroom in ons land op een andere en eerlijker wijze te verdelen. Wij behoren nog altijd tot de rijkste landen in de wereld en werk is er in overvloed. Onze samenleving verloedert echter, door het vele werk dat nu blijft liggen. Deze regering voert een kortzichtig, oneerlijk en onbarmhartig beleid.

Ubels-Veen

Voor een toekomstgericht beleid – althans om daar een begin mee te maken – zijn andere maatregelen nodig dan het voor velen zo uitzichtloze snoeien in de uitkeringen. Ik noem hier heel in het kort een paar van zulke maatregelen, in willekeurige volgorde.

In de eerste plaats betreft dit een andere wijze van premieheffing, omdat de huidige manier de uitstoot van arbeid bevordert. Niet alleen betaalde arbeid, als steeds schaarser wordend fenomeen, behoort de steunpilaar van de sociale zekerheid te zijn, zoals dit nu het geval is. Ook het kapitaalsaandeel van elk gemaakt produkt moet daaraan gaan bijdragen. Men noemt dit fiscalisering van de premieheffing.

In de tweede plaats stel ik voor, het huidige hoge BTW-tarief op allerlei dienstverlenende beroepen drastisch te verlagen tot bij voorbeeld hoogstens 4%. Loodgieters, schilders en anderen zullen daar wel bij varen.

In de derde plaats valt te denken aan democratisering van het bedrijfsleven door meer medezeggenschap van de werknemers, bij voorbeeld bij de invoering van nieuwe technologieën, herverdeling van arbeid, produktkeuzen, benoeming van leidinggevenden en commissarissen, investeringen en winstbestedingen.

In de vierde plaats zal de regering zelf een veel actievere rol moeten gaan spelen bij de herverdeling van arbeid, voor de eigen ambtenaren en ten aanzien van het overleg tussen werkgevers en werknemers in het bedrijfsleven. Mensen die betaald werken, moeten veel te veel doen en raken overspannen, terwijl duizenden anderen snakken naar betaalde arbeid. Ik noem als één van de mogelijkheden voor arbeidsverdeling de invoering van een sabbatsjaar, waardoor mensen met een betaalde baan eenmaal in de zeven jaar het recht krijgen gedurende één jaar met verlof te gaan, terwijl een werkloze de sabbatsgenieter een jaarlang kan vervangen. Beiden krijgen van tevoren de garantie dat zij gedurende dat jaar een inkomen zullen genieten.

Met dergelijke en andere maatregelen zou de regering een begin kunnen maken met een structurele aanpak van de werkloosheid, zodat mensen weer hoop op de toekomst gegund zal worden. Deze stelselherziening, die veel bezuinigt en zelfs ingewikkelder is dan de bestaande wetten, zou dan niet meer nodig zijn. Ik roep de regering dan ook op, de voorliggende voorstellen terug te nemen en eerst eens ernst te gaan maken met de werkgelegenheid. Een stelselherziening ter vereenvoudiging zal daaruit op vanzelfsprekende wijze kunnen volgen.

De EVP wil geen enkele verantwoordelijkheid nemen voor deze stelselherziening, omdat hierdoor het met elkaar bewogen willen zijn in onze samenleving op ernstige wijze wordt aangetast. Deze stelselherziening zal in onze samenleving grote groepen mensen apart zetten. Er zal een scherpe scheiding ontstaan tussen hen die betaald werken en hen die dat onbetaald doen, want werken doet praktisch iedereen, zelfs de bijstandsmoeder met haar onbetaalde werkweken van gemiddeld 70 uur. Hele dagen op je rug liggen, behoort echt tot de grote uitzonderingen.

Extra schrijnend is dat door de ontkoppeling van lonen en uitkeringen deze kloof zich bij economische groei nog verder zal verdiepen. De gevolgen zullen zeer ernstig zijn, niet alleen voor de getroffenen, maar ook voor de samenleving in haar geheel. Bitterheid zal de boventoon gaan voeren in onze, in zichzelf verscheurde maatschappij. Het behoeft welhaast geen vermelding meer dat ik deze stelselherziening geheel en al afwijs. De EVP luidt dan ook, net zoals DISK, het industriepastoraat, de noodklok over deze voorstellen.

De **Voorzitter:** Het Presidium heeft met eenparigheid van stemmen besloten, te stellen in handen van de vaste commissie voor Economische Zaken:
– het wetsvoorstel Wijziging van de wet van 1986 tot wijziging van de Wet investeringsrekening, de Wet op de inkomstenbelasting 1964, de Wet op de vennootschapsbelasting 1969 en de Algemene wet inzake rijksbelastingen (afschaffing negatieve aanslag in het kader van de Wet investeringsrekening) (19487).

□

Mevrouw **Brouwer** (CPN): Voorzitter! Het stelsel van sociale zekerheid is één van de belangrijkste sociale verworvenheden van deze eeuw. Het stelsel is voor grote groepen van de bevolking voorwaarde voor een menswaardig bestaan. Ik begin met een citaat uit het rapport 'Into the 21st century, the development of social security' van the International Labour Office. Daarin staat een belangrijke passage, die luidt als volgt:

'A feeling of security in the face of social risk was long the privilege of a small minority of the population. The machinery of social security has however made it possible for the entire population, or at least the great majority, to benefit progressively from the same guaranteed maintenance of their standards and ways of life irrespective of social contingencies.'

'Een gevoel van zekerheid tegenover sociale risico's was lange tijd het voorrecht van een kleine minderheid van de bevolking. Het mechanisme van sociale zekerheid heeft het echter voor de hele bevolking, of in ieder geval voor een grote meerderheid, mogelijk gemaakt om in toenemende mate te profiteren van garanties voor handhaving van hun levensstandaard en levenswijze, ongeacht toevallige, maatschappelijke omstandigheden.'

Het is een ieder bekend dat het stelsel van sociale zekerheid niet zo maar is ontstaan. Het werd geboren uit het verzet van de arbeidersbeweging tegen armoede en uitbuiting, tegen onrecht en vernedering. Het was het resultaat van het gevecht om recht te stellen in de plaats van karige en vernederende bedeling of armenzorg, waar men eind vorige en begin deze eeuw in verviel als men invalide, werkloos of oud werd. Er is voor gestreden in goede en in slechte tijden.

Er is voor betaald en gewerkt, opdat deze en toekomstige generaties de armoede uit het verleden niet meer zouden kennen. Dat taaie gevecht werd niet uitsluitend geleverd door de arbeidersbeweging. Ondanks alle meningsverschillen kan gezegd worden, zoals in de verklaring van de zogenaamde prominenten valt te lezen, dat de Nederlandse sociale wetgeving de resultante is van de strijd van de arbeidersbeweging en van een rijke christelijk-sociale en humanistische traditie van het opkomen voor zwakkeren.

Het was – en dat is ook niet onbelangrijk – een christelijk politicus, de anti-revolutionair Talma, die een belangrijk vormgever werd van de eerste sociale-verzekeringswetten in ons land: de ziekte-, invaliditeits- en ouderdomswetten die na jarenlange strijd werden aangenomen. Het is dan ook wrang om te zien hoe in de afgelopen jaren het uitgerekend christen-democratische politici waren die zorgden voor een afbraak die ongekend is in de naoorlogse geschiedenis.

Brouwer

En dat terwijl de geschiedenis leert – niet in het minst die van de jaren dertig – welke ingrijpende gevolgen sociale afbraak in maatschappelijk en democratisch opzicht met zich kunnen brengen. Bij velen die nu zo heftig waarschuwen tegen deze afbraak, tegen deze ongekende bezuinigingen op sociale uitgaven, staat natuurlijk de geschiedenis van de jaren dertig in het geheugen gegrift. Niet meer terug naar de bedeling. Niet meer terug naar de armoede. Niet meer terug naar de controlemaatschappij. Die les hebben wij geleerd.

Als men nu spreekt over de jaren dertig in deze termen, loopt men al gauw het risico – en dat heb ik zelf meegemaakt op verschillende fora – beschuldigd te worden van demagogie: zo erg is het toch niet; 1986 is toch niet 1930; het Nederland van nu is toch een heel andere maatschappij; ook de regeringspartijen hebben toch goede bedoelingen, enz. Maar degenen die dat stellen, wil ik vragen hoe het dan komt dat de armoede in Nederland terugkeert. Hoe komt het dan dat zoveel uitkeringsgerechtigden, rechtshulpverleners, ambtenaren van sociale diensten en artsen waarschuwen?

Hoe komt het dan dat een organisatie als het DISK met de volgende waarschuwing komt? Deze organisatie schrijft: 'er is een tendens naar de oprichting van sociale fondsen, plaatselijk en mogelijk ook landelijk. Hoe goed het ook is, mensen in nood te helpen; in feite betekent dit een terugval op liefdadigheid, terwijl de laatste tijd gewerkt was aan een verzorgingsstaat, die tot grondslag heeft dat de overheid de plicht heeft, de burgers te vrijwaren van gebrek.

Wij zullen ervoor moeten waken dat zich situaties voordoen als in de Verenigde Staten, Amerika en Frankrijk, waar burgers opnieuw in nood op particuliere en kerkelijke liefdadigheid moeten terugvallen.' De les die in de jaren dertig door schade en schande en niet te vergeten ten koste van velen werd geleerd, was dat een dergelijke gedachtengang als nu door deze regering ten toon wordt gespreid, namelijk een conservatieve bezuinigingspolitiek, ellende brengt. Cynisch genoeg moest de Tweede Wereldoorlog komen voordat men zich ernstig ging beraden op de vraag op welke wijze in de toekomst in de wereld zekerheid van bestaan en vrijwaring van gebrek zou kunnen worden gerealiseerd.

Ik wil in dit debat nog even herinneren aan de Atlantic charter door Roosevelt en Churchill op 14 augustus 1941 opgesteld, waarin onder meer het volgende werd besloten: 'to bring about the fullest collaboration between all nations in the economic field with the object of securing for all improved labour standards, economic advancement and social security.' De meest optimale samenwerking dus tussen alle landen op economisch gebied, met het doel om voor allen verbeterde arbeidsnormen, economische vooruitgang en sociale zekerheid te waarborgen. Het was op een inter-Amerikaanse conferentie in 1942 in Santiago waar ook de sociale zekerheid in het middelpunt van de belangstelling stond.

Daar werd gezegd: 'ieder land moet de intellectuele, morele en fysieke kracht van zijn actieve generatie scheppen, bewaren en opbouwen en de weg voorbereiden voor zijn toekomstige generatie en de generatie die is ontslagen uit het arbeidzame leven, ondersteunen. Dit is sociale zekerheid, een oprechte en rationele economie van menselijke bronnen en waarden.'

Voor de naoorlogse sociale zekerheid in Nederland is in die gedachtengang de basis gelegd door het rapport van de commissie-Van Rhijn, die in dit debat verschillende malen is genoemd. De commissie werd ingesteld door de Nederlandse regering in Londen in 1943. Zij ging aan het werk aan de hand van de Beveridge-ideeën, met als leidend principe, uitkeringen niet als een geschenk van de staat, maar als een recht, waarop verzekerde personen aanspraak kunnen maken. Eindelijk werd daarmee ook de juistheid van de vooroorlogse strijd voor sociale zekerheid erkend. Het is duidelijk dat de ideeën van Beveridge na de oorlog grote internationale invloed hadden en een geloofwaardig antwoord vormden op de vooroorlogse problemen, namelijk de omvangrijke armoede, de massale werkloosheid en ook een antwoord op de conservatieve politiek die de ellende had vergroot.

De zogenaamde 'post-war settlements', de naoorlogse regelingen met betrekking tot sociale zekerheid, kwamen tot stand in alle Westeuropese landen. De hoogte en de omvang was vooral afhankelijk van de kracht van de arbeidersbeweging en de Christelijk-sociale tradities.

Wij kennen de Nederlandse geschiedenis: in 1949 de noodwet ouderdomsvoorzieningen, in 1955 gevolgd door de AOW, 1952 de werkloosheidsverzekering, 1959 de Weduwe- en Wezenwet, 1958 de ongevallenuitkering 80% van het laatst verdiende loon, gevolgd door de WAO in 1967 en de AAW in 1976. Over al deze afzonderlijke wetten en wetswijzigingen werd in dit parlement vaak jarenlang gedebatteerd. Het stelsel berustte dan ook uiteindelijk op een brede maatschappelijke en politieke consensus, al behielden diverse politieke richtingen waaronder de CPN, op onderdelen daarvan kritiek.

Hoe breekbaar die consensus bleek te zijn, bleek aan het einde van de economische groei, halverwege de jaren zeventig. Het einde van de economische groei, zo kunnen wij nu vaststellen, bracht het begin van de kritiek op het sociale stelsel met zich. Juist in een tijd, waarin steeds meer mensen op een uitkering aangewezen raakten, werd dat onder druk gezet. Het is duidelijk dat deze regering met haar politiek van afbraak de consensus in Nederland definitief heeft doorbroken. Overigens spreidt zij ten toon een conservatieve denkwijze die ook in andere westerse kapitalistische landen de kop opsteekt. In het reeds genoemde ILO-rapport leidde dat tot de volgende passage.

'Wij zien het daarom als paradoxaal, dat de ratio van de sociale zekerheid in discussie komt in een tijd waarin zoveel hoog-geïndustrialiseerde landen juist geconfronteerd worden met een werkloosheid op een schaal die in geen 40 of 50 jaar voorkwam, in een tijd waarin veel werknemers gedwongen zijn tot vervroegd pensioen, waarin echtscheidingen het weduwe worden hebben vervangen als belangrijkste risico waarmee getrouwde vrouwen worden geconfronteerd en waarin gezinsverplichtingen de vrouw hebben belemmerd aan de wereld van de betaalde arbeid deel te nemen.'

Steeds duidelijker wordt, dat in Nederland het einde van de consensus vooral het einde van de consensus binnen de christen-democratie betekent. Zijn de voormannen van de afbraak christen-democratische ministers en staatssecretarissen, het verzet tegen dezelfde plannen berust in niet-onbelangrijke mate bij de kerken en bij vooraanstaande christen-democratische politici. Ook in de rapportan van het CDA vind je die twee lijnen terug. In het rapport van het wetenschappelijk instituut

Brouwer

van het CDA 'Vernieuwing om behoud' uit december 1982 staat:

'Hoe paradoxaal het ook moge klinken, de sterk toegenomen omvang van de uitgaven voor sociale zekerheid is tegelijkertijd een felle aanklacht tegen het sociale beleid, dat kennelijk niet heeft kunnen voorkomen, dat zoveel mensen een beroep op sociale fondsen moesten doen.'

Niets daarvan vinden wij terug in het nieuwe verkiezingsprogramma van het CDA. Daarin wordt vooral nadruk gelegd op misbruik, oneigenlijk gebruik en de noodzaak van flexibilisering van de arbeidsmarkt. Een geheel andere manier van denken dus, waarvan de uitkeringsgerechtigden de wrange vruchten moeten plukken.

Door twee factoren is de sociale zekerheid op fundamentele wijze ter discussie gekomen. Ik heb al genoemd het stoppen van de groei vanaf het midden van de jaren '70, hetgeen leidde tot opleving van de conservatieve denkwijze over sociale zekerheid. Een tweede factor is de aanhoudend grote werkloosheid en arbeidsongeschiktheid, maar ook de toenemende vergrijzing en de veranderde verhouding tussen mannen en vrouwen.

Dit zijn factoren die niet typisch Nederlands zijn. Afhankelijk van economische, sociale en culturele omstandigheden spelen ze in het ene land meer en in het andere land minder. Was het stelsel van sociale zekerheid er juist voor de opvang van groepen die tijdelijk buiten het arbeidsproces vielen, nu kun je zeggen dat er permanent meer groepen buiten dan binnen het arbeidsproces vallen. Dat is één van de ingrijpendste maatschappelijke veranderingen van deze tijd. De oorzaak is niet alleen de economische crisis, maar ook de maatschappelijke crisis, automatisering, versnelling van het arbeidstempo, de veranderde functie van het gezin en het simpele feit dat mensen ouder worden. Dat stelt opnieuw de vraag naar de sociale inrichting van de maatschappij en de functie van het stelsel van sociale zekerheid daarin.

Ook wij zeggen dat een heroriëntatie van de sociale zekerheid nodig is. Vanwege de complexiteit van het vraagstuk, het belang van de vele mensen die ervan afhankelijk zijn en het belang voor de toekomst, moet dit echter zijn tijd hebben. Hiervoor moet je fundamentele debatten kunnen voeren, die niet onder druk worden gezet van financiële omstandigheden. De veranderingen tot nu toe gaan in vrijwel alle landen met conservatieve regeringen uit van conservatief monetair denken.

Die wijze van denken heeft ook dit kabinet ten toon gespreid. In die gedachtengang worden de oplopende sociale uitgaven vooral gezien als een last voor de economie en een rem op de ontwikkeling. De groei van de kosten wordt voornamelijk geweten aan het ontbreken van prikkels en aan een ingedommelde arbeidersklasse. Hoe snel is vergeten dat de sociale zekerheid niet alleen betaald is uit de economische groei, maar ook voorwaarde was voor het ongekende tempo van industrialisatie, dat wij na de oorlog hebben gekend. De snelle vernieuwing van arbeidskrachten, de opvang van de sociale gevolgen van grote volksverhuizingen naar industriecentra, de opvang van bejaarden in verband met het wegvallen van familieverbanden, dat alles was niet mogelijk geweest zonder een sociaal systeem, zonder de moraal die daarbij hoort.

Ook nu zijn de sociale uitgaven, waarvan nu gezegd wordt dat ze te veel en te omvangrijk zijn, een buffer tegen een diepergaande crisis in sociaal-economisch en vooral ook democratisch opzicht. Heeft iemand zich afgevraagd, ook de regering, hoe diep de crisis nu al zou zijn zonder deze omvangrijke sociale zekerheid? Het lijkt alsof conservatieve stromingen daarmee geen rekening willen houden. Sociale uitgaven worden gekapt. Er wordt met gemak gesproken over de luiheid van uitkeringsgerechtigden. Het gaat om de jongen met pit. Er is in feite weinig nieuws onder de zon.

De rol van de staat moet worden teruggedrongen. Ook deze denkrichting klinkt ons bekend in de oren. Ik denk daarbij aan Friedman, die de grondlegger van de politieke praktijk is geweest van Reagan en Thatcher. Deze regering treedt in dat voetspoor. Harde gegevens tonen dat aan en die zijn altijd nog het beste om te noemen, omdat er natuurlijk fluwelen woorden bij worden gebruikt.

De meest ingrijpende en meest omvangrijke bezuinigingen tijdens de afgelopen regeerperiode waren bezuinigingen op de sociale zekerheid. Ze werden aangekondigd in het regeerakkoord onder het kopje bijsturing uitgaven sociale zekerheid. Dat was nog niet alles, behalve de stelselherziening zouden dan nog voor 4 miljard gulden aan specifieke maatregelen nodig zijn en afhankelijk van de inkomensontwikkeling zouden er nog extra bedragen moeten worden gevonden. Al met al is ook duidelijk dat na deze stelselherziening, wat er ook gezegd wordt, de sociale zekerheid niet met rust wordt gelaten.

Ik vraag de staatssecretaris in zijn eerste termijn in te gaan op de betekenis van het begrotingsbeeld voor 1987, waar voor de nieuwe bezuinigingen op sociale zekerheid 1,2 miljard is opgevoerd. Wat houdt dat in na de stelselherziening? Wat houdt dat in als er staat dat er een terugtrekking plaats zal vinden uit sociale fondsen, een terugsluisoperatie? Wat betekent dat opnieuw voor de sociale zekerheid?

Ik wil nog even stilstaan bij de gevolgen van een dergelijke denkrichting. Ik noem het het conservatief-monetaire denken. Je ziet de gevolgen in andere landen, neem de Verenigde Staten. De kloof tussen arm en rijk is daar nog nooit zo groot geweest. Vijftien procent van de bevolking, 35,3 miljoen Amerikanen, of één op de zeven, leeft onder de officiële armoedegrens. Toch wordt daar gesproken van economisch herstel. Wel, wat hebben deze mensen aan economisch herstel? In een eerder vorig jaar gepubliceerd rapport van de universiteit van Harvard werd geconstateerd dat zeker 20 miljoen mensen in de VS enkele dagen per maand honger hebben.

In november 1985 verscheen een rapport van oud-minister van gezondheidszorg en sociale zaken Arthur Fleming, nu een van de voormannen van de Amerikaanse coalitie van kerkelijke en liefdadige instellingen, waarin wordt geconstateerd, dat er op dat moment vier miljoen meer armen waren in de VS dan in 1980. Deze coalitie tegen de armoede, zoals dat heet, wijst erop dat sinds Reagan in 1980 tot staatshoofd werd gekozen vooral de lagere inkomensgroepen, maar ook de middenklasse in inkomen achteruit is gegaan. Daartegenover staat een verhoging van het inkomen van de rijken.

Een ander voorbeeld, Thatcher. In het Engeland van Thatcher leven velen onder de officiële armoedegrens. Ook daar wordt gesproken over economisch herstel. De Anglicaanse bisschop van Liverpool, David Sheppard, sprak in 1984 in de gehoorzaal van de Royal society of arts over de armoede in Liverpool waar tienduizenden gezinnen op of

onder de armoedegrens leven. Hij wees in zijn verhaal onder meer op het feit dat structurele werkloosheid niet alleen ontwrichtende economische, maar ook ontwrichtende sociale effecten heeft.

Geconcentreerde misère, verlaten gemeenschappen, wij zien ze nu al in de grote steden in Nederland. Het gevolg van het vertrek van de sterkste werklozen en het achterblijven van de zwakste. Hij zegt dat er een armoede is waarmee de mens kan leven, maar ook een armoede die de geesten gijzelt. Het economisch herstelbeleid van de regeringen die hun heil uitsluitend zoeken in winstherstel en het verlagen van de collectieve uitgaven maakt de rijken rijker en de armen armer. Ik zal het dan verder niet hebben over andere gevolgen, want wij kennen ze allemaal. In Engeland gaan elke winter oude mensen dood door onderkoeling, ze kunnen de brandstof niet meer betalen.

Ook dat begint in Nederland te komen. Negen miljoen mensen leven daar onder de officiële armoedegrens, miljoenen bejaarde echtparen moeten rondkomen van 250 gulden per week. Men kan zeggen dat het in Nederland nog niet zo is. Ik stel vast, dat in Nederland de armoede wel degelijk is teruggekeerd sinds deze regering met haar sociale, ik noem het: a-sociale politiek is gekomen. Uitspraken van uitkeringsgerechtigden, sociale diensten, het onderzoek Minima zonder marge – wij hebben er hier dagen, misschien zelfs wel weken over gepraat – spreken voor zich.

Waar zijn de wijze uitgangspunten die in de vooroorlogse periode zijn vastgesteld, namelijk dat het voorkomen van werkloosheid en armoede voorwaarden zijn voor de bescherming van de democratie, in 1986 gebleven? Het voortzetten van deze lijn is fataal. Sociale onzekerheid brengt ontwrichting teweeg. Laten wij in Nederland dan nog niet zo ver zijn, wij zitten op de glijbaan. Een stelselherziening, zoals die nu voor ons ligt, zal ons verder naar beneden brengen. Moeten wij dan ook hier, zoals in Frankrijk, spreken van nieuwe clochards?

Moeten wij dan in grote steden stadswijken krijgen zoals in Engeland die qua sociale structuur vergelijkbaar zijn met de armoede van de Derde Wereld? Het is voor mijn fractie onvoorstelbaar hoe regering en regeringspartijen al deze signalen negeren. Ik zei het al, wat er ook wordt gezegd, de sociale zekerheid blijft voor deze regering speerpunt van de bezuinigingswoede. De plannen voor 1987 zijn nu al in de maak.

Wat zijn dan de centrale gedachten van het stelsel dat wij nu bespreken? Ik haal er twee uit. De hoofdgedachte is de bezuinigingsgedachte, de collectieve uitgaven moeten omlaag. De gedachte daarnaast is die van controle, centralisatie en disciplinering van de uitkeringsgerechtigden. Er mag sprake zijn van lichte verbeteringen, maar deze twee hoofdgedachten overschaduwen die lichte verbeteringen verre. Het is overigens niet raar dat dit de twee centrale gedachten uit het stelsel zijn.

Ze vloeien voort uit het adagium van deze regering dat er economisch herstel komt door het drukken van arbeidskosten en collectieve uitgaven, dat er werkgelegenheid komt onder andere door het minder geriefelijk maken van werkloosheid, lees verlaging van de uitkeringen en dat de arbeidsongeschikte beter zijn best zal doen als de uitkering wat wordt verlaagd. Deze gedachten vindt men in verschillende opmerkingen terug in de schriftelijke stukken over de stelselherziening.

Ik stel vast, dat zelfs als er economisch herstel zal optreden en zelfs als de werkgelegenheid ondanks automatisering zal aantrekken, de gevolgen van de afbraak van de sociale zekerheid niet te overzien zijn. Wat gebeurt er, bij voorbeeld, met 250 000 langdurig werklozen, met de gescheiden vrouwen, met de arbeidsongeschikten? Wat gebeurt er met hun kinderen? Welke sociale schade wordt in de tussentijd aangericht?

Waarom kiezen voor zo'n stelselherziening als men met de neus op deze feiten wordt gedrukt? De regering heeft daarvoor een aantal argumenten, waarop ik even in wil gaan. In feite heeft zij vier hoofdargumenten:

a. het terugdringen van de collectieve uitgaven is nodig voor het economische herstel;

b. de prikkel is eruit, werkende mensen willen niet meer opbrengen;

c. de maatschappelijke gevolgen worden te veel afgewenteld op de staat en de mensen moeten leren weer voor elkaar te zorgen. Deze opmerking vind ik overigens terug in de stukken uit de dertiger jaren. Ook toen werd gezegd dat het beter zou zijn als de mensen voor elkaar leerden zorgen;

d. Nederland heeft het beste stelsel van sociale zekerheid ter wereld, daar kan best een beetje van af.

Laat ik beginnen met de collectieve uitgaven. Ook daarbij past een passage uit het rapport van de ILO, dat ik al citeerde, over de sociale zekerheid voor de 21ste eeuw. Daarin staat: In tegenstelling tot wat te vaak gezegd is, namelijk dat het een obstakel zou zijn voor economische vooruitgang, zal sociale zekerheid, georganiseerd op een sterke en gezonde basis, die vooruitgang juist bevorderen. Als mannen en vrouwen profiteren van een toegenomen zekerheid en vrij zijn van de angst voor morgen zullen zij uit de aard der zaak produktiever kunnen worden.

Ik heb het reeds gezegd: de collectieve uitgaven vormen een buffer tegen een te zware economische terugval. Wat is bij voorbeeld – kan de staatssecretaris daar eens op ingaan – in Amsterdam met een werkloosheidspercentage van 24, de sociale basis voor economische groei? En wat is er door een dergelijke omvangrijke werkloosheid reeds aan economische groei verloren gegaan, waarbij wij dan nog niet eens over de menselijke tragedie praten, die dit cijfer weerspiegelt?

Wanneer ik over de arbeidsongeschiktheid praat, moet ik inderdaad vaststellen dat de omvang van arbeidsongeschiktheid in Nederland groot is, namelijk omstreeks 690 000 mensen. Maar sinds wanneer is dit zo gegroeid? Wel, in de jaren 1958 tot 1978 is er een enorme toename van arbeidsongeschiktheid geweest. Dit waren ook de jaren van na-oorlogse industrialisatie. Het percentage verloren arbeidsjaren tussen 1973 en 1978 bedraagt 25. Dat is niet te wijten aan individuele arbeidsongeschikten. Het heeft alles te maken met de industrialisatie en het hoge arbeidstempo, dat wij in Nederland kennen. Niet iedereen wordt daar gezonder van; hierdoor zijn nogal wat slachtoffers gevallen.

Dat het niet komt door de goede arbeidsongeschiktheidsregeling, blijkt ook uit onderzoek. De sterftekans onder blijvend-arbeidsongeschikten is nog altijd drie keer zo hoog als onder een vergelijkbaar deel van de bevolking. Je kunt dus niet spreken van de mogelijkheid dat de regeling zo goed was, dat daardoor de omvang ook zo is toegenomen. Dat

kan bij dergelijke aantallen niet het geval zijn.

Het argument dat de collectieve uitgaven te hoog zijn en dat werkende mensen deze uitgaven niet meer willen opbrengen, wordt nogal eens opgevoerd. De regering en de regeringspartijen strooien daar in de media ruim mee, daarmee op het gevoel van de werkenden inspelend, in de trant van: Ik werk nu wel, ik heb wel een aardig loon, maar kijk eens wat daarvan afgaat door alle premies die ik moet betalen. Dat is toch niet goed.

Voorzitter! Het is natuurlijk een groot misverstand, dat alleen werkende mensen premies opbrengen. Ook uitkeringsgerechtigden doen dit. Bovendien is het een groot misverstand te denken dat één deel van de bevolking premies betaalt voor een ander deel van de bevolking. Het gaat om een collectief stelsel. Ieder mens kan werkloos worden, arbeidsongeschikt of ziek. Ieder mens hoopt oud te worden. Het gaat om een collectief stelsel, waaraan iedereen meebetaalt en waaraan de laatste jaren zelfs vooral betaald is door werknemers en uitkeringsgerechtigden en steeds minder door werkgever en regering Waarschijnlijk is nagelaten – dit is ook een kritiek van het ILO – om mensen te laten zien, wat de betekenis van het sociale stelsel is voor de langere termijn.

Premiebetaling is natuurlijk een abstracte vorm van solidariteit. Je weet niet precies, waarvoor je vandaag betaalt. De regering zou dan ook vooral de functie moeten hebben om de solidariteitsbasis aan te geven en tevens aan te geven, waarom een collectief stelsel van sociale zekerheid zo ontzettend belangrijk is voor de gehele maatschappij.

Ik kom thans te spreken over het derde argument. De maatschappelijke gevolgen zijn te veel afgewenteld op de staat. Ik heb het al gezegd: het is niet zo, dat de maatschappelijke gevolgen afgewenteld zijn door de mensen op de staat, neen, er is sprake geweest van een industrialisatieproces, dat inderdaad een omvangrijke arbeidsongeschiktheid en een omvangrijke werkloosheid heeft opgeleverd. Die gevolgen zijn afgewenteld op de sociale fondsen. Dat dreigt nu weer te gebeuren.

Het toejuichen van het economisch herstel, zoals de regering nu doet, is daarom ook kortzichtig, als je het niet hebt over de vraag, over welk economisch herstel het gaat, wie ervan profiteert en welke sociale schade er op dit moment al wordt aangebracht door het opvoeren van het arbeidstempo. Hoe staat het met de arbeidsomstandigheden en wat gebeurt er met toekomstige arbeidsongeschiktheid, die nu al wordt gecreëerd? Indertijd is daarover bewust niet nagedacht. Er is niets gedaan aan de arbeidsomstandigheden, noch aan het voorkomen van massale omvangrijke werkloosheid.

Die is afgekocht met sociale zekerheid. Met een uitkering mochten de mensen achter de geraniums gaan zitten. Nu mogen ze er weer achter vandaan komen om gekort en gecontroleerd te worden.

Als het gaat om maatschappelijke oorzaken – daar hebben wij het nu over – dan zijn juist de uitkeringsgerechtigden het verkeerde adres. Dan moeten er lessen getrokken worden ten aanzien van het produktieproces en de oorzaken die leiden tot omvangrijke werkloosheid en arbeidsongeschiktheid. Dan moeten die worden aangepakt, en niet de slachtoffers ervan.

Ik wil nog iets zeggen over wat ook vaak wordt gezegd: wij hebben te weinig zorg voor elkaar. De mensen wentelen alles maar af op de Staat. Ik heb er al op gewezen, dat er nogal wat is gebeurd in de veertig jaar van industrialisatie die ons land na de oorlog heeft gekend. Ik heb gewezen op het uiteenrukken van sociale verbanden dat daar het gevolg van is geweest. Maar laat ik nog één ding zeggen over het begrip emancipatie.

Er wordt namelijk steeds gezegd, dat het gebrek aan zorg onder andere te wijten zou zijn aan de emancipatie van vrouwen. Ik stel vast dat als er één groep is waaraan nauwelijks maatschappelijke zorg is besteed, dat de vrouwen zijn. Het objectieve bewijs dat dit zo is, is dat echtscheiding of werkloosheid voor veel vrouwen armoede betekent. Denk aan het begrip 'feminisering van de armoede'! Denk aan de zeer slechte positie van éénoudergezinnen! Het is dan ook uit den boze, dit argument gemakkelijk rond te strooien.

Het vierde en laatste argument is, dat Nederland zo'n goed sociaal zekerheidssysteem heeft. Daar is dan ook voor gevochten en daar is dan voor betaald! Er wordt wel gezegd, dat je je niet zo erg moet storen aan armoede, omdat armoede een relatief begrip is. Wel, dat is rijkdom natuurlijk ook. Waar praten wij hier dan over? Als ik het heb over rijkdom, praat ik ook maar even over de werkgevers die de laatste jaren veel en veel minder zijn gaan betalen aan sociale zekerheid. Ik sluit mij aan bij vragen van naar ik meen de fractie van het CDA, of de werkgevers in Nederland in verhouding tot die in de omringende landen inderdaad sinds de maatregelen van deze regering, of misschien al langere tijd, veel minder betalen in verhouding tot werkgevers in omringende landen.

Armoede, zegt men, is een relatief begrip. Het minimum is hoger dan in de ons omringende landen. Als dat al waar zou zijn, wat zegt dat dan? Wat zegt dat in een land waarin zo'n grote naoorlogse industrialisatie is geweest, waar mensen zijn verhuisd naar dure flats, met verplichte gasverwarming, te betalen met huursubsidies en waar verhuizingen hebben plaatsgevonden naar bejaardentehuizen en aanleunwoningen? Wat zegt dat dan, in een land waar het percentage betaald werkende vrouwen zo laag is, dat echtscheiding bijna per definitie armoede en bijstand betekent? Wat zegt dat dan, in een land waarin ouderen en gehandicapten zijn afgeschreven als machines? Kortom, in dat land was het niveau van het minimum tot voor enkele jaren min of meer aangepast aan de sociale structuur.

Laat ik dit deel afsluiten met de opmerking, dat de huidige omvang van de sociale zekerheid geen natuurverschijnsel is, zelfs niet een teken van welvaart. Je hoort dat ook van veel arbeidsongeschikten en werklozen. Heel veel mensen voelen zich afgekocht en geïsoleerd, ook met een uitkering. Het is dan ook in de allereerste plaats de resultante van de maatschappelijke en politieke ontwikkelingen, waarmee men in al die naoorlogse jaren en zeker in de laatste jaren, met de huidige regeringspolitiek, geen rekening heeft willen houden.

Voorzitter! Ik wil nu overgaan tot de bespreking van de hoofdlijnen van het stelsel en de uitgangspunten van enkele wetsvoorstellen. Ik eindig met de vraag of er voor de stelselherziening wel een maatschappelijke en politieke basis is. Ik zal niet in details gaan. Ik ben namelijk van mening dat een zorgvuldige behandeling alleen mogelijk is als de meerderheid in het parlement zich anders opstelt en ruimte daarvoor schept. Ook zal ik niet ingaan op mogelijke lichte verbeteringen, zoals de erkenning van het onbetaald arbeidsverleden

van vrouwen. De CPN is van mening dat deze verbeteringen ernstig overschaduwd worden door de algehele verslechtering van de sociale zekerheid in dit stelsel.

Ik wil nog wel iets zeggen over de haast waarmee dit voor velen vitale stelsel moet worden behandeld. Het is eigenlijk een parlement als dit onwaardig. Het heeft geleid tot veel opmerkingen ook buiten dit parlement. Verleden week constateerde de heer Waanders in NRC Handelsblad ook al dat er toch wel enige vraagtekens zijn te zetten bij de zorgvuldigheid van de behandeling. Het verloop van de eerste termijn tot nu toe geeft naar mijn mening aan dat maar zeer weinig mensen in dit parlement, laat staan erbuiten, de gehele omvang van de stelselherziening tot in de belangrijkste details kunnen overzien.

Ikzelf durf niet te pretenderen dat ik alle consequenties van de stelselherziening kan overzien. Hiermee wil ik gezegd hebben dat ik niet garant kan staan voor een zorgvuldige behandeling van deze voorstellen in dit parlement. Een parlement als dit zou een stelsel dat van zo groot belang is voor miljoenen mensen niet op deze wijze mogen behandelen. Je kunt ook niet zeggen dat het dan achteraf wel zal worden gerepareerd, want wij moeten blijven bedenken dat het in dit stelsel gaat om de bestaanszekerheid van mensen. Daarmee mag je geen risico's nemen.

Er is nog een argument. Er wordt door de regering en de regeringspartijen gezegd dat financiële argumenten een rol spelen bij het haast maken. Ook dat gaat niet op. Indien er meer middelen nodig zijn om de inderdaad omvangrijke werkloosheid en arbeidsongeschiktheid te financieren, in afwachting van het aanpakken van de oorzaken en van een fundamentele discussie over de sociale zekerheid, zou gezocht kunnen worden naar alternatieven. Bij voorbeeld – ik noem maar even iets – zou kunnen worden gedacht aan de afschaffing van de premiegrenzen in de volksverzekeringen, waardoor hogere inkomens meer premie gaan betalen.

Ook zou kunnen worden gedacht aan een bijzondere belastingheffing, bij voorbeeld voor kapitaalintensieve bedrijven. Er is vast nog wel meer te verzinnen om een tussentijdse financiering van het sociale stelsel rond te krijgen, indien men echt een fundamentele discussie over de sociale zekerheid wil. Waar een wil is, is een weg. De vraag is wel – en die vraag behoeft niet te worden beantwoord, want tot nu toe lijkt het er zonder meer op dat de regering het niet wil – of deze regering de wil heeft om een dergelijke oplossing te zoeken.

Als ze dat zou willen, zou er op dit moment nog wel een groepje ambtenaren te vinden zijn die een mogelijke tussentijdse extra financiering – indien nodig – zou weten voor te bereiden. Dat zou nog eens getuigen van een werkelijk sociale aanpak. Mijn grootste verwijt aan het adres van dit kabinet is dan ook, dat iedere keer weer de minst weerbare groepen worden gepakt en dat er wordt gestreept in de sociale fondsen. Als je nu ziet dat uitkeringsgerechtigden de laatste jaren zo'n 10% tot soms wel 25% hebben ingeleverd en als je regelmatig de fora bezoet – het CDA komt er nog wel eens, maar de VVD blijft regelmatig en de laatste tijd zelfs helemaal weg – is het duidelijk in hoeverre deze mensen al tot wanhoop zijn gedreven.

Er zijn heel wat mensen die de huur en de rekeningen voor gas en licht niet meer of nog maar nauwelijks kunnen opbrengen. Er zijn ook mensen die al op voedsel gaan bezuinigen. Ik noem het dan ook een laffe politiek om door te gaan met het pakken van diezelfde groepen. Als de regering en de regeringspartijen hiervoor staan, zouden ze in ieder geval op fora moeten verschijnen om dit te verdedigen.

De heer **Nijhuis** (VVD): Ik maak ernstig bezwaar tegen deze vergaande beschuldiging. De afgelopen jaren, zolang ik in dit Huis zit, heb ik tal van fora bezocht, ook de fora die u zoëven bedoelde, Het kan natuurlijk gebeuren dat wij door bijzondere omstandigheden een keertje afwezig moeten zijn. Dat is één of twee keer gebeurd, maar als u hier de suggestie wekt dat wij continu afwezig zijn, neem ik u dat buitengewoon kwalijk!

Mevrouw **Brouwer** (CPN): Ik was de afgelopen weken aanwezig bij drie fora, waar de VVD weigerde te verschijnen. Dat zijn dan drie fora waarbij ikzelf aanwezig was. Van uitkeringsgerechtigden heb ik zelf gehoord dat het regelmatig voorkomt dat uitnodigingen worden verstrekt, en dat de VVD toezegt te komen, maar op het laatste moment toch niet verschijnt. Ik wil best in fora discussiëren met progressieve partijen. Wij zijn echter niet degenen die moeten worden aangesproken, dat bent u! Tot nu toe hebt u een grote fractie. Er kan dus nog altijd voor vervanging worden gezorgd.

De heer **Nijhuis** (VVD): Ik ontken dat en spreek dit absoluut tegen. Wij krijgen ongelofelijk veel uitnodigingen. Al die uitnodigingen worden door ons aanvaard. Eén of twee keer moest iemand plotseling afzeggen, maar dat zijn puur uitzonderingen. Alle uitnodigingen worden door ons gehonoreerd.

Mevrouw **Brouwer** (CPN): Als de VVD er prijs op stelt, wil ik in tweede termijn precies de fora en de data noemen waarvoor de VVD wel toezeggingen heeft gedaan, maar niet is verschenen.

De heer **Nijhuis** (VVD): Dat mag nu ook. Dan kan ik reageren.

Mevrouw **Brouwer** (CPN): Amsterdam bij voorbeeld, kort geleden.

De heer **Nijhuis** (VVD): Ik wil nu antwoord krijgen.

Mevrouw **Brouwer** (CPN): Dat zeg ik. Amsterdam, waar ik kort geleden ben geweest. Een forum van uitkeringsgerechtigdenorganisaties, rechtshulpverleners. Mevrouw Van Nieuwenhoven was er, mevrouw Kraaijeveld was er...

De heer **Nijhuis** (VVD): Die was niet toegezegd. Er was bij ons niets binnengekomen.

Mevrouw **Brouwer** (CPN): ...de VVD was er niet.

De heer **Nijhuis** (VVD): Ik maak bezwaar tegen deze beschuldigingen. Die uitnodiging is bij ons niet binnengekomen en is door mij dan ook niet toegezegd.

Mevrouw **Brouwer** (CPN): Ik zeg niet dat die door u toegezegd werd.

De heer **Nijhuis** (VVD): Als men daar publiekelijk zegt dat de VVD een toezegging heeft gedaan, maar niet is verschenen, dan is dat het probleem van die organisatie, maar niet van ons. Wij hebben die uitnodiging niet gekregen. Wij hebben geen toezegging gedaan.

Mevrouw **Brouwer** (CPN): Tot nu toe heb ik de argumenten....

De heer **Nijhuis** (VVD): Mag ik de volgende horen?

Mevrouw **Brouwer** (CPN): Oh, ja, er zijn er nog veel meer. Zeker. Zaandam, daar ben ik ook geweest. Omstreeks een maand geleden.

Brouwer

De heer **Nijhuis** (VVD): Idem dito.

Mevrouw **Brouwer** (CPN): Hoe weet u dat?

De heer **Nijhuis** (VVD): Wij hebben geen uitnodiging gekregen.

Mevrouw **Brouwer** (CPN): U kent alle uitnodigingen uit uw hoofd, begrijp ik.

De heer **Nijhuis** (VVD): Vrij zeker.

Mevrouw **Brouwer** (CPN): O.k, als dat een punt van discussie wordt. De organisaties van uitkeringsgerechtigden kunnen wel een overzicht geven. Dan komt dat in dit debat nog aan de orde. Ik begrijp nu dat de VVD in het vervolg wel van plan is en dat het geen beleidslijn is...

De heer **Nijhuis** (VVD): Ik vind dat een minne beschuldiging.

Mevrouw **Brouwer** (CPN): Het is geen minne beschuldiging. Het is gebaseerd op feiten. Als u die feiten kunt weerleggen met andere argumenten, dan hoor ik ze graag. Dan kunnen de uitkeringsgerechtigden die namelijk ook horen.

Mijnheer de Voorzitter! Ik kom tot de kenmerken van de plannen voor het sociale zekerheidsstelsel. Het eerste is dat het loondervingsprincipe van de werknemersverzekering verder wordt afgebouwd. Het tweede is dat met name de laagstbetaalden in geval van werkloosheid of arbeidsongeschiktheid al gauw op het gezinsminimum terechtkomen. Zelfs 'met bijverdienen' kan men dan de financiële situatie niet meer bijspijkeren. Dat betekent een sanctie op het werk van veel vrouwen. Terug naar AF, dus. Het derde kenmerk.

Het begrip economische eenheid wordt in de stelselherziening uitgebreid naar vrijwel alle situaties. Een hele catalogus van leefvormen hebben wij aangetroffen. LAT-relaties, schijnhuwelijken, schijnverlatingen, woningdelers, dat alles is het gevolg ervan. Dit parlement heeft al eens dagen besteed aan het bespreken van een minitieus onderscheid tussen echte voordeurdelers en alleenstaanden achter een voordeur, groepsverbanden en losse buren. Ik zal die discussie niet overdoen. Als men hier nu naar kijkt, dan geeft dat een bescheiden begin van wat met dit stelsel wel eens het levenswerk kan gaan worden van talloze ambtenaren, controleurs, advocaten en beroepsinstanties. Ik spreek dan nog niet over de kosten.

Een vierde kenmerk is dat het stelsel gekenmerkt wordt door ondoorzichtigheid, centralisme en bureaucratie. Een stimulans voor uitvinders van relaties die geen economische eenheid zijn en voordeurfabrikanten, zou ik zeggen.

Een vijfde kenmerk. Het door dit kabinet verlaagde niveau van de uitkeringen wordt vastgelegd, evenals het verlaagde niveau van het minimum. De toeslagen- en de eenmalige uitkeringenmaatschappij wordt daarmee kennelijk als gegeven aanvaard en daarmee armoede voor grote groepen mensen.

Een zesde kenmerk is dat de uitvoeringskosten worden onderschat en dat met de maatschappelijke gevolgen geen rekening is gehouden. Die maatschappelijke gevolgen zijn op dit moment nauwelijks te overzien. Wij kunnen ernaar gissen. Ze kunnen meevallen, maar ook veel en veel groter zijn dan wij nu denken.

Ik wil over enkele wetsvoorstellen een aantal opmerkingen maken. Ik sluit mij wat de IOW betreft aan bij wat daarover door de PvdA is gezegd. Ik kom op de Werkloosheidswet. De hoofdelementen zijn: handhaving van het verlaagde uitkeringspercentage op 70 en het vervallen van de minimumdagloonbescherming. Door deze maatregelen raken velen, vooral de laagstbetaalden, aangewezen op een toeslag.

De koppeling van de duur van de uitkeringen aan het arbeidsverleden waardoor vooral veel jongeren, ondanks het fictieve arbeidsverleden, en vrouwen, ondanks het verzorgingsforfait, en werklozen met een onregelmatig arbeidspatroon een kortere uitkering zullen krijgen. Dat betekent dat door de koppeling van de duur van de uitkering aan het arbeidsverleden, degenen die de zwakste positie op de arbeidsmarkt hebben, de dupe zijn: de ongeschoolden, de afroepcontractanten, de laagstbetaalden. Dat wil zeggen: tweederangs op de arbeidsmarkt, tweederangs in de sociale zekerheid.
De regering zegt, dat zij wil voorkomen dat er al te snel recht ontstaat op een relatief langdurige uitkering alsof iedereen het voor het kiezen heeft, alsof je kunt kiezen voor het opbouwen van een bepaaid arbeidsverleden. Ik zou willen, dat het kabinet zichzelf de vraag stelde hoe het komt, dat vrouwen en ongeschoolden zo vaak in de bijstand belanden. Dat gebeurt internationaal gezien overigens ook. Zijn zij zwakker? Doen zij minder hun best?

Profiteren zij te gemakkelijk, zoals zo losjesweg wordt gezegd, of zijn er juist maatschappelijke oorzaken? Overigens mag ook de PvdA zich over deze vraag beraden, want ook deze partij pleit voor een koppeling van de duur van de werkloosheid aan het arbeidsverleden. Ook al is het arbeidsverleden korter, het principe van de koppeling aan het arbeidsverleden wordt door de PvdA aanvaard.

Ik wil daar toch iets meer over zeggen. Het is triest voor ouderen om werkloos te worden, maar het is natuurlijk ook tragisch om geen toekomst te kunnen opbouwen. Dit geldt niet alleen voor jongeren, maar zeker ook voor vrouwen. Daar helpt een verzorgingingsforfait geen lieve moeder aan. Wat hier met de ene hand wordt gegeven, het verzorgingsforfait, wordt dus eigenlijk met de andere dubbel weggenomen. Ik wil dan de volgende vraag stellen aan de regering, de regeringspartijen en ook aan de PvdA.

Zou het in een tijd waarin de opbouw van een arbeidstoekomst zo moeilijk is, laat staan van een arbeidsverleden, niet veel meer voor de hand liggen om de drempel niet te hoog te maken? Zou het niet voor de hand liggen de duur van de WW-uitkering te verlengen voor de duur van de werkloosheid, ongeacht het arbeidsverleden dat men heeft? Dit kost natuurlijk geld, maar ook hier kun je de vraag stellen wat het kost om het arbeidsverleden uit te zoeken en om dat te controleren. Is het niet zo dat je mensen veel meer in hun eigen waarde laat, door het geld rechtstreeks aan hen uit te betalen in plaats van het te investeren in de controle en de bureaucratie?

Ik kom bij het begrip 'passende arbeid'. Dat begrip wordt nu vastgelegd in de wet. Het is overgenomen uit de Algemene Bijstandswet. Ook daarover wil ik iets zeggen. Wat is nu het doel van het vastleggen van dit begrip in de wet? Is het doel om toch enige richtlijnen te geven? De geregistreerde werkloosheid was in februari 1986 749.963.

De geregistreerde openstaande vraag was 25.570. Dat wil zeggen: ongeveer 30 werklozen tegenover één baan. Het is in maart iets veranderd, maar er is nog altijd een zeer scheve verhouding. Een ruime verplichting tot acceptatie van veel soorten werk, zoals het kabinet kennelijk tot stand wil brengen door

Brouwer

de nadruk te leggen op het begrip 'passende arbeid', heeft naar mijn mening geen ander effect dan de stimulering van een elleboogeffect. In zo'n arbeidsmarktsituatie zal de sterkste, de hogergeschoolde, de jonge kandidaat, natuurlijk altijd als winnaar uit de bus komen. De vraag is dan, of dit de mentaliteit is die het kabinet wil stimuleren.

Ook zonder een verplichting, ook zonder versoepeling van het begrip 'passende arbeid' of met versoepeling van de sollicitatieplicht ook als je niet zo'n druk op de uitkeringsgerechtigden legt, is het al zo dat er honderden brieven komen op één vacature. Het getuigt toch meer van realiteitszin en stimulans als je dan de sollicitatieplicht versoepelt en het eigen initiatief van werklozen ondersteunt.

Over de omkering van de bewijslast heeft ook mevrouw Dales al uitvoerig gesproken. Artikel 25 van de nieuwe werkloosheidswet is een unicum in de geschiedenis van de sociale zekerheid. Is het niet zo, dat in het strafrecht de verdachte onschuldig is tot zijn schuld is bewezen? Moet van dit beginsel nu juist in het administratieve recht, in het sociale zekerheidsrecht, zo worden afgeweken, dat degene met een meestal laag inkomen bewijsrechtelijk in de slechtste positie terecht komt? En dat, terwijl in het geval van belastingparadijzen, waarbij het niet om mensen, maar om BV's gaat, die over het algemeen genoeg adviseurs hebben, een dergelijk principe door Kamer en kabinet van de hand is gewezen. Uit de memorie van toelichting blijkt, dat het de bedoeling van het kabinet was om de bedrijfsverenigingen een sterkere positie te verschaffen.

Omkering van de bewijslast is nodig, zegt het kabinet, omdat het voor de bedrijfsvereniging veelal onmogelijk is om te bewijzen hoe lang een verzwegen omstandigheid – zwart werken – heeft bestaan op het moment waarop de omstandigheid is geconstateerd. Nogmaals, fraudebestrijding is op zich zelf juist. Maar in dit geval gaat zij hand in hand met veronachtzaming van de rechtspositie van uitkeringsgerechtigden.

Natuurlijk, na een storm van protest is de regering inderdaad gedwongen tot wijziging van het voorstel. Maar de nadere uiteenzetting van de regering stelt ook bepaald niet gerust. Wat is een 'redelijk vermoeden' en wat is 'aannemelijk maken'? Ook nu zegt de regering nog steeds dat de bedrijfsvereniging in een sterkere positie moet komen, als het gaat om de bewijslast. Ik ben dan ook van mening dat hier geen enkel misverstand over moet blijven bestaan en dat dit artikel geschrapt moet worden.

Ik kom tot de toeslagenwet. Dit voorstel is vooral het resultaat van een sluipend proces, waarbij het loondervingsprincipe in de werknemersverzekeringen steeds meer is losgelaten. Als je een dergelijk belangrijk principe loslaat – dus het principe dat je uitkering is gebaseerd op je loon, dat je door ziekte of werkloosheid bent kwijtgeraakt – dan is duidelijk dat je ook je oriëntatie kwijtraakt. Dat blijkt ook.

De werknemersverzekeringen zullen na deze stelselwijziging meer dan tot nu toe niet meer toereikend zijn als pure loondervingsverzekeringen. Dat is een simpele vaststelling. Werk je, dan heb je als alleenstaande noch als kostwinner een toeslag nodig, zelfs als je van het minimumloon moet rondkomen. Het minimumloon is niet hoog, maar je wordt toch geacht ervan rond te komen. Maar word je werkloos of ziek, dan ben je goed de klos.

De uitkering voor een kostwinner is niet voldoende. Dan moet er dus een aparte toeslag komen. En daar gaat het inkomen van man, vrouw, vriendin of welke relatie dan ook die je in alle onschuld bent aangegaan. Is er dan geen alternatief? Natuurlijk wel. Het alternatief zou moeten zijn een 100% minimumdagloon als bodem voor iedereen. Alleen dan zou je het loondervingsprincipe in de werknemersverzekeringen consequent handhaven. Dan zou een toeslagensysteem volledig overbodig worden. Dan maak je de regelgeving minder ingewikkeld en de kosten van de uitvoering minder hoog. Bovendien worden de laagstbetaalden dan niet de dupe van de regeling. Nu is het laatste immers wel het geval.

Ik zal enkele opmerkingen maken over de gelijkstelling van ongehuwden en gehuwden in de Algemene Bijstandswet en de AOW. In het algemeen kun je zeggen dat de discussie van de afgelopen jaren ertoe heeft geleid dat het principe 'even slecht is ook gelijk' heeft gewonnen, als het gaat om de gelijke behandeling. En de regering en regeringspartijen zich maar afvragen waarom emancipatie toch zo'n slechte naam krijgt! Dat is nogal logisch.

De mensen zullen blij zijn, als zij straks merken dat nu eindelijk niet alleen bijstandsvrouwen, maar ook werklozen, arbeidsongeschikten en oudere mensen zich in de warme belangstelling van de bedrijfsvereniging of de sociale dienst mogen verheugen wat hun relaties betreft.

Bij het lezen van de stukken heb ik mij afgevraagd, hoe het toch mogelijk is dat weliswaar in andere woorden, maar toch in wezen de wetten zoveel zijn gaan lijken op die uit de jaren dertig. Want emancipatie of niet, vrouwen – vooral uit de laagstebetaalde gezinnen – werkten ook toen uit bittere noodzaak. Dat gebeurt ook nu weer. Het komt op hetzelfde neer. Ook toen werd de uitkering van het gezin verlaagd wegens inkomsten van de partner.

In zekere zin is de heer De Graaf slimmer dan Colijn, want hij weet toch maar te bereiken dat niet alleen de inkomsten van de echtgenoten – familieleden – maar ook die van de geheimzinnige partner worden afgetrokken. Dat was in de jaren dertig niet het geval. Wat dat betreft zijn wij dus nog een stap verder achteruitgegaan in plaats van vooruit. Dat gebeurt kennelijk onder het motto: wat de moraal nalaat, zal de heer De Graaf met ijzeren hand tot stand brengen.

Ik zeg nogmaals dat dit niets maar dan ook niets met emancipatie te maken heeft. Sterker nog, onder het motto van emancipatie zullen de laagstbetaalde groepen vrouwen de dupe worden van de voorstellen. Juist zij zullen de dupe worden van het toeslagensysteem. Juist het werken van de vrouwen zal opnieuw ontmoedigd worden, omdat het inkomen wordt afgetrokken van de uitkering van de werkloze of arbeidsongeschikte partner. En dat dit wordt verkocht als emancipatiebeleid, vind ik cynisch.

Voorzitter: Cornelissen

Mevrouw **Brouwer** (CPN): Mevrouw de Voorzitter! Het amendement dat CDA en VVD hebben ingediend, vind ik zeer merkwaardig. Het heeft naar mijn mening wat weg van een monsterverbond binnen de kaders van de regeringspolitiek, vooral omdat wij de VVD tot nu toe hebben leren kennen als bestrijdster van het begrip economische eenheid. Het is

althans vaak zo gezegd. Nu is een lid van de fractie van de VVD de eerste ondertekenaar van een amendement waarin de economische eenheid, zoals wordt gezegd, tot objectieve gegevens wordt beperkt, maar waarin duidelijk een economische eenheid van niet-gehuwden wordt vastgelegd in het wezen van een gezamenlijke huishouding. Alleen de verwanten tot en met de tweede graad vallen erbuiten. Als je alle franje weglaat, kun je zeggen dat de VVD hiermee de keuken heeft afgepaald en dat het CDA de familieleden heeft binnengehaald. Dit zal een jacht geven op verdwenen verwanten in de eerste of tweede graad, denkt u niet?

De gedachte achter het amendement is mij volstrekt onbekend, duister en ook na de nadere uiteenzetting niet duidelijk. Als de gedachte is dat alleen familieleden voor elkaar kunnen zorgen zonder dat zij een seksuele relatie hebben, vraag ik mij af of wij hierover nu een dringend debat moeten voeren. Liever niet. Ik begrijp dat de VVD recentelijk enige behoefte heeft aan orde en zedigheid, maar dit nobele doel heeft in het verleden noch tot een rectificatie van Playboy noch tot goede wetgeving geleid. Het lijkt mij dus dat de VVD haar principes in de steek laat.

Ik krijg hierop graag enige toelichting. Het lijkt mij dat wij dit debat moeten gebruiken om het amendement uitgebreid aan de orde te stellen. Als verwanten niet als economische eenheid gaan gelden – overigens ben ik het hiermee eens – vraag ik mij af waarom wel niet-verwanten die te zamen in een huis wonen, als zodanig gaan gelden. Ik zie dit niet in. Ik hoor het graag, want het is mij volstrekt onduidelijk.

In de afgelopen jaren is vooral door het CDA steeds gezegd dat er gebrek aan onderlinge zorg is. Ik heb hierover eigenlijk al gesproken. Ik ben het ermee eens dat je kunt spreken over vereenzaming en isolatie van grote groepen mensen, zeker van hen die buiten het arbeidsproces staan. Het is dan echter de vraag waarom er een sanctie staat op zorg die niet-verwanten aan elkaar besteden. Ligt het niet meer voor de hand, het gezamenlijk wonen van mensen om de situatie beter aan te kunnen, bij voorbeeld omdat zij werkloos zijn, of omdat zij hiervoor kiezen, niet te sanctioneren met een intrekking of verlaging van een uitkering? Waarom al dat gedraai?

Ter illustratie van mijn stelling vertel ik in het kort het verhaal van een gehandicapte man die ik enige tijd geleden ontmoette op een van de forums waarop de VVD niet aanwezig was. Hij en zijn eveneens gehandicapte vrouw werden verzorgd door hun dochter. Dit kostte moeite, want zij studeerde, maar het ging. Het ging totdat maatregelen zoals de voordeurdelersregeling en de verlaging van de huursubsidie, waarbij het begrip economische eenheid ook een rol speelt, werden genomen. Hij rekende voor mij uit dat de onbetaalde zorg van zijn dochter toen met 600 gulden achteruitgang in inkomen werd bestraft.

Dit was dan een dochter, maar stel dat zij een buurmeisje was geweest, of een nichtje, een vriendin of wie dan ook. Dan kan er volgens de onderhavige wetgeving onder bepaalde omstandigheden sprake zijn van een economische eenheid. Dan kan er dus ook sprake zijn van het toerekenen van inkomsten.

Deze gehandicapte man vroeg zich af: waarom nu al dit gegraai, waarom nu al dit gecontroleer? Het echtpaar kan zich zelf, ook als het gehandicapt is, redden, maar dan moet de overheid afblijven van het inkomen, ook van degene die verzorgt. Waarom wordt niet gekozen voor deze lijn van denken. Dit kan op langere termijn zelfs economisch iets opleveren.

Belangrijker dan dat is echter, dat je mensen in hun waarde laat en dat je de sociale omstandigheden zo laat, dat mensen het ook zelf kunnen redden. Ik heb verder ook niets toe te voegen aan dit verhaal en hoop dat de staatssecretaris eens wat diepgaander dan tot nu toe op deze stelling ingaat.

Ik kom te spreken over de WAO. De voorgestelde afschaffing van de verdiscontering in de WAO/AAW raakt misschien nog wel het meest het hart van het stelsel van de sociale zekerheid. Uitgerekend in een tijd dat gehandicapte mensen geen millimeter ruimte krijgen op de arbeidsmarkt – dat is nu het geval –, wordt met dit wetsvoorstel voorgesteld, geen rekening te houden met de vraag welke extra belemmeringen een arbeidsongeschikte man of vrouw op de arbeidsmarkt ondervindt. Met dit voorstel worden reuzenschreden teruggezet in de geschiedenis van de sociale zekerheid, met name op het gebied van de wetgeving voor arbeidsongeschikten. Ik wil hierover het volgende zeggen.

In de Ongevallenwet, aan het begin van onze eeuw, werd slechts rekening gehouden met functieverlies. Als je dan gehandicapt werd, werd een en ander aan de hand van een tabel uitgerekend. Het missen van een been werd dan gesteld op, pakweg, 30%; het missen van een arm op 20%; het missen van één oog op 10% en van beide ogen op 20%. Daarmee kon je gaan: dat was de uitkering die je kreeg. Pas later kwam men er achter dat arbeidsongeschiktheid in feite een maatschappelijk begrip is, aan te duiden met de vraag wat je met een handicap in déze maatschappij, onder déze omstandigheden en met dit arbeidsproces, nog kunt doen. Kun je bij voorbeeld met één oog nog een brood bakken, horloges repareren kun je – zo komt het mij voor, hoewel ik geen horlogemaker ben – met één oog niet of althans heel moeilijk. Zo zijn er nogal wat verschillen.

Bovendien heb je niet zoveel aan theoretische schattingen. Heb je als gehandicapte nu echt wel kans op de arbeidsmarkt? Dat moet ook meetellen. Het gaat niet alleen om de vraag of je in theorie iets kunt. Van belang is of je überhaupt wel wordt aangenomen als je gehandicapt bent. Juist om die factoren mee te rekenen, is indertijd de verdiscontering in het stelsel ingebracht. Dit was al ver voor de oorlog. Het is een zeer oud principe, dat niet dateert van de afgelopen jaren. Het houdt rekening met het feit dat je met een bepaalde handicap geen werk kunt krijgen. Het is – ik zeg het nogmaals – een verworvenheid dat arbeidsongeschikt zijn niet een puur medisch begrip is, maar een maatschappelijk begrip dat rekening houdt met de maatschappelijke waardering of, liever gezegd, de onderwaardering van mensen met een handicap.

Wat doet nu de regering? De regering spreekt over het schrappen van 'verborgen werkloosheid'. Nu, wie deze term heeft uitgevonden, weet ik niet, maar hij heeft er geen goed aan gedaan, want het is een misleidend begrip. Het suggereert dat iemand stiekem een hogere WAO-uitkering krijgt, omdat dit prettiger is dan een werkloosheidsuitkering. Niets is echter minder waar. Verdiscontering heeft niets te maken met verborgen werkloosheid. Verdiscontering heeft te maken met het feit dat je geen kansen hebt met de handicap om op de arbeidsmarkt terecht te kunnen. Dat heeft niets te maken met zgn. verborgen werkloosheid.

Brouwer

Je zou het ook anders kunnen zeggen. Als de kans op werk niet zou worden verdisconteerd en de man of vrouw zou voor dat deel een WW-uitkering krijgen – een alternatief dat bij voorbeeld ook in het PvdA-program mogelijk wordt gemaakt, als de werkloosheidsuitkering wordt verbeterd –, dan zou hij of zij niet werkloos zijn, maar gewoon maatschappelijk uitgesloten, met een lagere uitkering. Werkloos zijn suggereert immers dat je kans op werk hebt. Verdiscontering vindt volgens de huidige en zorgvuldige uitvoeringspraktijk nu juist alleen plaats, omdat er door en ten gevolge van de handicap geen kans op werk is.

Het voorstel van het kabinet komt er dan ook op neer dat – zoals de heer Boersma, voorzitter van de directie van de GMD, het op 24 januari zei, op de dag van sociale zekerheid van de FNV – de zogenaamde verborgen werkloosheid in de WAO wordt omgezet in een verborgen arbeidsongeschiktheid in de WW. Het enige effect is dan, dat het naar een goedkoper regime wordt verplaatst en dat de arbeidsongeschikte dus de dupe zal zijn, doordat hij of zij te maken krijgt met puur een lagere uitkering. Dit is het enige effect van deze wetgeving.

Dat is een forse stap terug in de wetgeving voor gehandicapten: een lage uitkering, uiteindelijk bijstand en dus de armoede dichterbij.

Het heeft ook andere effecten. Wat moeten wij bij voorbeeld denken van de begeleiding van deze mensen? Wat moeten wij denken van de ellende die zij mee moeten maken omdat zij bij twee verschillende loketten terecht kunnen komen? Het is ook wel logisch dat over dit onderdeel kennelijk geen serieuze discussie is te voeren. Juist dit wetsvoorstel moet het leeuwedeel van de bezuinigingen opbrengen: bijna drie miljard, of 72% van het totaal. Dat alleen bewijst al dat het gaat om een enorme verslechtering, volgens de inschatting van de regering zelf, van de positie van de WAO'ers en van de AAW'ers. Dan te bedenken dat het deze groep is die de laatste jaren al zo hard is aangepakt.

Voorzitter! Ik heb wel gehoord dat de CDA-fractie er moeite mee heeft. Ik heb ook gehoord dat zij heeft gezegd: wij willen rust op het uitkeringsfront. Maar ik zeg er wel bij dat de CDA-fractie dit pas na de stelselherziening en pas na de indiening van dit wetsontwerp zegt. Dat zegt het CDA dus met acceptatie van alle verslechteringen die er de laatste jaren zijn bereikt en die ook nog in deze stelselherziening zitten.

Mevrouw **Kraaijeveld-Wouters** (CDA): Met nog wat amenderingen!

Mevrouw **Brouwer** (CPN): Goed, met nog wat amenderingen. Daar zullen wij het nog over hebben. Bovendien zijn dat amenderingen die misschien niet 'mogen' van de regering. Daar krijgen wij ook nog wat over te horen. Ik meen dat daarover nog wat problemen bestaan. Afgezien hiervan zegt de CDA-fractie in de kern: rust op het uitkeringsfront na de stelselherziening. Ik wil ook nog weten van de fractie van het CDA, hoe zij denkt over die 1,2 miljard, want die is toch ook al opgenomen in het begrotingsbeeld. Daar zal toch ook iets mee gebeuren, nietwaar?

Ik vraag mij dan wel af hoe het CDA – en trouwens ook de VVD – mee kan gaan in zo'n voorstel, als men zegt voor de gehandicapte mens op te willen komen. Ik heb best gezien dat het CDA zegt dat bijstand niet acceptabel is voor deze mensen en dat er een 'opstapje' moet komen en een betere reïntegratie. Maar ik zeg er wel bij: dat is natuurlijk gejammer en geweeklaag na een aanzienlijke verslechtering en ook na de acceptatie van een sterk afgezwakte WAGW. Die heeft de CDA-fractie ook geaccepteerd. Is dan een korting tot het minimumniveau als gevolg van de afschaffing van de verdiscontering ook in de IOAW – zoals het CDA wil – wel acceptabel? Is dan de grote onzekerheid, waarin talloze WAO'ers door deze maatregelen zullen worden gestort, wel acceptabel? Wat gebeurt er dan bij voorbeeld met mensen die werk hervatten en daarna weer arbeidsongeschikt worden?

Is dat allemaal wel acceptabel als je ziet dat nu al de psychische en de lichamelijke gevolgen voor arbeidsongeschikten van de dreiging van deze maatregel zo ingrijpend zijn, dat de lichamelijke en psychische positie van veel betrokkenen al verslechterd is door de aankondiging van deze plannen? Is dat acceptabel? Als je uitgaat van sociale politiek – afgezien van de meningsverschillen die ik verder met de regering heb – is het juist déze maatregel die niet mag doorgaan. Daarvoor zouden juist een regering die zich sociaal wil noemen en een CDA-fractie die zich in deze verkiezingstijd kennelijk toch ook sociaal wil noemen, een alternatief moeten vinden. Dit maatregel zou zeker moeten worden ingetrokken.

Overigens zeg ik hierbij dat de bezuinigingen waar wij over spreken nog volstrekt duister zijn. Men heeft natuurlijk ook gelezen en gezien dat er in Corona een groep deskundigen op dit moment het debat tot in de puntjes volgt. Amendementen worden 'uitgerekend'. Er wordt een soort contra-expertise voor de Kamer verricht. De mensen die daar zitten, weten precies wat er in de sociale zekerheid leeft en wat er bij de mensen leeft. Die deskundigen zeggen op grond van hun gegevens, die zij halen bij de sociale diensten, de GMD's de GAK's en dergelijke, dat de bezuiniging van deze stelselherziening misschien wel 3 miljard kan zijn, maar het net zo goed 500 miljoen kan kosten.

Wij tasten dus volledig in het duister. En de berekeningen van de regering, ook in het wetsontwerp waar ik nu over spreek, zijn zó met argumenten bekritiseerd, dat het werkelijk ongelooflijk is dat wij hier debatteren over een stelsel, waarvan nog volstrekt onduidelijk is of het wel die bezuiniging zal opleveren die de regering denkt te halen.

Een voorbeeld. De schatting van het kabinet voor de maatregel in de WAO en AWW op bladzijde 41 van de memorie van antwoord is, dat de omvang van wat het noemt de werkloosheidscomponent – ik heb daarop zojuist al kritiek geleverd – 50% bedraagt. Ik verwijs naar een zeer grondige reactie op deze stelling in een artikel in Sociaal maandblad arbeid van Hermans en anderen, waarin berekend is dat de verwachte forse bezuiniging niet reëel zal blijken te zijn en veel minder is dan tot nu toe. Zij betwisten met name het percentage van 50 op basis van statistieken die zij in dit artikel aanhalen.

Zij zijn dan ook van mening dat er alle aanleiding is, te verwachten dat de regering deze maatregelen in feite niet hiervoor gebruikt, maar dat zij heimelijk verwacht dat een herbeoordeling van vrijwel alle arbeidsongeschikten, in eerste instantie jonger dan 35 jaar, iets zal opleveren. Ik vind dat daar waar de kern van dit wetsontwerp zo fundamenteel is bekritiseerd, het kabinet de Kamer verplicht is een uitgebreide reactie te verstrekken op dit artikel. Ik heb begrepen dat de regering al iets heeft

gezegd in antwoord op vragen van de Partij van de Arbeid. Een grondige reactie op dit artikel, dat de gedachtengang en de berekening van de regering aantast, moet in dit debat nog worden gehoord. Ik verwacht dan ook dat de regering daarmee zal komen.

Laat er overigens geen misverstand over bestaan, ook mij is bekend dat de WAO in het verleden zeker misbruikt is door werkgevers om minder gezonde werknemers te dumpen. Ik heb dat al eerder gezegd. De WAO'er, dus de uitkeringsgerechtigde, had het zeker na 1980 niet voor het kiezen. De suggestie in de memorie van toelichting op dit wetsontwerp als zou verdiscontering een aanzuigende werking hebben, omdat betrokken werknemers de lijn Ziektewet–WAO zouden verkiezen boven WW, WWV en bijstand, plaatst niet alleen de uitkeringsgerechtigden maar ook de uitvoerende instanties in een kwaad daglicht en dat vind ik erg.

Ik verzoek de regering dan ook dringend en uitdrukkelijk, de gegevens over te leggen op grond waarvan zij beweerde dat er een aanzuigende werking zou zijn geweest door het verdisconteringsartikel. Wat zijn overigens de gevolgen voor de volksgezondheid? Van vele kanten is gewaarschuwd, onder andere door artsen, dat de verslechtering van de WAO ziek doorwerken tot gevolg zal kunnen hebben, zodat nieuwe en langdurige arbeidsongeschiktheid wordt opgebouwd. Waarom wordt dit niet bekeken? Hoewel de ziektewetplannen van de heer Den Uyl en mevrouw Dales slecht waren en door ons zeer principieel bekritiseerd zijn, moet ik wel zeggen dat zij in die tijd, oog hadden voor de bezwaren voor de volksgezondheid.

Nu kun je zien dat daarvan niets meer over is. Dat wil zeggen dat de kosten voor de volksgezondheid op dit moment maar gemakkelijk buiten beschouwing blijven. Dat is bij zo'n ingrijpend wetsontwerp onzorgvuldig en onverantwoord. Kan de staatssecretaris overigens een andere bewering in de memorie van antwoord hard maken, namelijk dat een WW-uitkering een stimulans zou betekenen om de band met de werkgever niet te verbreken? Ik heb daarover nagedacht. Hoe kan men nu een WW-uitkering krijgen als er nog een dienstverband bestaat? Wie beslist er overigens over de vraag of werkloosheid aan iemand te verwijten is? Zal het arbeidsbureau of de GMD dat doen of doen beide instellingen dat? Wat zijn de consequenties voor de begeleiding door de gemeenschappelijke medische diensten? Dat zijn slechts enkele van de vele vragen. Ik zal ongetwijfeld met nog meer vragen in tweede termijn komen.

Kortom, dit wetsvoorstel wemelt van onzorgvuldigheden. De gevolgen zijn zeer slecht doordacht en de motivatie berust, voor zover ik dat heb kunnen zien, vooral op vooroordelen. De geachtengang is een forse stap terug die grote angst bij WAO'ers heeft gebracht.

Bovendien is de maatregel niet getoetst aan de uitvoeringspraktijk. Wie de uitvoeringspraktijk van deze tijd kent – de staatssecretaris moet niet alleen verwijzen naar de stukken uit 1973, maar ook naar de stukken uit 1980 en 1981 – die weet hoe zorgvuldig de praktijk is, hoe weinig sprake is van echte verdiscontering en hoeveel afschattingen er op dit moment al zijn. De vraag is zeker gerechtvaardigd, wat de werkelijke bedoelingen van dit wetsvoorstel zijn.

Ik kom op de alternatieven. De stelselherziening is voor de CPN sociaal onverantwoord. De wijze van de behandeling van de voorstellen ook. De schriftelijke voorbereiding heeft al aangetoond, dat wij soms niet eens weten waarover wij precies spreken. Neem bij voorbeeld het begrip 'economische eenheid'. De reacties van uitvoeringsinstanties wijzen erop, dat talloze aspecten niet zijn te overzien. De uitvoeringsinstanties zijn niet politiek gebonden. Dat mag ook een aanwijzing zijn. De discussie over talloze wetsvoorstellen leidt ertoe, dat voor de uitvoeringspraktijk talloze problemen zullen rijzen bij de invoering van het stelsel.

De consequenties zijn onduidelijk en onzeker. Als je ziet hoeveel paniek de wijziging van de Ziekenfondswet met zich bracht, is het wel duidelijk dat dat met de wijziging van het stelsel erger zal worden. Dat betekent dat miljoenen mensen – wij spreken ook over de AOW – te maken krijgen met paniek en chaos. Dat moet voorkomen worden door de plannen te laten rusten en goed doordachte alternatieven een kans te geven. Als deze plannen er toch doorheen komen, zal de huidige armoede en onzekerheid worden bevestigd en vergroot.

Wij hebben onze alternatieven in een brochure gepubliceerd. Voor ons is kritiek op de plannen onlosmakelijk verbonden met voorstellen voor herstel en vernieuwing. Ik spreek van herstel. Wij zijn namelijk van mening, dat hersteld moet worden datgene wat tijdens deze kabinetsperiode is afgebroken. Naar onze mening kan een progressieve politiek zich onmogelijk neerleggen bij de toestand die door dit kabinet tot stand gebracht is. Je kunt je niet neerleggen bij armoede en marginalisering, bij controle en bureaucratie. Dat zijn wij dus ook niet van plan.

Waar gaat ons alternatief van uit? Gebroken moet worden met de gedachte, dat uitkeringsgerechtigden de sluitpost kunnen zijn van een staatsboekhouding. Juist in deze tijd moeten hun belangen vooropstaan. Allereerst moet een herstel plaatsvinden van een redelijk bestaansminimum. Dat is nodig. Dat bereik je alleen door de kortingen van de afgelopen vijf jaar ongedaan te maken en de indexering met terugwerkende kracht toe te passen. Als indexering zou zijn toegepast, zou het netto minimum op dit moment op f 1600 liggen. Geen vetpot, maar in ieder geval genoeg om niet afhankelijk van een eenmalige uitkering te zijn.

De uitkeringspercentages van WAO en WW moeten terug naar 80%, juist nu sprake is van langdurige werkloosheid en loondaling. Er is alle reden, de werkloosheidsuitkeringen te verlengen tot het 65e jaar. Daarmee schep je een solide basis voor degenen die het ongeluk hebben langdurig werkloos te zijn en heb je geen aparte regelingen nodig voor oudere werklozen, zoals de IOW en zijn voorgangers.

Wij willen geen onderscheid naar leeftijd en arbeidsverleden. Werkloos op je vijftigste is uitzichtloos; voor veel ongeschoolde jongeren is er ook weinig hoop. Waarom zou je het gebrek aan perspectief in hokjes opdelen? Waarom die voortdurende indeling in categorieën, met de bijbehorende controle en bureaucratie? Voor echte steun en begeleiding is dan geen ruimte meer.

Bij de WAO zijn wij duidelijk: handhaving van de verdiscontering, nadruk op de arbeidsomstandigheden, op het voorkomen van toekomstige arbeidsongeschiktheid, op reïntegratie. Wij moeten niet opzij gaan voor het verzet van de werkgevers. Ik denk daarbij aan de afgezwakte WAGW. Wij zijn voor een herstel van de mogelijkheden voor gehandicapten om zichzelf te kunnen redden, en niet afhankelijk te worden van alle instanties die zich over hen ontfermen.

Brouwer

Dat is noodzakelijk om een sociale basis te houden in deze maatschappij en dat is ook noodzakelijk in een maatschappij met een op zo'n hoog tempo draaiende economie, dat je alleen wanneer je in lichamelijk en psychisch opzicht aan de hoogste eisen voldoet, niet aan de kant komt te staan. Afschaffing van de verdiscontering verandert niets aan het feit dat in deze maatschappij een arbeidsongeschikte niet veel waard is, maar je brengt de mens zelf wel in een onmogelijke situatie.

Speciale aandacht voor vrouwen is noodzakelijk. Ik heb al gezegd dat er van alles verandert in de verhouding tussen mannen en vrouwen, of je dat nu leuk vindt of niet. Vooral is aandacht nodig voor hoofden van eenoudergezinnen. Wij willen geen Amerikaanse toestanden waarin sprake is van feminisering van de armoede. Sociale zekerheid moet bovendien niet alleen een goede bescherming voor uitkeringsgerechtigden bieden, maar moet meer dan tot nu toe ruimte bieden voor terugkeer op de arbeidsmarkt.

Wat je dan nodig hebt, zijn specifieke maatregelen gericht op de positie van vrouwen, maar ook op de positie van buitenlanders en jongeren, want ook hun positie is zwak op deze arbeidsmarkt. Scholingsmogelijkheden in de bijstand moeten dus verruimd worden. Sociale zekerheid moet bovendien ruimte hebben voor verlofregeling. Een recht om onbetaald ouderschapsverlof op te nemen, zoals door dit kabinet voorgesteld is volstrekt onvoldoende. Wij pleiten voor iets anders. Wij pleiten ervoor om je niet neer te leggen bij het feit dat honderdduizenden in de bijstand blijven zitten en er niet meer uitkomen.

Wij pleiten juist nu voor een herintredingsregeling die mensen het recht geeft op een individuele uitkering wanneer zij zich beschikbaar stellen voor de arbeidsmarkt. Als je de zaak aan twee kanten aanpakt, drastische arbeidstijdverkorting en herbezetting, het scheppen van werk en stimulerende maatregelen voor uitkeringsgerechtigden, zou deze maatschappij er binnen een aantal jaren wel eens heel wat vrolijker kunnen gaan uitzien.

Natuurlijk dat kost geld. Wij hebben het ook uitgerekend. Onze plannen kosten negen miljard. Dat is aanzienlijk. Het is ook aanzienlijk omdat er sprake is van een zo omvangrijke arbeidsongeschiktheid en werkloosheid. Het levert echter ook iets op. Het zou betekenen dat er in 1990 nog maar 400.000 werklozen zijn. Het levert ook iets op aan de inkomstenkant. Het zal namelijk betekenen dat de inkomens van een grote groep mensen omhoog gaan, zodat men meer premies en meer belastingen zal afdragen.

Het levert ook iets op als je de grondslag van de financiering van de sociale zekerheid nog eens even gaat bekijken en aan gaat passen aan de huidige structuur van de economie, dat wil zeggen andere financieringsbronnen, kapitaalintensieve sectoren en de overheid zelf zullen moeten bijdragen. Het is een kwestie van andere prioriteiten stellen. Het is een kwestie van nu geld uitgeven, maar het is ook een kwestie van kosten voorkomen, namelijk sociale, economische en democratische kosten voor de toekomst.

Ik heb de staatssecretaris vorige week glunderend zien rondlopen. Het leek alsof hij zo ongeveer het idee had: die klus hebben wij voor de verkiezingen toch maar even geklaard, mijn levenswerk zit erop. Nu is het met een politicus net als met een pauw, van pronken houden ze allebei. Bij een pauw levert dat nog een prachtig schouwspel op, bij een politicus denk je echter al gauw: wat zal daar achter zitten? Glunderen is niet verboden maar als de staatssecretaris wijs is, laat hij het achterwege.

Als je ziet dat hij vooral denkt dat hij hiermee bezuinigingen binnenhaalt en dat denken ook het CDA en de VVD, als je ziet dat het stelsel verkocht wordt met het argument dat wij daarna echt een solide, sociaal verzekeringsstelsel zullen hebben dat jaren mee kan en als je tegelijkertijd ziet dat deskundigen zeggen dat het maar helemaal de vraag is of die bezuinigingen zullen binnenkomen en dat daarnaast de controle niet te overzien is en de bureaucratie en de ondoorzichtigheid zullen toenemen, is de regering bezig met illusiepolitiek. Dan komen de echte bezuinigingen die de regering hier denkt te verkopen, er niet maar zal er wel iets anders gebeuren; de mensen zullen er namelijk de dupe van worden. Wij weten al precies wat er zal gebeuren. Als de bezuinigingen niet zo omvangrijk zijn, zal dat natuurlijk voor het CDA en de VVD een nieuw argument worden om hetzelfde recept, dat gefaald heeft, nog eens te hanteren. In sociaal en democratisch opzicht kan dat niet.

Wat is het maatschappelijk draagvlak van de stelselherziening die wij nu bespreken? Het sociale stelsel is niet alleen van belang voor de uitkeringsgerechtigden van nu. Het is een basis waarop iedereen moet kunnen terugvallen. Daarom betalen mensen ook belasting en premies. Je hoort het altijd zeggen: Wij brengen het met z'n allen op. Vele mensen werkten ook jarenlang voor 'de oude dag', de sociale voorzieningen. Anderen willen dat ook, maar krijgen geen kans.

Herziening van een stelsel dat zo'n diepe betekenis heeft, is natuurlijk niet alleen een zaak van het parlement. Daarbij zijn zoveel mensen betrokken dat het een zaak is van de hele maatschappij. Zo'n stelsel, zeker als je wilt spreken van een houdbaar stelsel waarvoor mensen bereid zijn jarenlang te betalen, heeft een brede maatschappelijke basis nodig. Er moet dus een zekere consensus bestaan over de gevolgen die verzekerd moeten zijn, hoe lang, hoe hoog en over wie betaalt. Overduidelijk is gebleken dat deze plannen zo'n basis niet hebben.

Ik geef even het beeld van het verzet aan. Bij de bijeenkomst vorige week in Amicitia waren uit vrijwel alle belangrijke maatschappelijke sectoren mensen aanwezig: vakbeweging, de linkse, progressieve politieke partijen, maar vooral de groeperingen die er mee te maken hebben, van bijstandsvrouwen tot en met de Katholieke Bond van Ouderen, veel CDA-stemmers, vertegenwoordigers van de 174 door de minister-president tot a-sociaal bestempelde 'prominenten', vooraanstaande deskundigen, politici van CPN tot en met CDA en zelfs van VVD-huize.

Het zegt natuurlijk wel iets dat de vormgever van de WAO, de christen-democraat professor Veldkamp, argument na argument tegen deze plannen levert. Dat kan je toch niet zo maar aan de kant zetten? Regeringspartijen moeten het natuurlijk zelf weten, maar is dat wijze politiek? Dat zal de toekomst wel leren. Ik sprak ook over andere organisaties: de Raad van Kerken, gemeenten, sociale diensten, kortom, bijna iedereen is tegen deze plannen, behalve de werkgevers. Op wie denkt het kabinet dan te kunnen bouwen bij de uitvoering van de plannen? Wie zet zich nu vol vertrouwen achter dit afbraakwerk?

Het is toch niet voor niets dat een tiental WAO'ers, de zogenaamde Corona-groep. juristen, artsen en economen, dit debat van minuut tot minuut volgen en persberichten uitgeven. Zij willen nu aantonen wat

de maatschappelijke gevolgen van dit stelsel zijn. Zij willen nogmaals aantonen dat die niet doordacht zijn. Hoe is het dan mogelijk dat CDA en VVD hier plannen durven te forceren die behalve door henzelf, door niemand worden gesteund, nu ja, door de werkgevers. Zij doen dat met alle middelen. Ik ben de vorige week nogal boos geworden met name over het hele gehannes rond de invoeringswet.

Deze middelen gaan de parlementaire zorgvuldigheid verre te buiten. Hoe is dit te rijmen met de noodzaak dat een stelsel van sociale politiek niet een politiek maar ook een maatschappelijk draagvlak nodig heeft? Was het niet de heer Weijers die dat zei? Ik meen dat ik hem hiermee citeer: van eminent belang is een maatschappelijk draagvlak. Wel, die is er niet voor deze plannen. Hoe is het dan mogelijk dat het CDA desondanks deze plannen zo forceert?

Wat betekent dat? In dit parlement isoleert men zich van het maatschappelijk draagvlak dat er zou moeten zijn. Ik heb de laatste jaren heel wat meegemaakt, maar ik kan er niet bij dat werkelijk wordt gedacht dat op deze wijze een houdbaar sociaal verzekeringsstelsel kan worden bereikt, dat op deze wijze een stelsel kan worden doorgevoerd dat nu al zo'n maatschappelijk verzet kent. Wij vinden dan ook dat deze plannen niet alleen geamendeerd moeten worden. Zij moeten worden verworpen. Zij moeten in de ijskast. Er moet op gestudeerd worden. Wij moeten reacties hebben op de rapporten van de deskundigen en wij moeten de alternatieven bekijken. Alleen dan kun je spreken over het opbouwen van een consensus die noodzakelijk zal zijn voor het sociaal zekerheidsstelsel van de toekomst.

Voorzitter! Ik wil ook nog iets zeggen over de politieke basis. Minister De Koning heeft eigenlijk erkend, dat er geen maatschappelijke basis is, maar volgens hem is er in ieder geval een politieke basis. Toch is deze ook nog niet zo hecht.

Van de VVD is bekend, dat de bezuinigingen op de sociale zekerheid haar niet ver genoeg gaan. Het liefst zouden deze 'verlichte denkers' teruggaan naar het begin van deze eeuw en een minimale bemoeienis van de staat tot stand brengen, als het gaat om de sociale zekerheid. Al bepleit de VVD een terugtredende staat, bij de tweeverdieners, de voordeurdelers, de bijstandsvrouwen en de uitkeringsgerechtigden doet zij dit niet. Naast iedere uitkeringsgerechtigde, vindt de VVD, een waakzame buurman of, als het betaalbaar is, een controleur.

Gelijke behandeling en emancipatie, zijn er vooral voor de rijken, maar niet voor de uitkeringsgerechtigden. CDA en VVD vinden elkaar zo, tussen de keuken en de verwanten in de tweede graad, waarover ik het zojuist heb gehad, als het gaat om de economische eenheid. Voor een echte, wezenlijke gelijke behandeling, waaraan de laagstbetaalde mensen ook iets hebben, wil de VVD niet vechten. Ik zou de directieleden van Philips of ambtenaren van de desbetreffende ministeries of de Kamerleden zelf wel eens willen horen, als het principe van de economische eenheid ook zou gelden bij de uitbetaling van salarissen. Ik denk dat wij hier dan een andere discussie zouden hebben, maar als het om uitkeringsgerechtigden gaat, mag het kennelijk wel.

De conclusie is, dat de VVD bereid is een heel eind mee te gaan in 'Amerikaanse richting', namelijk een sociale zekerheid die te weinig is om van te leven en te veel om van dood te gaan. Economisch herstel zegt op zichzelf niets. Kijk maar naar de Verenigde Staten.

Het CDA zegt een ander principe te huldigen. Deze partij ging in deze regeringsperiode mee in de meest vergaande bezuinigingen sinds de Tweede Wereldoorlog. Het zijn hun bewindslieden en niet te vergeten de minister-president, die de afbraak vorm gaven en zich minachtend uitlieten over het brede verzet ertegen. Het CDA is kennelijk bereid de fundamenten aan te tasten, maar laat nog enkele brokken staan. De roep om rust lijkt, zo heb ik de indruk, minder een verzekering aan de uitkeringsgerechtigden als wel een noodkreet van de fractie van het CDA zelfs aan het adres van de heer Lubbers om de gepijnigde fractie zelf nu maar eens met rust te laten. Dit schijnt nodig te zijn om nog iets van het sociale gezicht van het CDA te redden voor de verkiezingen.

Ik heb al gezegd, dat die rust er niet komt, ook niet als wij het programma van het CDA lezen. Daar staat: 'Wij gaan ervan uit, dat na de afronding van de stelselherziening, welke voor de kabinetsperiode 1982–1986 is voorzien, de uitkeringsniveaus in de komende jaren gewaarborgd kunnen worden.' Ik lees hieruit dat er voorlopig dus geen verlaging naar 65 procent zal zijn. Maar hoe zit het met de toepassing van de WAM? Hoe zit het met de tijdelijke kortingen? Hoe zit het met de verandering in de toeslagen? Alles blijft mogelijk of niet? Welke garanties bestaan er eigenlijk, zelfs volgens het program van het CDA? En welke garanties zijn er en wat is die 1,2 miljard? Nogmaals, zijn wij dan nu, in de volgende periode na deze stelselherziening toe aan het verrassingspakket voor verschillende groepen?

Hoe moet ik de uitspraak van de heer Ruding opvatten? Was dat een slip of the tongue, toen het ging over de gescheiden vrouwen? Of is er zelfs een gedachtengang, dat bepaalde groepen gescheiden vrouwen verder uit de sociale zekerheid moeten worden uitgeschreven? Ik weet het niet, en stel derhalve de vraag, wat dat bedrag van f 1,2 mld. in de kaderbrief betekent.

Als dit alles het geval is, dan is de stelselherziening niet meer dan een aanklachttussenstation, nodig om de kortingen definitief vast te leggen en daarna gaat deze coalitie met de bezuinigingen door. De PvdA heeft dan ook volledig gelijk, als zij zegt, dat ze de sociale zekerheid – wij doen dat ook – als een hoofdpunt in de verkiezingen zal opnemen. Voortdurende afbraak van de sociale zekerheid moet worden gestopt.

Terecht maakt de PvdA de sociale zekerheid tot inzet van een mogelijke formatie. Toch hebben wij ook bij de opstelling van de PvdA vraagtekens, voornamelijk omdat wij de indruk hebben, dat die opstelling duidelijker lijkt dan ze is. De uitkeringspercentages moeten weer omhoog, maar niet tot 80%. Accepteert de PvdA een deel van de verslechteringen, die door dit kabinet tot stand zijn gebracht? Het optrekken van de percentages tot 75 gebeurt in twee stappen, maar niet duidelijk is, wanneer dat gebeurt. In 1987 of 1989? Wat gebeurt er als de economische groei uitblijft? Blijft het percentage dan 70?

De PvdA hamert op herstel van de koppeling, en terecht. Wij zijn het daarmee eens. Maar is het niet noodzakelijk, zo vragen wij ook de PvdA, het minimum te verhogen en te herstellen wat de mensen met de minimumuitkeringen de laatste vijf jaar is aangedaan? Is dat niet nodig, om de echte armoede aan te pakken en terug te dringen?

In het PvdA-rapport 'Geloof me, dit is armoede', is met schrijnende

voorbeelden aangetoond, dat de regeringspolitiek inderdaad armoede heeft gebracht. Nu al kunnen mensen niet rondkomen. Herstel van de koppeling zal dus onvoldoende zijn. Het zal moeten gaan om een herstel van hetgeen de afgelopen jaren is aangebracht, een herstel van het minimum.

Ook als het over de WAO gaat is de PvdA niet geheel duidelijk. Wij zijn het ermee eens dat de verdiscontering nu niet moet worden afgeschaft. Misschien gebeurt dat wel als er een goede werkloosheidsregeling is. Wat is dat dan? Is ook de PvdA bereid, gedeeltelijk arbeidsongeschikten via de WW in de bijstand te laten verdwijnen? Nogmaals, de afwijzing nu is terecht. Met veel voorstellen van de PvdA zijn wij het eens.

Maar als het gaat om het herstel van de schade die het kabinet heeft aangebracht, moeten wij verder gaan. Dan is het noodzakelijk, een toeslagenmaatschappij niet als gegeven te accepteren. Dan is het noodzakelijk, het minimum en de uitkeringen te herstellen. Op basis daarvan is niet alleen een economisch, maar ook een sociaal herstel mogelijk. Dat zal dan ook onze inzet zijn.

Er zijn nog twee punten waarover ik aan het slot van mijn betoog vragen wil stellen. Vrijdag heeft de heer Lubbers gezegd, dat de verslechteringen maar voor 2% van de uitkeringsgerechtigden gelden. Dat zou dan de groep van arbeidsongeschikten beneden de 35 jaar zijn. Ik wil daarover een aantal vragen stellen. De mensen die in Corona zitten hebben het nog eens netjes voor ons uitgerekend en zijn tot een geheel andere conclusie gekomen. Zij zeggen dat er nog andere groepen zijn.

Zij noemen bij voorbeeld de interimregeling voor WWV-ers boven de 50 jaar. Die zullen vanaf de dag dat de IOW wordt ingevoerd onder die wet gaan vallen. Dat wil zeggen dat zij als voorheen een minimumuitkering krijgen, maar wel onderworpen worden aan korting van inkomsten binnen het gezin. Die groep krijgt er dus ook mee te maken; naar schatting geldt dat voor 5% van de WWV-ontvangenden.

WAO-ers boven de 35 jaar gaan er ook op achteruit. De vorige week heeft de heer Lubbers gezegd, dat het alleen om mensen onder de 35 jaar gaat. De overgangsregeling voor de mensen boven de 35 jaar houdt in, dat deze mensen niet volgens de nieuwe maatstaven zullen worden beoordeeld. Deze nieuwe maatstaven houden echter voor grote groepen WAO-ers een verslechtering in. Het probleem is nu, zo wordt gesteld, dat de oude maatstaven, die veel realistischer zijn dan de nieuwe, uitsluitend bij de eerste herkeuring worden toegepast. WAO-ers kunnen net zo vaak herbeoordeeld worden.

Theoretisch is het mogelijk dat een WAO-er ouder dan 35 jaar binnen een maand na de inwerkingtreding van de stelselherziening wordt herbeoordeeld en binnen een jaar daarna een nieuw heronderzoek volgens de nieuwe maatstaven ondergaat, en dus met een verslechtering te maken krijgt.

Een andere groep waarvoor de inkomensachteruitgang geldt is die van de gedeeltelijk arbeidsongeschikten boven de 35 jaar. Ook hierover zijn een aantal opmerkingen gemaakt. De VVD juicht het toe dat de staatssecretaris in zijn nota van wijziging stelt, dat de WAO-ers boven de 35 jaar niet zullen worden herbeoordeeld. Inderdaad is er een wijziging in de tekst van zijn voorstel aangebracht, maar met deze wijziging moest ervoor worden gezorgd, dat nu ook gedeeltelijk arbeidsongeschikten onder de overgangsregeling zouden vallen.

Het is tekenend voor de haast van het kabinet dat die wijziging, zoals door de deskundigen is uitgerekend, onzorgvuldig is. Zodoende vallen bij voorbeeld volgens de letterlijke tekst gedeeltelijk arbeidsongeschikten buiten de overgangsregeling. Voor de mensen zelf is dat een zeer dunne slordigheid.

Voorzitter! Ik zou van de staatssecretaris een uitgebreid commentaar willen hebben, als het kan schriftelijk, op het vierde persbericht van het Kritisch Centrum Stelselherziening, van 15 april 1986, over de uitspraak van de heer Lubbers.

Ik wil eindigen met een uitspraak van uitkeringsgerechtigden zelf. Om hen gaat het uiteindelijk. In de brochure van organisaties van uitkeringsgerechtigden: 'Met je kop tegen de muur' staat het volgende:

Welk perspectief biedt het kabinetsrecept voor honderdduizenden mensen in Nederland, die naar de zijkant van de samenleving gedrongen worden, mensen voor wie de gebaande paden naar maatschappelijk meetellen gesloten blijven? Wat is het sociale gehalte van een samenleving die op een dergelijk smal spoor de toekomst tegemoet rijdt?

Ik constateer, dat na alle discussies de staatssecretaris, de regering en de regeringspartijen het antwoord op deze vragen schuldig blijven. Ik verwacht van de staatssecretaris in zijn antwoord dan ook niet alleen een technische uiteenzetting over de onderdelen en de wetsvoorstellen, maar ook een visie op grond waarvan hij ondanks dit verzet meent dat deze stelselherziening sociaal verantwoord is.

Motie

De **Voorzitter:** Door het lid Brouwer wordt de volgende motie voorgesteld:

De Kamer,

gehoord de beraadslaging;

van mening, dat ingrijpende en fundamentele wijzigingen van het stelsel van sociale zekerheid dienen te berusten op een brede maatschappelijke basis;

constaterende, dat een dergelijk draagvlak ontbreekt voor de voorstellen van het kabinet;

verwerpt de voorstellen tot wijziging van het stelsel van sociale zekerheid,

en gaat over tot de orde van de dag.

Naar mij blijkt, wordt deze motie voldoende ondersteund.

Zij krijgt nr. 55 (19261).

De algemene beraadslaging wordt geschorst.

De vergadering wordt van 17.35 uur tot 19.05 uur geschorst.

Voorzitter: Dolman

Aan de orde is de behandeling van de **brief van de minister van Buitenlandse Zaken over het internationale terrorisme en de crisis in het Middellandse -Zeegebied (19491, nr. 1).**

De **Voorzitter**: De minister van Buitenlandse Zaken wenst nog een mondelinge verklaring hieraan toe te voegen.

□

Minister **Van den Broek:** Mijnheer de Voorzitter! Omdat de Kamer alleen maar beschikt over een verklaring die gisterenavond is uitgegeven na het EPS-beraad hier ter stede, lijkt het mij goed dat ik nog enkele opmerkingen maak over datgene wat zich daarna heeft afgespeeld.

Van den Broek

Na afloop van dat EPS-beraad gisterenavond ontving ik om omstreeks acht uur het bericht van Amerikaanse zijde dat het voornemen bestond om tegen geselecteerde doelen in Libië op een nader te bepalen tijdstip militaire actie te ondernemen.

Ik heb na het aanhoren van die mededeling daarover tegenover de Amerikaanse ambassadeur en de ambassadeur in bijzondere dienst Oakley mijn diepe bezorgdheid en teleurstelling uitgesproken. Ik heb in die mededeling aanleiding gezien om in de loop van de avond contact te zoeken met mijn Amerikaanse ambtgenoot. Dat contact is omstreeks kwart voor twee hedenochtend tot stand gekomen en ik heb daarbij, nog steeds onwetend van het exacte tijdstip waarop de actie zou worden uitgevoerd, nogmaals een indringend beroep gedaan op mijn ambtgenoot dat de Amerikaanse administratie de grootst mogelijke terughoudendheid zou betrachten ten aanzien van het gebruik van militair geweld.

Ik heb daarbij van de gelegenheid gebruik gemaakt om nog eens uitdrukkelijk te wijzen op de inhoud van de verklaring die de Europese Twaalf gisterenavond hadden uitgegeven en die intussen aan een hoge Amerikaanse functionaris via onze ambassadeur in Washington was aangereikt.

Eerst enkele uren daarna, bereikte mij het bericht dat de eerste militaire acties waren uitgevoerd.

Ik heb vandaag, toen ik de Europese ontwapeningsconferentie in Stockholm mocht toespreken, ook die gelegenheid aangegrepen om mijn diepe bezorgdheid en teleurstelling over deze recente ontwikkelingen uit te spreken. Ik heb dat ook herhaald voor buitenlandse en binnenlandse media. Ik heb daarbij meer uitdrukkelijk ook in mijn uitspraken nog eens gewezen op wat de bedoeling is geweest van de bijeenkomst van gisteren van de Europese Twaalf.

Dat was in de eerste plaats om een krachtig geluid te laten horen tegen al die staten of groeperingen die zich schuldig maken aan terrorisme en waarbij voor de eerste maal in Europees kader Libië met name werd genoemd. Daarnaast om een aantal concrete maatregelen tegen Libië aan te kondigen, die u terugvindt in het u inmiddels verstrekte communiqué. Tevens is mededeling gedaan van de afwijzing namens de Europese Twaalf van elk dreigement zijdens Libië tegen Europees grondgebied, zoals een aantal malen door de Libische leider Gaddafi is uitgesproken.

Daarnaast, zoals ook in de verklaring staat, komen er nieuwe opdrachten aan de permanente werkgroep tegen terrorisme van de EPS om met nader omschreven aanbevelingen te komen voor de Europese Twaalf. Aan het slot van de verklaring staat ondubbelzinnig, dat de Europese Twaalf zich bekennen tot diplomatieke en politieke actie ter oplossing van deze aangelegenheid. Dit ook, om verdere escalatie van het militaire geweld te kunnen voorkomen. De inhoud van die verklaring maakt dubbel duidelijk, waarop de bezorgdheid en teleurstelling van de Nederlandse regering – en trouwens ook van andere partners – is gebaseerd.

De Veiligheidsraad is eerder bijeen geweest. Op dit moment is hij ook bijeen. Op dit moment is mij nog niet duidelijk wat het resultaat zal zijn van die beraadslaging. Men zal moeten hopen dat het daar mogelijk is – want de Veiligheidsraad is daartoe natuurlijk het eerst geroepen – om tot overeenstemming te komen om in ieder geval de vijandelijkheden te staken. Dat zou zich dan zowel richten op de Verenigde Staten, wat militaire acties van die kant betreft, als op Libië, om duidelijk te maken dat een eind moet worden gemaakt aan terroristische acties.

Intussen hebben wij vandaag ook contact gezocht, conform de afspraken die gisteren tussen de Europese Twaalf waren gemaakt, met diverse Arabische hoofdsteden, de leden van de Arabische Liga en Egypte. Daarbij hebben wij een uitdrukkelijk beroep gedaan om op korte termijn een ontmoeting te hebben, volgens een nader overeen te komen formule en wat ons betreft in trojkaverband, om de situatie te bespreken en om na te gaan, in hoeverre wij te zamen met de Arabische landen een dam kunnen opwerpen tegen het terrorisme. Daarbij zouden wij natuurlijk ook graag van de Arabische landen steun ondervinden om invloed uit te oefenen op Libië om de terroristische acties te staken.

Op dit moment is de ambtgenoot van de Bondsrepubliek Duitsland in Washington. Hij heeft daar contact met de Amerikaanse regering. Hij heeft mij ook toegezegd, dat zodra het gesprek heeft plaatsgevonden, hij mij zijn bevindingen zal meedelen. Wij mogen er echter van uitgaan dat ook collega Genscher in Washington krachtig zal aandringen op wijze zelfbeperking.

De berichten die ons bereiken over mogelijke slachtoffers in Tripoli lopen zeer wijd uiteen. Ik kan daarover geen nauwkeurige mededelingen doen. Ik kan wel constateren, wat de Nederlandse gemeenschap betreft – om precies te zijn gaat het om 377 mensen – dat volgens onze berichten allen zich in goede welstand bevinden en niet in gevaar verkeren. Overigens is er voortdurend overleg en onderling contact tussen de ambassade en de Nederlanders aldaar en tussen Den Haag en de ambassade. Wij hebben de Wereldomroep ook gevraagd, de Nederlanders in Libië via de radio-uitzending te adviseren binnenshuis te blijven, totdat meer klaarheid in de situatie is ontstaan.

Ook wat de materiële schade betreft lopen de berichten uiteen. De residentie van de Zwitserse ambassadeur zou geheel zijn vernield. Die van de Franse zou zijn beschadigd. Daarnaast zouden nog een aantal kanselarijen van andere diplomatieke vertegenwoordigingen beschadigd zijn. Dat is dus de materiële schade. Wat ons natuurlijk meer zorgen baart, zijn de menselijke slachtoffers waarover ons geen nauwkeurige berichten hebben bereikt, behalve dan dat de Nederlanders in goede gezondheid verkeren.

Voorzitter! Ik hecht eraan, bij dit alles te onderstrepen dat het, naast alle teleurstelling en zorg die er is rond het Amerikaanse optreden, voor de Nederlandse regering buitengewoon belangrijk blijft dat de diepste oorzaak van al hetgeen zich in de afgelopen dagen heeft ontwikkeld, een ongehinderd voortgaan is geweest van afschuwelijke terroristische daden, waarbij Libië ook naar de overtuiging van de Nederlandse regering wel degelijk betrokken is geweest.

Dit geldt meer in het bijzonder voor de aanslag die onlangs is gepleegd op een discotheek in West-Berlijn. Uit mijn gesprekken met mijn Amerikaanse collega – men weet dat ik vorige week in Washington was – is mij duidelijk geworden dat aan Amerikaanse zijde frustratie buitengewoon hoog is opgelopen over de aanslagen die in de afgelopen maanden zijn gepleegd. Mij is ook duidelijk geworden dat er sprake is van een kennelijke onmacht om aan die aanslagen een einde te maken.

Van den Broek

Men zal zich herinneren dat aan het begin van dit jaar een oproep is gedaan aan de Twaalf om bepaalde – in dit geval economische – maatregelen te nemen tegen Libië. De Twaalf hebben op 27 januari jl. daarover vergaderd. Zij hebben toen inderdaad verschillende maatregelen afgekondigd. Wij hebben moeten zien dat er na die tijd nog enkele zeer ernstige terroristische aanslagen hebben plaatsgevonden.

Uit inlichtingenbronnen is ons niet alleen het verband bekend dat kan worden gelegd tussen het optreden van Libië en uitgevoerde terroristische aanslagen, maar is ons ook bekend dat men moet vrezen dat ook in de toekomst een niet gering aantal aanslagen – als ze tot uitvoering komen – over de hele wereld verspreid zal worden uitgevoerd.

Dit hele complex van factoren heeft de Amerikaanse administratie ten slotte tot dit buitengewoon krachtige militaire antwoord gebracht. Hoe goed het ook is dat wij zien dat – in dit geval – de Twaalf er in hun contacten aan kunnen bijdragen dat de spanning wordt verminderd en dat aan de gewelddadigheden een eind komt, toch zeg ik nogmaals dat wij natuurlijk geconfronteerd blijven met een probleem van zeer ernstige omvang, waar het dit terrorisme betreft.

Wij hebben vandaag de Twaalf uitgenodigd om opnieuw bijeen te komen, en wel aanstaande donderdag, voorafgaande aan de OESO-vergadering in Parijs. Daar zullen wij nader moeten bezien op welke wijze de huidige situatie moet worden beoordeeld en welke consequenties daaruit verder te trekken zijn. Het spreekt vanzelf dat hierbij, evenals gisteren het geval was, voorop zal staan een onderzoek naar mogelijkheden om de spanning te verminderen en om aan het geweld, dat tegengeweld oproept, een eind te maken.

Dit zal in de komende vergadering stellig hoge prioriteit hebben. Hoe noodzakelijk dat is, moge blijken uit het feit dat eerst in de namiddag ons het bericht bereikte dat de eerste vergeldingsactie inmiddels is uitgevoerd door Libië, en wel op een Amerikaanse basis op Lambedusa, een eilandje tussen Sicilië en Tunis Over de omvang van de aanval en over mogelijke slachtoffers ontbreken op dit moment de gegevens.

De vraag die dezer dagen meermalen is opgekomen en die mij ook vanuit de media meermalen heeft bereikt, is in hoeverre hier sprake is van Amerikaans optreden in NAVO-kader. Het antwoord is dat dit niet het geval is. Normaal gesproken zullen, als de politieke ontwikkelingen daartoe aanleiding geven, de permanente vertegenwoordigers bij de NAVO – dus de permanente raad – aan die ontwikkelingen een discussie wijden. Dat is ook in dit geval gebeurd. Heel uitdrukkelijk gaat het nu om een bilateraal optreden, dus om een optreden van de Verenigde Staten, gericht tegen Libië. Dat optreden kan niet aangemerkt worden als een NAVO-actie.

Hierbij is inderdaad gebruik gemaakt van faciliteiten die door de Britten ter beschikking zijn gesteld, maar ook dit enkele feit maakt het niet tot een NAVO-actie. Het is bekend dat de legereenheden en de bewapening, in dit geval vliegtuigen, die op de Britse basis zijn gestationeerd, de zogenaamde 'assigned to NATO'-status hebben, wat het niet belemmert dat de Britse regering op een gegeven ogenblik toestemming geeft om vanaf haar grondgebied actie te ondernemen zonder dat dit uitdrukkelijk in NAVO-kader gebeurt. Het is overigens duidelijk dat Libië als zodanig niet tot het NAVO-verdragsgebied behoort.

Ik sluit mijn betoog in eerste termijn af met de mededeling dat mijn Britse collega, Sir Geoffrey Howe, mij vanavond heeft benaderd, zeggende dat ook hem via de media het bericht heeft bereikt dat hij gistermiddag een misleidende rol heeft gespeeld, omdat hij exact op de hoogte zou zijn geweest van de Amerikaanse voornemens. Sir Geoffrey Howe heeft mij ervan verzekerd dat de daadwerkelijke Amerikaanse beslissing om tot actie over te gaan, eerst is genomen terwijl de vergadering van de Twaalf hier werd gehouden. Er mag geen verband tussen beide feiten worden gesuggereerd, maar in de tijd gemeten was de volgorde zodanig.

Van andere collega's hebben wij gisteren niet gehoord dat zij over zeer specifieke informatie beschikten. Wel was het duidelijk – hierop was de missie van de speciale ambassadeur Walters van de Verenigde Staten gericht – dat enkele hoofdsteden zijn ingelicht over de mogelijkheid die de Amerikaanse regering overwoog, om tot actie over te gaan. Nogmaals, afgaande op de berichten van mijn Britse collega, is de beslissing eerst gisteren in de namiddag genomen.

Voorzitter! Dit was mijn inleiding.

De beraadslaging wordt geopend.

□

De heer **Ter Beek** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Dit is niet een gelegenheid voor het maken van wrange grappen, maar je ontkomt er bijna niet aan. Op hetzelfde moment waarop Hans Dietrich Genscher, de Westduitse minister van Buitenlandse Zaken, boven de Atlantische Oceaan vliegt op weg naar Washington om daar de Europese gevoelens en opvattingen over een optreden tegen Libië tot uiting te brengen en om bij de Amerikaanse bondgenoten aan te dringen op zelfbeperking, stijgen vanaf Engelse vliegvelden F-111 bommenwerpers op voor acties op Libische doelen. Het is bijna absurdistisch.

De minister voegde hieraan iets toe door zoëven te zeggen dat de Amerikaanse beslissing tot het nemen van acties, werd genomen terwijl de Europese ministers hier in Den Haag bijeen waren. Hier rijst meteen de fundamentele kwestie, namelijk de vraag hoe de Verenigde Staten met hun bondgenoten omgaan. In ieder geval schijnt het dat wij na de gunboat diplomacy, de kanonneerbootpolitiek, nu te maken krijgen met de bomber diplomacy, de bommenwerpspolitiek.

Vandaag heeft de minister-president te kennen gegeven dat hij de Amerikaanse acties betreurt. De minister heeft deze term vanavond niet in de mond genomen. Hij heeft gesproken van bezorgdheid en teleurstelling .

Nu zeg ik al bij voorbaat dat ik dit debat van vanavond niet wil voeren in de vorm van een woordenstrijd. Deze Amerikaanse acties moeten afgekeurd en veroordeeld worden. Het gaat mij niet om de woorden. Ik vind dat wij het hier in dit Huis en met deze regering zonneklaar met elkaar eens moeten worden, dat wat er nu gebeurt, niet kan en niet mag, dat dit verwerpelijk is en dat wij daar stelling tegen moeten nemen.

Laten wij vanavond in dit debat ook niet met elkaar discussiëren over de noodzaak van terrorismebestrijding. Daarover zijn wij het immers met elkaar eens. In elf van de twaalf punten van de verklaring van gisteren gaat het over die noodzaak van terrorismebestrijding en over de middelen voor terrorismebestrijding. Mijn fractie is het daarmee eens en wij staan ook achter het initiatief van de regering om contact te zoeken met Arabische landen en met de

Arabische Liga, om een dam op te werpen tegen dat terrorisme. Het gaat dus om de middelen.

Ik herinner mij nog heel goed dat de minister een aantal maanden geleden, op een Europese bijeenkomst te Dublin, de oren werd gewassen door een aantal Amerikaanse congresleden, die hem voorhielden dat Europa steviger moest optreden tegen terrorisme. Ik herinner mij nog heel goed, dat de minister toen heeft gewezen op het feit dat wij in Europa ook nogal wat te maken hebben gehad met terrorisme en dat wij ook de nodige ervaringen op dit gebied hebben opgedaan en erin geslaagd zijn een aantal terroristische activiteiten in te perken en aan banden te leggen. Als ik het mij goed herinner, heeft de minister toen gewezen op de voorbeelden van de Rote Armeefraktion en de Rode Brigade. Het zijn wat dit betreft dus niet de Amerikanen die ons behoeven voor te houden dat terrorisme een gevaar en een bedreiging is en dat daartegen moet worden opgetreden.

Over de noodzaak van terrorismebestrijding zijn wij het met elkaar eens. Het gaat echter om de middelen. Laat ik daarbij onmiddellijk een conclusie vooropstellen: dit Amerikaanse middel, deze Amerikaanse geweldsontplooiing, draagt eerder bij aan een uitbreiding en een escalatie van geweld dan aan een indamming daarvan en een daadwerkelijke bestrijding van terrorisme.

De Amerikaanse president heeft voor zijn acties, zijn activiteiten, een beroep gedaan op het recht van zelfverdediging, zoals dit is neergelegd in het Handvest van de Verenigde Naties. Dit nu, mijnheer de Voorzitter, is navrant en wrang. Het zijn immers diezelfde Verenigde Staten die zich meer en meer verwijderen van de mondiale instituties, zich onttrekken aan de jurisdictie van het Internationale Gerechtshof en meer en meer het 'recht' in eigen hand nemen.

Mijnheer de Voorzitter! Laat ook daarover geen misverstand bestaan: wij gaan ervan uit dat Libië op enigerlei wijze betrokken is bij terroristische activiteiten. Wij moeten wat dit betreft afgaan op aanwijzingen en op beschuldigingen. Maar als er harde bewijzen zijn, waarom komt de regering van de Verenigde Staten niet met die harde bewijzen? Waarom worden die niet getoond en waarom worden die harde bewijzen niet daar neergelegd waar ze horen, namelijk in de Veiligheidsraad als orgaan van de Verenigde Naties?

Ik breng in dit verband iets in herinnering. In 1962 kwamen de Amerikanen met een beschuldiging van Sovjet-aanwezigheid op Cuba. Ik herinner mij heel goed dat de toenmalig Amerikaanse ambassadeur Adlai Stevenson in de Veiligheidsraad verscheen met foto's en documenten, met harde bewijzen. Waarom is dit dan nu niet gebeurd? Waarom wordt niet dit kanaal van de Verenigde Naties, van de Veiligheidsraad, gezocht? De Veiligheidsraad heeft toch een nauwkeurig omschreven taak en verantwoordelijkheid op het gebied van de handhaving van vrede en veiligheid? Waarom niet de weg bewandeld van het internationale politieke, diplomatieke overleg en van de hantering van de daaruit voortvloeiende middelen? Waarom niet het multilaterale kader opgezocht in plaats van de unilaterale, eenzijdige militaire actie?

Mijnheer de Voorzitter! Dit is niet zomaar een incident. Dit past in de spierballenpolitiek van deze Amerikaanse regering. De Rambo's en de Rocky's: zij rukken op!

De Verenigde Staten gaan de weg op van een eigen richting: niet terug naar het isolationisme, maar naar het unilateralisme. Daarin passen namelijk ook andere activiteiten van deze regering. Daarin passen activiteiten als steunverlening aan de contra's: ondermijning van een wettig regime in Nicaragua, een land waarmee Nederland een ontwikkelingsrelatie onderhoudt. De vier *Contadoralanden, vervolgens* gesteund door de vier Latijnsamerikaanse democratieën, hebben er bij de Amerikanen op aangedrongen om geen steun te verlenen aan die contra's. De Reagan-administratie trekt er zich niets van aan.

In dat beleid, in die politiek, past ook steun aan bij voorbeeld een opstandige beweging als Unita in Angola. In plaats van zich in te spannen voor de uitvoering van resolutie nummer 435 van de Veiligheidsraad om een vreedzame oplossing voor Namibië te bewerkstelligen om rust te krijgen in zuidelijk Afrika, wordt de opstandelingenleider *Savimbi door Reagan ontvangen*. Het was vanmiddag president Kaoenda, die in ons land op bezoek is, die ons nog eens herinnerde aan ook dit bestanddeel van de Amerikaanse politiek, de politiek van déze Amerikaanse regering. Het is het aspect van het zich eigenlijk nergens iets van aantrekken en de eigen gang gaan van de Amerikaanse politiek, dat ons de grootste zorgen baart. Met dit aspect hebben wij nu in Europa onze eigen ervaringen opgedaan, op wel heel bittere wijze.

Hoe zou uw collega Genscher, minister, zich gevoeld hebben toen hij in Washington aankwam om uitleg te geven over de positie van Europa en toen hij daar hoorde dat de actie al begonnen was? De Amerikaanse regering heeft Gaddafi willen treffen, maar zij heeft tegelijkertijd ook een klap uitgedeeld in het gezicht van de Europese bondgenoten. Het waren toch die Europese bondgenoten die aangedrongen hadden op matiging en op zelfbeperking? En dat was terecht! Maar, zoals gezegd, Genscher kwam nog niet eens aan een uitleg toe.

Ik kan er eerlijk gezegd nauwelijks nog woorden voor vinden, want hoe gaan de Verenigde Staten met hun bondgenoten om? Van de Verenigde Naties trekt men zich minder en minder aan. Verzoeken van Latijnsamerikaanse democratieën slaat men in de wind en Europeanen worden gebruskeerd en geschoffeerd.

Nu weet ik dat ook de Europeanen bij zichzelf te rade moeten gaan, want de heer Howe – de minister heeft vandaag met hem gesproken – heeft toch eigenlijk wel een merkwaardige rol gespeeld. Hij kan de minister ervan verzekerd hebben dat de beslissing van de Amerikanen om acties te ondernemen, is genomen tijdens het overleg dat in Den Haag plaatsvond. Het lijkt mij echter dat het verzoek van de Amerikanen om de Engelse vliegvelden beschikbaar te stellen eerder is gekomen en dat de heer Howe wat dat betreft meer heeft geweten dan hij heeft laten doorschemeren of althans heeft gezegd. Ik kan mij niet aan de indruk onttrekken dat de bijdrage van de heer Howe gisteren aan het overleg in Den Haag uit twee aspecten heeft bestaan. Het ene aspect was het maken van kiekjes van de internationale pers – zoals ik in het journaal zag – en het andere was het zwijgen.

Aanstaande donderdag komen de ministers in Parijs weer bijeen. Het lijkt mij van het allergrootste belang dat er dan bovenal ook een discussie wordt gevoerd over die bondgenootschappelijke verhoudingen, omdat die verhoudingen door deze gang van zaken fundamenteel in het geding zijn. Op langere termijn kan wat er nu aan de hand is met name voor die bondgenootschappelijke verhoudingen verstrekkende gevolgen hebben.

Ter Beek

Op korte termijn is het natuurlijk van het allergrootste belang dat men tot conflictbeheersing komt en dat er geen verdere escalatie is.

De minister maakt melding van de berichten over Libische represailles. Ten koste van alles moet voorkomen worden dat dit verder uit de hand loopt. Gelukkig is de Veiligheidsraad bijeen. Misschien slaagt men erin om tot een staken van de vijandelijkheden te komen. Maar ik dring er bij de minister op aan om álles wat in zijn vermogen ligt – en hij bevindt zich momenteel in de positie van voorzitter van de Europese Raad – aan te wenden om dit conflict te beheersen, zodat het niet tot een verdere uitbreiding van geweld gaat komen. Dat is op dit moment van het allergrootste belang.

Mijnheer de Voorzitter! Dan heb ik nog een slotopmerking. Het probleem van het terrorisme raakt het hart van de democratie.

Een democratie beschikt nu eenmaal niet over de totalitaire middelen die nodig zijn om terrorisme volledig uit te bannen. Een democratie moet die middelen eigenlijk ook niet willen, omdat met die middelen ook de vrijheid van de eigen burgers wordt aangetast en daarmee de democratie ondermijnd wordt. Dat betekent niet dat een democratie weerloos zou zijn ten opzichte van het anonieme terroristische geweld. Er zijn vele middelen die niet direct de rechtsstaat aantasten maar die het voor terroristen moeilijk maken om hun plannen uit te voeren. Westeuropese landen hebben dat op sommige terreinen ook aangetoond. Op die weg moeten wij verder.

Er is nog een tweede verband tussen democratie en terrorisme en dat is het vasthouden aan de rechtsgang. In democratische staten worden misdrijven vervolgd wegens democratisch vastgestelde procedures, waarbij niemand veroordeeld kan worden zonder voldoende bewijs. Ook terroristen moeten op deze wijze worden aangepakt. Landen die zich schuldig maken aan terrorisme of ondersteuning van terroristische activiteiten, moeten via de geëigende internationale kanalen vervolgd en bestraft worden. Eenzijdig geweld past niet in zo'n beleid. Terrorisme zal alleen dan verdwijnen, wanneer de voedingsbodem wordt weggenomen. Terrorisme kan alleen verdwijnen wanneer wij een internationale rechtsorde hebben weten te scheppen. En ongericht geweld veroorzaakt alleen maar het tegenovergestelde.

□

De heer **De Boer** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! De afgelopen weken is er een IPU-conferentie gehouden in Mexico. Tijdens die conferentie is met algemene stemmen een resolutie aangenomen, waarin het internationaal terrorisme is veroordeeld. Terecht. Het terrorisme vormt immers een van de moeilijkste en tegelijk een van de meest urgente problemen van onze tijd. Een van de meest benauwende aspecten van het internationaal terrorisme is dat het nota bene de overheid is van sommige, zogenaamd beschaafde en in het diplomatieke verkeer eufemistisch als bevriend aangeduide staten, die de plegers van aanslagen tegen onschuldige burgers in andere landen beschermen en ondersteunen en in bepaalde gevallen zelfs daartoe aanzetten. Men kan moeilijk zeggen dat deze beschuldiging uit de lucht is gegrepen. Sommige landen hebben in het verleden hun eigen betrokkenheid bij terroristische aanslagen nauwelijks onder stoelen of banken gestoken.

Met name het Libische staatshoofd, kolonel Gaddafi, heeft het dan ook in de eerste plaats aan zichzelf te wijten dat zijn naam en zijn regime zo nadrukkelijk met het internationale terrorisme worden vereenzelvigd als thans het geval is. Wie zoals hij in het verleden zo gaarne gepocht heeft op eigen betrokkenheid bij gijzelingen en aanslagen in heel Europa, is de laatste om als hij dan ook op zijn woord wordt geloofd, daarover te klagen.

De Amerikaanse regering heeft zich voor het wettigen van haar militair optreden tegen Libië en – ik stel dat heel nadrukkelijk – dat is het enige Amerikaanse beleid dat hier op dit moment aan de orde is, beroepen op het volkenrechtelijk erkende beginsel van wettige zelfverdediging. De Amerikaanse regering wijst daarop in de haar ter beschikking staande bewijzen dat Libië bij een aantal recente aanslagen betrokken was en dat het verdere aanslagen tegen Amerikaanse burgers beraamt. De Westeuropese landen zijn misschien wel de laatste ter wereld om te kunnen ontkennen dat het beginsel van zelfverdediging inderdaad bestaat. Daarvoor hebben wij, ieder op onze beurt, in het verleden te vaak zelf naar dat middel gegrepen om militaire actie te rechtvaardigen.

Wel dient bij de toepassing van dat middel de evenredigheid in acht genomen te worden. Wat dat betreft menen wij, dat de Verenigde Staten vooralsnog het recht heeft op het voordeel van onze twijfel. Vooralsnog zijn geen termen aanwezig om te spreken van een handelen in strijd met de internationale rechtsorde.

Desalniettemin heeft het Amerikaanse optreden ons bepaald niet vrolijker gestemd. Wij menen dat het optreden het probleem van Gaddafi's betrokkenheid bij het internationaal terrorisme geen stap dichter bij een oplossing heeft gebracht. Gezien de onzes inziens onherroepelijk te verwachten internationale politieke repercussies – het eerste incident heeft al plaatsgevonden op Lampedusa – moet de Amerikaanse actie zonder meer als niet erg verstandig worden betiteld.

Dit is iets wat zich betrekkelijk gemakkelijk van tevoren reeds had laten aanzien. Onzes inziens is dit een van de redenen geweest, waarom de Europese Twaalf afgelopen maandag op de goede weg waren, toen ze onder aanvoering van onze minister van Buitenlandse Zaken tot een gezamenlijke Europese opstelling probeerden te komen, zowel tegenover Libië als ter ontmoediging van militaire oplossingen.

Het is dan ook des te meer te betreuren, dat al dat goede werk in eerste instantie voor niets lijkt te zijn geweest, nu achteraf is gebleken dat de Verenigde Staten, misschien zelfs ongeacht het Europese standpunt, reeds tot een militair optreden hadden besloten.

De reacties op dit ingrijpen van de minister-president en de minister van Buitenlandse Zaken zijn ons uit het hart gegrepen. Er is overigens geen sprake van, dat wij nu al zouden vinden dat het werk van afgelopen maandag voor niets is geweest. Wij zouden de regering met de meeste nadruk op het hart willen binden, juist nu, nu de situatie nog spannender en de gevaren voor een ongecontroleerde escalatie nog groter geworden zijn, met het maandag uitgezette gezamenlijke Westeuropese beleid door te gaan. Het initiatief van de regering om de EPS donderdag weer bijeen te roepen, heeft dan ook onze meest hartelijke steun.

Door het terrorisme zijn de laatste jaren talloze onschuldigen getroffen. Zo ook vermoedelijk door de Amerikaanse militaire tegenmaatregelen van vannacht. Geweld lokt geweld uit. Het doorbreken van een spiraal van geweld is misschien wel de moeilijkste opgave waar politici voor

kunnen staan. Moge het de wereld de komende dagen niet aan voldoende wijze politici, die deze opgave aankunnen, ontbreken.

□

De heer **Engwirda** (D'66): Mijnheer de Voorzitter! Onderwerp van dit debat is de actie die de Amerikanen vannacht hebben ondernomen tegen een aantal doelen in Libië. Een aantal Europese landen heeft vandaag op deze actie negatief gereageerd, variërend van afkeuring tot geen begrip. Ook Nederland heeft bij monde van de minister van Buitenlandse Zaken de Amerikaanse actie betreurd. De minister-president heeft te kennen gegeven, dat Nederland met die actie niet instemt. De minister van Buitenlandse Zaken heeft zojuist gezegd, dat hij over die actie tevoren zijn diepe bezorgdheid en teleurstelling heeft uitgesproken.

Voordat ik iets zeg over de Amerikaanse actie, stel ik vast dat het terrorisme daartoe de aanleiding heeft gevormd.

Dat wil echter niet zeggen dat wij nu maar onze mond moeten houden over wat er vannacht gebeurd is, want ook zonder nu al pasklare alternatieven en methoden te kunnen bieden om te reageren op de vraag die door de VS maanden geleden al op het bord van de Europese bondgenoten is gelegd, kan men nog wel vaststellen dat het door de Amerikanen gekozen middel niet het beste middel is ter bestrijding van het terrorisme.

Mijn fractie vindt de Amerikaanse actie van vannacht tegen Libische doelen menselijk onaanvaardbaar en politiek onverstandig. Wij veroordelen echter niet alleen die actie, maar ook de terreurdaden in West-Berlijn en die op een Amerikaans vliegtuig die voor de VS aanleiding hebben gevormd voor het ondernemen van die actie. Geweld lokt geweld uit, de heer De Boer zei het al, maar dat waren ook de woorden van de Amerikaanse minister Shultz dezer dagen. Soms is inderdaad zo'n gewelddadige actie niet te vermijden. In dit geval lijkt het er meer op dat de VS gereageerd hebben volgens het principe oog om oog, tand om tand. Met daarbij het grote risico dat dit Amerikaanse geweld weer nieuw geweld van Libië zal oproepen.

Ik schreef dit een paar uur geleden op, nog niet wetend dat dit inmiddels al gebeurd was via de aanslag op de Amerikaanse basis in Italië. Mijn fractie is over deze situatie buitengewoon verontrust. Die verontrusting is des te groter, omdat de Amerikaanse actie plaatsvond zes uur nadat de landen van de EG Libië en de VS hadden opgeroepen om de uiterste terughoudendheid te betrachten en de militaire spanningen niet verder op te voeren. Mijn fractie is bitter gestemd over dit Amerikaanse optreden.

Daarmee wil ik het optreden van Libië van de afgelopen tijd op geen enkele manier goed praten. Het staatsterrorisme zoals dat door Libië in de praktijk wordt toegepast, veroordelen wij ten scherpste. Maar wij hebben zeer grote twijfels of deze Amerikaanse actie het beste middel is om dat staatsterrorisme te bestrijden. De nadelen van zo'n optreden zijn immers evident:

1 Ook deze actie heeft het leven gekost aan naar schatting tientallen tot honderden onschuldige burgers volgens Westerse diplomaten in Tripoli.

2 De actie houdt het gevaar in van een verder escalatie van het conflict, met alle rampzalige gevolgen vandien. Wij hebben dat inmiddels kunnen merken.

3 De actie kan ertoe leiden dat de positie van Libië en van kolonel Khadaffi in de Arabische wereld alleen maar verder wordt verstrekt.

4 De actie heeft ertoe geleid dat de VS en Europa uit elkaar zijn gespeeld door een man, die door de Amerikaanse president als de wilde hond uit het Midden-Oosten wordt betiteld.

Ik heb de minister de volgende vragen te stellen. Ik sluit mij aan bij de vragen die door de heer Ter Beek gesteld zijn. Ik zou het op prijs stellen wanneer de minister nu eens precies zou kunnen zeggen welke aanwijzingen hij heeft voor de Libische betrokkenheid bij de aanslagen in West-Berlijn en op het Amerikaanse vliegtuig. Ik vind het ook onbegrijpelijk dat de Amerikanen, het land van de democratie, hierbij geen openheid van zaken geven. Dat geldt natuurlijk ook voor de berichten als zou de CIA ontdekt hebben dat er nog tientallen nieuwe terreurdaden door Libië zijn voorbereid.

Ik vind dat het zaak is dat de bevolking van de VS, maar ook van Europa daarover zo exact mogelijk geïnformeerd wordt. Ik vraag dan ook van de minister om de informatie waarover hij beschikt en die hij heeft gekregen van de Amerikaanse regering hier vanavond in alle duidelijkheid op tafel te leggen.

Heeft er, voordat die Amerikaanse actie vannacht werd ondernomen, vooroverleg plaatsgevonden met de Europese NAVO-bondgenoten? Als ik dat wat de minister zojuist gezegd heeft goed begrijp zijn de Europese bondgenoten alleen maar ingelicht, oftewel geconfronteerd met voldongen feiten. Ik vraag dat mede vanwege de mogelijke consequenties van die Amerikaanse actie voor Zuideuropese NAVO-landen, waarvan de Amerikaanse regering toch op de hoogte moet zijn geweest. Inmiddels heeft al een represaille jegens Italië plaatsgevonden. Hoe gaan wij volgens de minister in de NAVO met elkaar om? Als er consequenties voor Europese landen zijn te vrezen, worden die landen dan alleen maar ingelicht over wat er gaat gebeuren zonder dat zij er iets over te zeggen hebben? Wat is dan het karakter van het bondgenootschap?

Ik heb met waardering kennis genomen van de verklaring van de minister van Buitenlandse Zaken. Ik doe, hopelijk met anderen, een dringend beroep op de regering om alles te doen wat een verdere escalatie van het conflict kan voorkomen. Het verheugt mij dat de Veiligheidsraad zich nu met dit conflict bezighoudt en dat de twaalf lidstaten van de EG a.s. donderdag in Parijs daarover opnieuw zullen overleggen. Wat is de minister voornemens bilateraal tegenover de Verenigde Staten te gaan doen? Gaat hij uitsluitend binnen het kader van het Europees overleg en van andere internationale gremia hierover spreken? Of gaat hij, nu de Amerikaanse actie heeft plaatsgevonden, ook bij de Amerikaanse regering protesteren? Ik zou dat op zijn plaats vinden.

De gebeurtenissen van de afgelopen nacht confronteren ons met twee andere vragen die dringend op een antwoord wachten, al hebben ook wij dat antwoord niet kant en klaar voorhanden: hoe kan in een zo breed mogelijke internationale samenwerking doeltreffend beleid worden ontwikkeld ter bestrijding van terrorisme en hoe kan het bondgenootschappelijk overleg worden verbeterd? Bij de Amerikaanse actie tegen Libië ontbrak kennelijk elk bondgenootschappelijk overleg. Wel lijkt het erop dat sommige landen toch meer wisten dan andere. Ik denk daarbij aan de grote NAVO-landen die bezocht zijn door president Reagan's speciale afgezant, ambassadeur Vernon Walters.

Engwirda

Vandaag bleek ook dat de Britse minister Howe toch veel meer geweten moet hebben dan de minister met wie wij vandaag in debat zijn. Het EPS-beraad lijkt daardoor een complete schijnvertoning te zijn geworden. In elk geval is Europa vannacht door de Amerikaanse bondgenoot in zijn hemd gezet, doordat de Britten er veel meer van af wisten. De Britten gaven plotseling toestemming voor het gebruik van hun bases, na deze eerst te hebben geweigerd. Zijn er tijdens het EPS-beraad wellicht contacten geweest? Wat was de uitkomst van de NAVO-bijeenkomst van vanochtend? Hoe is daar door de bondgenoten op de Amerikaanse actie gereageerd?

In ieder geval kan worden geconcludeerd dat het overleg tussen de NAVO-bondgenoten over veiligheidsproblemen buiten het verdragsgebied voor zeer veel verbetering vatbaar is.

□

De heer **Voorhoeve** (VVD): Mijnheer de Voorzitter! De militaire strafexpeditie die de regering van de Verenigde Staten hedenochtend tegen het terroristische bewind in Libië heeft ondernomen, heeft velen in de wereld ernstig doen schrikken. Het was een zeer riskante onderneming omdat de gevolgen van dit soort militaire acties zeer onvoorspelbaar zijn en er een kans op wrede wraakacties tegen burgers elders in de wereld is. De lidstaten van de Europese Gemeenschap hebben ook reden zich gebruskeerd te voelen na hun oproep tot voorzichtigheid. De Verenigde Staten moeten wel erg goede redenen hebben gehad om desondanks deze actie te ondernemen.

Ik heb daarom twee vragen, die aansluiten op wat de vorige sprekers reeds aan de minister hebben gevraagd.

1. Hoe hard en duidelijk waren de aanwijzingen, dat Libië gedetailleerde plannen voor diverse terroristische aanslagen had? Hoe urgent was die dreiging?

2. Welke dringende redenen hadden de Verenigde Staten om uitstel van deze actie niet opportuun te achten? Hadden uitstel en nader overleg, zeker na de EPS-oproep, niet voor de hand gelegen?

De VVD, mijnheer de Voorzitter, heeft reeds vorig jaar met nadruk aangedrongen op een gezamenlijke Europese aanpak van het groeiende terrorisme. Wij hebben toen een serie concrete, niet-militaire maatregelen voorgesteld. De VVD heeft deze wederom aan de orde gesteld bij het NAVO-debat aan het begin van dit jaar.

De ontwikkelingen sindsdien tonen, dat het probleem hoe een doelmatige politiek ter bestrijding van het terrorisme te vinden, steeds groter is geworden. De VVD was gisteren positief over het resultaat, dat in de EPS-vergadering onder het Nederlandse voorzitterschap was bereikt. Dit was een duidelijke stap vooruit. Gisteren is een goed begin gemaakt met de ontwikkeling van een concreet Westeuropees beleid ter bestrijding van het terrorisme. De VVD dringt er nu met nadruk op aan om dat goede begin niet op te geven, nu wij zo duidelijk gebruskeerd zijn. De Twaalf in West-Europa moeten elkaar op dit terrein blijven vasthouden en voortgaan.

De ontwikkeling van een effectief gemeenschappelijk beleid om het terrorisme te bestrijden, bestaat uit een groot aantal verschillende elementen. Ik noem beveiligingsmaatregelen, personencontrole aan de Europese grenzen en een beter visa- en paspoortbeleid, samenwerking van inlichtingendiensten en van politiële en justitiële autoriteiten, inperking van het misbruik van diplomatieke voorrechten, het wapenembargo tegen terroristische regimes, waartoe reeds besloten is en uiteraard een duidelijke, scherpe veroordeling van alle terrorische daden.

De EPS moet op dat pad doorgaan en blijven trachten, ondanks wat is gebeurd, een gezamenlijk Westers beleid te ontwikkelen.

Mijnheer de Voorzitter! Ik wil nog een feitelijke vraag stellen, die direct op de situatie in Nederland van toepassing is. Gezien de verhoogde dreiging, die wij de komende weken kunnen verwachten, vraag ik de regering of door het kabinet reeds aan de betrokken instanties in ons land opdracht is gegeven tot verhoogde waakzaamheid en beveiliging in de komende weken, in verband met de mogelijkheid van terroristische acties in een groot aantal landen in de wereld. Dat was het risico van de Amerikaanse militaire actie. Laten wij hopen, dat die verwachting niet bewaarheid wordt.

□

Mevrouw **Van Es** (PSP): Mijnheer de Voorzitter! De heer Ter Beek zei het al: het is niet de tijd voor grappen. Er bestaat een politiek affiche, een persiflage op een filmaffiche, waarop Margaret Thatcher in de armen van Ronald Reagan hangt. De bijbehorende tekst luidt: Zij beloofde hem te zullen volgen tot het einde van het wereld en hij beloofde dat te zullen organisieren. Daaraan moest ik denken vandaag. Het gaat echter niet om een grap.

Zelfverdediging is niet alleen een recht, maar ook een plicht, zo zei de president van de Verenigde Staten na de militaire aanval op Libië, de afgelopen nacht, daarbij buiten twijfel stellend, dat de Verenigde Staten het recht hebben te handelen, zoals is gehandeld. Gewelddadige terreuracties, waarbij ook burgerslachtoffers vallen, kunnen niet hard genoeg veroordeeld en bestreden worden.

Dat geldt voor de acties die de afgelopen tijd in Europa zijn gepleegd, maar het geldt ook voor vergeldingsacties daartegen. De vergeldingsactie van de Verenigde Staten tegen Libië kwam neer op terreur bestrijden met terreur, zoals Michael Foot vandaag in Engeland zei.

Er zijn meer overeenkomsten tussen Gaddafi en Reagan dan zij zelf zouden toegeven. Wordt door Gaddafi een militant anti-imperialisme aangewend voor nationalisme, persoonsverheerlijking en geweld, Reagan exploiteert daartegenover zogenaamd geknakt Amerikaans zelfvertrouwen voor het rechtvaardigen van oorlogstaal en oorlogsdaden, ook met een nationalistische toon.

De voorlopige gevolgen kennen we. De laatste berichten waren dat een Libisch schip een aanval heeft uitgevoerd op een basis aan de kust van Italië. Ook de minister sprak erover.

Ik wil de minister bij deze gelegenheid een aantal vragen stellen, om te beginnen over het EPS-overleg van gisteren. De minister zei dat sir Geoffrey Howe op het moment van het overleg niet op de hoogte was van de beslissing die tijdens datzelfde overleg genomen zou zijn, maar toch moet hij naar mijn mening wel beschikt hebben over de wetenschap, dat de Britse regering om medewerking was gevraagd en waarschijnlijk ook, dat die zou worden verleend. Is dat aan de orde geweest bij het overleg? Waar bestond anders de niet zeer specifieke informatie van collega-bewindslieden uit? Ook als sir Geoffrey Howe niet geweten heeft dat de beslissing was gevallen, dan wist hij toch wel dat die beslissing

eraan zat te komen. Dat leidt tot de vraag of hij geweten heeft, dat het EPS-overleg daaraan niet meer toe of af zou doen.

Spanje, Frankrijk en Portugal hebben geweigerd, bommenwerpers over hun grondgebied te laten vliegen. Beschikten, zo is mijn vraag, ook zij over niet zeer specifieke informatie? Heeft het EPS-overleg alle informatie gekregen die de individuele deelnemers hadden? Ik vraag dit omdat anders twee conclusies mogelijk zijn.

Of het hele overleg is, als over die informatie werd beschikt, een schijnvertoning geweest of de meeste ministers zijn om de tuin geleid door één of enkele anderen. Dezer dagen wordt er veel over gepraat dat de Verenigde Staten de Europese bondgenoten niet serieus zouden nemen en bruskeren. Dat is waar. Maar is het niet minstens zo erg dat de EG-partners elkaar niet serieus nemen? Het lijkt mij dat ook dat aanstaande donderdag onderwerp van gesprek zou moeten zijn.

Groot-Brittannië heeft medewerking verleend aan de actie van de Verenigde Staten. De actie is niet in NAVO-verband geschied, zo stelt de minister. Hoe kan dan een land de EPS-verklaring zoals die nu voorligt mede tekenen en intussen al medewerking toegezegd hebben? Dat valt bijna alleen te verklaren doordat Groot-Brittannië onder druk is gezet door de Verenigde Staten. Mijn vraag is dan hoe de Nederlandse regering zou hebben gereageerd als zij onder druk was gezet. Een feitelijke vraag: zijn de Amerikaanse troepen op Soesterberg overigens in staat van verhoogde paraatheid gebracht? Zo ja, is de Nederlandse regering dan daarvan op de hoogte gesteld?

Voorzitter! Reagan heeft gesteld over direct, nauwkeurig en onweerlegbaar bewijsmateriaal te beschikken dat Libië verantwoordelijk is voor de aanslag op een discotheek in West-Berlijn. Ook de minister zegt dat eigenlijk, in andere woorden. Kan hij ons daarover nadere inlichtingen geven?

Minister **Van den Broek:** Voorzitter! Ik heb de laatste vraag van mevrouw Van Es niet goed gehoord of niet goed begrepen.

Mevrouw **Van Es** (PSP): Ik vroeg of de minister van Buitenlandse Zaken over hetzelfde directe, nauwkeurige en onweerlegbare bewijsmateriaal beschikte over de Libische betrokkenheid bij de aanslag op de discotheek in West-Berlijn. Als dat het geval is, zou ik er meer over willen horen.

Hoe beoordeelt de minister de militaire actie van de Verenigde Staten in het kader van de met vallen en opstaan tot stand gekomen internationale rechtsorde, vooral in het verband van de Verenigde Naties?

Voorzitter! In punt 11 van de verklaring van de EPS is sprake van een politieke oplossing. Dat lijkt mij terecht, aangezien hoe dan ook de oorzaken van politiek terrorisme gelegen zijn in politieke verhoudingen. Wat de betrokkenheid van Libië ook is – ook ik twijfel niet over enige betrokkenheid – een aantal politieke ontwikkelingen heeft een aantal groepen voortgebracht die politiek geweld bedrijven.

Nog afgezien van mijn principiële veroordeling van dat politieke geweld, maar ook van de vergeldingsacties daartegen, lijkt het mij ook zinloos, iedere terreuractie aan Libië toe te schrijven, zoals Reagan gezegd heeft te zullen doen. Dat laat andere groepen buiten schot.

Wij staan dus een politieke oplossing voor. Daar zou ik van de minister wat meer over willen horen.

□

De heer **Van Rossum** (SGP): Mijnheer de Voorzitter! Ik dank de minister voor zijn verklaring en voor zijn inzet in de laatste dagen. Geweld moet altijd betreurd worden, maar uitlokking van geweld moet eveneens ten sterkste veroordeeld worden. Wij leven mee met degenen die werden getroffen en met hun nagelaten betrekkingen.

De dreigende taal van de Libische leider was over de gehele wereld bekend en de terreurdaden van de laatste tijd konden niet onweersproken blijven. Dat hebben zowel de Europese landen van de Twaalf als de Verenigde Staten als uitgangspunt gekozen. Helaas hebben de Twaalf en de Verenigde Staten uit dat terrorisme niet dezelfde conclusie getrokken.

Europa koos voor een diplomatieke benadering. Dat staat in punt 4. Zij verwerpen ook de onaanvaardbare bedreigingen tegen de lid-staten, geuit door de Libische leiders, waarin weloverwogen het toevlucht nemen tot gewelddaden wordt aangemoedigd en Europa rechtstreeks wordt bedreigd. Op elk zodanig optreden zal een krachtig en passend antwoord van de kant van de Twaalf worden gegeven. Dat is duidelijke taal, maar het vervolg van het stuk is toch nog wat te slap door de onderlinge verdeeldheid. De landen konden het over het vervolg kennelijk niet eens worden. Zou een tijdiger en krachtiger aanpak van de Twaalf de Verenigde Staten niet van hun militaire ingrijpen hebben kunnen weerhouden? De EPS is nu toch duidelijk gebruskeerd door de Verenigde Staten?

De Verenigde Staten heeft een andere conclusie getrokken en heeft, ten uiterste getergd door enkele terroristische incidenten, een militaire daad willen stellen. Het ging niet alleen om het TWA-vliegtuig en de discotheek in Berlijn, maar ook om de aanslagen op de vliegvelden van Rome en Wenen en om nog een aantal andere dreigingen en terreurdaden. Ook de fractie van de SGP betreurt dit geweld, maar wij zouden het nog meer betreuren, indien door dit alles een breuklijn in de NAVO zou ontstaan. Dan zou Gaddafi, met op de achtergrond de Oostbloklanden, wel eens de lachende derde bij deze schermutselingen kunnen zijn.

Wat wordt gedaan om de gelederen binnen de NAVO weer zo snel mogelijk te sluiten? Wat wordt gedaan om verdere escalatie van dit conflict te voorkomen en het zo mogelijk te beheersen? Ik denk in dit verband terug aan een schot, gelost in Serajewo. Komt er donderdag aanstaande meer uit het overleg dan gisteren, want als men wat krachtiger wil optreden, zal men eerder ingenomen standpunten weer moeten laten schieten. Gaat de EPS nu over tot krachtiger maatregelen tegen de grootspraak van de Libische kolonel, vooral nu alweer een eerste geweldadige tegenaanval is gedaan en er mogelijk meer zijn te verwachten?

Eén van de resultaten van de aanval blijkt te zijn dat de olieministers van de OPEC-landen vanmorgen meer op één lijn kwamen te zitten, althans dat vernam ik op het nieuws. Is het mogelijk dat aan de andere kant de EPS-ministers op één, mogelijk krachtiger lijn komen te zitten. In ander verband heeft de minister vaak gezegd dat gezamenlijk moet worden opgetreden. Dat moet nu ook gebeuren, vooral tegenover Libië. Zoek de vrede, jaag die na en tracht op alle mogelijke manieren terrorisme, maar ook geweld te bestrijden.

De minister zei zoëven in zijn verklaring dat hij ook met de Arabische landen overleg zal plegen. Het is duidelijk dat Libië dit ook doet. Het is

Van Rossum

de vraag naar wie de Arabische landen het meest zullen luisteren. In hoeverre hebben de Arabische landen het tractaat van de 'hijacking' ondertekend, want dat is één van de vormen van terrorisme?

Dat de Veiligheidsraad bijeen is, moet op zichzelf goed geacht worden, maar door zijn wonderlijke samenstelling komt hij niet altijd tot eensluidende beslissingen. Het is goed dat de minister ook bilateraal contact zoekt, zoals hij vannacht deed met zijn Amerikaanse collega. Ik denk dat dit nog vaker moet gebeuren en misschien moet het ruimer worden gezien dan de twaalf landen van de Gemeenschap. Wapenbeheersing is niet alleen een zaak tussen Oost en West.

De wapens moeten ook duidelijk uit de landen die terreur in het vaandel voeren. Daar hoort Libië duidelijk bij. Libië zoekt in internationaal verband soms ook nog vrienden. Ik heb het idee dat één van die vrienden van de kolonel in Suriname woont. Zou de minister daar ook nog iets over kunnen zeggen?

□

De heer **Ernsting** (CPN): Mijnheer de Voorzitter! Laat ik vooropstellen dat ook wat ons betreft – en wellicht ten overvloede – gesteld moet worden dat terrorisme een verwerpelijke aangelegenheid is. Het hanteert onschuldige slachtoffers bewust als wapen in de strijd. Het dient geen doel dat de bedrijvers ervan zeggen na te streven. Sterker nog, het effect is vaak averechts. Dat neemt niet weg dat wij ook vaststellen dat het Amerikaanse optreden ten opzichte van Libië gekenschetst kan worden als gevaarlijk en onverantwoordelijk.

Er is niets te veel gezegd als wij vaststellen dat in het Middellandse-Zeegebied een uiterst gevaarlijke en explosieve situatie is ontstaan. Er is nu al sprake van represailles ten aanzien van een Amerikaanse luisterpost bezuiden Sicilië.

Er waren duidelijke signalen tot bereidheid om tot blok-overbruggend overleg te komen ten aanzien van het terrorisme. Ik verwijs naar uitspraken van het CPSU-congres, uitlatingen van DDR-president Honnecker en de reactie van president Kohl daarop. Ik wijs ook op uitlatingen van de minister van Buitenlandse Zaken van de Bondsrepubliek, Genscher. De Veiligheidsraad zou zich op verzoek van Malta gaan buigen over deze kwestie.

De Westeuropese ministers van Buitenlandse Zaken trachten – en ik citeer een krant van vanochtend – 'olie op de golven te gieten'. Daarbij werd, terecht, de nadruk gelegd op diplomatieke en politieke stappen. Juist nu, komt de regering-Reagan met zijn kannoneerboot-diplomatie en zet daarmee van alles op scherp, op het spel en voor het blok. De vraag is: waarom en waartoe.

De situatie in het Midden-Oosten is op scherp gezet. Het voorspelbare effect was – en dat blijkt nu – dat Arabische landen zich solidair zouden verklaren met Libië, in tegenstelling tot het doel dat de Amerikanen zeggen te beogen. De positie van Israël in dat geheel, wordt er bepaald niet gemakkelijker op. De positie bij voorbeeld van Italië en Spanje is ook op scherp gezet. Die landen zijn door Libië genoemd als mogelijk doelwit bij eventuele militaire acties. Het risico daarvan is duidelijk genegeerd.

Het klimaat van de vredesonderhandelingen in Genève is op het spel gezet, daar waar de Sovjet-Unie van tevoren al had aangekondigd, militair optreden van de Verenigde Staten niet zonder meer te zullen laten passeren. De vergadering van de Westeuropese ministers van buitenlandse Zaken is voor het blok gezet. Terwijl de verklaring in de maak was, werd de aanval in feite al voorbereid.

Het is duidelijk dat de Nederlandse regering pas op de hoogte werd gesteld van het uitvoeren van de aanval, terwijl die aanval in feite al aan de gang was. De vlucht althans was al onderweg.

In dat kader past de vraag hoe de communicatie onderling tussen de ministers van buitenlandse zaken in de EPS verloopt. Vandaag heeft kennelijk minister Geoffrey Howe onze minister van Buitenlandse Zaken bezworen dat hij van niets wist.

Minister **Van den Broek:** Neen, nu wordt het te bont. Ik heb meer twijfel horen zaaien over de juistheid van de woorden die ik daarnet heb geciteerd van Sir Geoffrey Howe. Ik heb heel duidelijk gemaakt dat de heer Howe mij heeft laten weten dat hij er niet van op de hoogte was dat de finale beslissing was genomen, want die was niet genomen. Niet is ontkend dat er eerdere contacten zijn geweest, waarbij gevraagd is aan de Britten of, in het geval het mocht komen tot..., dan op bepaalde Britse medewerking kon worden gerekend.

De heer **Ernsting** (CPN): Heeft hij dat vandaag niet ontkend of gisteren?

Minister **Van den Broek:** Het is gisteren niet aan de orde geweest. Ik kom daar straks op terug. Geen van de betrokkenen heeft publiekelijk gesproken over de contacten die er zijn geweest de afgelopen dagen met speciale Amerikaanse afgevaardigden, zoals ambassadeur Walters bij voorbeeld.

De heer **Ernsting** (CPN): Goed, dat maakt de situatie interessanter. Als minister Howe dat vandaag tegen de minister van Buitenlandse Zaken heeft gezegd, is het kennelijk gisteren niet in het beraad aan de orde geweest. Om acht uur werd u voor het eerst op de hoogte gesteld van een eventueel voornemen. Om kwart voor twee heeft u eindelijk de minister van Buitenlandse Zaken van de Verenigde Staten bereikt over meer concrete voornemens. U heeft toen uw bezorgdheid daarover geuit. En om twee uur werd de aanval feitelijk uitgevoerd. Ik geef u graag de gelegenheid, daarover zo nodig meer klaarheid te brengen. Het is het een of het ander: of sir Geoffrey Howe was ook gisteren op de hoogte van eventuele voornemens tot militaire actie en dat is dan niet aan de orde geweest, of hij was daarvan niet concreet op de hoogte, maar dan was een ander lid van de Engelse regering dat wel, omdat op dat moment de voorbereidingen voor de aanval moesten starten.

Het is duidelijk wat van Nederlandse kant nodig is. Dat is namelijk een duidelijke en ondubbelzinnige opstelling ten aanzien van het optreden van de Verenigde Staten. In welke termen dit gebeurt – ik zeg dat met de heer Ter Beek – is eigenlijk vers twee. Dat die positie duidelijk moet zijn, lijkt ons echter buiten kijf. Verder moeten er initiatieven worden genomen om escalatie te voorkomen, samen met de Twaalf en zo nodig op initiatief van Nederland. Ik begrijp dat hierover aanstaande donderdag nader zal worden gesproken. Wil de minister in dat kader verder pleiten voor overleg, ook met landen van het Oostblok om tot blokoverbruggend overleg over een effectieve bestrijding van het terrorisme te komen? Wat ons betreft is dat nodig.

Ten slotte zal het duidelijk zijn, dat er geen sprake kan zijn van enige Nederlandse medewerking aan Amerikaanse militaire stappen in dit opzicht. Wat dat laatste betreft heb ik nog wel een paar concrete vragen.

Ernsting

De minister heeft gezegd, dat het Amerikaanse optreden niet plaatsvond in NAVO-kader. Betekent dit ook, dat er op geen enkele wijze sprake is geweest van betrokkenheid van AWACS? Betekent dit ook, ten aanzien van de vliegtuigen uit Engeland, dat die vliegtuigen niet vielen onder het commando van het tweede ATAF, het Aerial Tactical Attack Force, waarvan het hoofdkwartier in Maastricht is gelegen?

Terug naar de inzet van president Reagan. Waarom en waartoe? Was het om te laten zien wie de baas is, niet alleen ten opzichte van Libië, maar ook ten opzichte van de bondgenoten? Was het ook in verband met binnenlandse doeleinden? In elk geval was de inzet niet om te komen tot een oplossing voor het terrorisme of voor de spanningen in het Midden-Oosten. Het is duidelijk, dat wij aan die inzet van Reagan geen boodschap hebben.

□

Mevrouw **Beckers-de Bruijn** (PPR): Mijnheer de Voorzitter! Maandenlang heeft de president van de Verenigde Staten via de media, vooral via de televisie, de publieke opinie bespeeld. Wat langzamerhand onvermijdelijk leek, is nu gebeurd. Militaire actie boven diplomatie. Gevaarlijk wapengeweld in plaats van diplomatieke drukmiddelen. Ook een Kennedy kan zich kennelijk aan die publieke opinie niet meer onttrekken. Heel Amerika staat achter zijn president, zo zei hij vanmiddag.

De PPR-fractie keurt de militaire agressie van de Verenigde Staten jegens Libië ten scherpste af. Het is een onverantwoordelijke actie, in strijd met fundamentele regels van de internationale rechtsgemeenschap. Het is ook een actie die tot een gevaarlijke escalatie kan leiden. Wij hebben voor de argumenten ter verdediging geen enkel begrip. Terrorisme moet bestreden worden, maar niet met militair geweld waarbij onschuldige burgers worden gedood. Dat roept alleen nieuw terrorisme op. De Amerikaanse regering spreekt over een daad van zelfverdediging.

Deelt de minister deze betiteling? Ik krijg daarop graag een heel duidelijk antwoord, omdat ook in de NATO-strategie het begrip 'zelfverdediging' nogal cruciaal is. Ik herinner aan de vrees die mijn fractie heeft geuit tijdens de debatten over de plaatsing van kruisraketten, over de groeiende tendens in de verenigde Staten dat ook een first strike, een eerste klap, met kernwapens wel eens zelfverdediging zou kunnen zijn.

Aan deze zaak kan ook een NATO-aspect zitten. De minister heeft daarover iets gezegd. Ik vind dat antwoord voldoende. Ik ga daarop dus niet verder in. Ik zou alleen willen weten of de recente berichten, van enkele uren geleden, dat de Amerikaanse troepen in Europa in staat van alarm zijn gebracht, juist zijn.

Conflicten tussen staten moeten met vreedzame middelen worden opgelost, zo verplicht het Handvest van de Verenigde Naties. Ik kan mij niet aan de indruk onttrekken dat de Reagan-administratie dit niet zo nauw neemt. Men heeft bij voorbeeld geen beroep gedaan op de Veiligheidsraad en ook geen poging ondernomen om het conflict aan een internationaal rechtscollege voor te leggen. Men geeft er de voorkeur aan, eigen rechter te spelen. Dat is een tendens die zich overigens op meer fronten van de Amerikaanse buitenlandse politiek begint te manifesteren. Wij achten dit een zorgwekkende ontwikkeling.

Het eigen rechter spelen heeft de Europese bondgenoten op een pijnlijke manier voor het hoofd gestoten. Op het moment dat de EPS-ministers besloten om aan te dringen – ook bij de Verenigde Staten – om niet tot de voorgenomen militaire actie over te gaan, heeft het Witte Huis het licht op groen gezet, nog vóórdat het kennis heeft genomen van de argumenten. Dat moet vooral voor deze minister, als voorzitter van het overleg, een pijnlijke ervaring zijn. En dat is het zeker na het contact van vanacht met zijn Amerikaanse ambtgenoot, waarin hij de inhoud van de verklaring nog eens uitdrukkelijk onder diens aandacht heeft gebracht.

De afgelopen maanden is in dit huis uitvoerig gesproken over garanties van bondgenootschappelijk overleg. Toen ging het over andere zaken: kruisraketten. Dat ligt natuurlijk anders, maar toch ..... Wij zien nu welke waarde de Verenigde Staten hechten aan de mening van de Europese bondgenoten: geen enkele. Er kwam slechts een mededeling, op het laatste moment, hoewel de VS bekend moest zijn dat er in Europa grote bezwaren bestonden.

Mijn fractie heeft met instemming kennis genomen van de EPS-verklaring. Wij hebben ook met instemming kennis genomen van de houding van Frankrijk, Spanje en Portugal, toen de plannen toch bleken te worden uitgevoerd. Wij hebben tevens met instemming kennis genomen van de veroordeling door Italië en Griekenland. Wij vinden het, met vele anderen in deze zaal, onbegrijpelijk dat Groot-Brittannië gisteren nog akkoord ging met de EPS-opvatting en dat dit land inmiddels heeft verklaard dat het de actie van de VS volledig steunt.

Deelt de minister de mening dat het beschikbaar stellen van Britse luchthavens voor de aanval op Libië op zijn minst op gespannen voet staat met het gisteren geformuleerde standpunt? Het komt echt helemaal in een vreemd daglicht te staan, als blijkt dat men tijdens het Europese overleg op de hoogte moet zijn geweest van wat er aan de hand was. Of sir Geoffrey Howe daarvan onkundig was of niet, een regering hoort met één mond te spreken. Wij moeten daarvan uit kunnen gaan. Stelt de minister dit donderdag ook aan de orde?

De ontstane internationale politieke spanningen mogen niet worden onderschat. Mijn fractie acht het van het grootste belang dat de Europese landen in hun gisteren ingenomen houding volharden, ook wanneer Libië verdere represailles neemt. Elke verdere escalatie moet vermeden worden. Ik beluister dat ook de Nederlandse regering dit vast van plan is. Dan past alleen een steun in de rug. De consequenties voor de bondgenootschappelijke verhoudingen zijn van iets later, maar daarom niet van minder zorg. Het wordt tijd dat ook die discussie in alle duidelijkheid met de Verenigde Staten wordt gevoerd!

□

De heer **Leerling** (RPF): Mijnheer de Voorzitter! De inkt van de verklaring van de Twaalf was gisteren amper droog toen in het Verenigd Koninkrijk Amerikaanse bommenwerpers opstegen richting Libië. De beslissing daartoe werd zelfs, als ik het goed inschat, genomen ten tijde van het beraad in Den Haag. De regering van de Verenigde Staten had naar het oordeel van mijn fractie nauwelijks cynischer kunnen demonstreren hoe machteloos het EPS-gebaar – door ons op zich zelf gewaardeerd – was. Moet hieruit zelfs worden geconcludeerd dat, als het er echt op aankomt, de Verenigde Staten de Europese bondgenoten domweg niet zien staan, als hen dat uitkomt?

Leerling

Minister Van den Broek moet zich, als voorzitter van de Europese ministerraad, om meer dan één reden wel bijzonder ongelukkig voelen met dit Amerikaanse optreden, zo denk ik. Had hij gistermiddag nog geen enkele indicatie dat de Verenigde Staten al binnen enkele uren tot gewapend optreden zouden kunnen overgaan? Zijn de ambassadeurs van de EG-landen gisteren nog ingelicht door de Verenigde Staten of was alles al achter de rug voordat er melding werd gemaakt van het optreden van Amerika in Libië?

Opvallend is dat de luchtmachtoperatie mede vanaf Engels grondgebied werd uitgevoerd.

In hoeverre is het aannemelijk dat de Britse afgevaardigde gisteren tijdens het overleg in Den Haag echt onwetend was van wat vannacht stond te gebeuren. Ik heb hierover vragen ondanks de interruptie van de minister. Kon de Britse regering medewerking verlenen zonder sir Geoffrey Howe in te lichten? Kortom, in de communicatie tussen de lidstaten, zowel van de NAVO als van de EPS, heeft het aan het nodige ontbroken. Of vindt de minister de gang van zaken begrijpelijk?

Ik kom bij de kwestie zelf, het terrorisme en de crisis. Deze samenhangende zaken moeten niettemin worden onderscheiden. De crisis, de opgelopen spanning, in het Middellandse-Zeegebied, die vannacht culmineerde in een luchtaanval, is de aanleiding tot dit spoeddebat. De oorzaak is echter het internationale terrorisme, dat openlijk wordt gesteund door de Libische regering, zoals de minister terecht heeft opgemerkt. De levens van honderden burgers die part noch deel aan de zaak hebben, worden door Gaddafi en zijn trawanten opgeofferd.

Zeer recent waren het de inzittenden van het TWA-vliegtuig in Athene, die door een wonder vrijwel allen gespaard bleven. Ik noem ook het bloedbad in Berlijn en enkele maanden geleden in Rome en Wenen. Zulke initiatieven tot massamoord dienen daadkrachtig te worden afgestraft.

In een rechtsstaat is de overheid de aangewezen instantie om het kwaad te beteugelen. Als de overheden zich zelf lenen tot wandaden tegen de mensheid, is er een verantwoordelijkheid voor andere landen. Dat ook de Europese landen direct betrokken zijn, werd duidelijk uit de agressieve uitlatingen van Gaddafi jegens Zuideuropese staten. Initiatieven van de betrokken landen, de Verenigde Staten in de eerste plaats, om een einde te maken aan dit staatsterrorisme, waren dus geboden.

De vraag resteert of de gekozen middelen gerechtvaardigd kunnen worden geacht. Gewapende acties zijn slechts toelaatbaar, als geweldloze methodes echt in alle opzichten hebben gefaald. De minister heeft gezegd dat de frustraties bij de Verenigde Staten hoog zijn opgelopen door de gebleken onmacht, het door Libië gesteunde en bij monde van kolonel Gaddafi soms publiekelijk verdedigde terrorisme uit te bannen.

Ik kan deze frustratie uiteraard begrijpen. Is de minister en zijn de Twaalf er echter van overtuigd dat alle, werkelijk alle geweldloze middelen uitputtend waren geprobeerd? Ik denk hierbij aan politieke en economische sancties. In hoeverre hebben de Verenigde Staten alles geprobeerd om in samenwerking met andere landen Libië tot andere gedachten en vooral andere daden te brengen? Mijn fractie sluit zich aan bij de oproep, een dringend beroep op de Verenigde Staten te doen om escalatie te voorkomen. Wij mogen niet in een spiraal van geweld terechtkomen. De situatie in Libanon is er bewijs genoeg van hoe afschuwelijk en uitzichtloos dit is.

Hierbij komt dat de Amerikaanse acties directe gevolgen kunnen hebben voor Westeuropese landen. De minister sprak van een bilateraal optreden, maar ik vraag mij af of dit op z'n plaats is in de internationale situatie die wij kennen, gelet op de risico's die er voor andere landen in zitten. Alles moet worden gedaan om in militair, politiek en diplomatiek opzicht over en weer irritatie te voorkomen, wegens de grote risico's die hieraan zijn verbonden.

Ik wens de minister in zijn functie als voorzitter van de EPS veel kracht en wijsheid toe, in de hoop dat hij een bemiddelende rol kan spelen. Ik vraag nog concreet of het overleg met de Arabische Liga kan worden bespoedigd, zodat van meer zijden kan worden gewerkt om een oplossing te bereiken.

Moge bovenal onze bede zijn dat God ons behoedt voor een uitslaande oorlogsbrand.

□

De heer **Schutte** (GPV): Mijnheer de Voorzitter! Het is verleidelijk, de gebeurtenissen van de afgelopen nacht te beoordelen naar nationale rechtsmaatstaven. De conclusie ligt dan voor de hand: er is sprake van een vorm van eigenrichting, die niet wordt gerechtvaardigd door de ernst van de situatie. Ik vermoed dat velen gevoelsmatig zo reageren. Toch meen ik dat zo'n reactie te gemakkelijk voorbijgaat aan het eigen karakter van internationale verhoudingen.

Terroristische activiteiten kunnen en moeten worden tegengegaan en bestraft door de nationale overheid. Een met deze overheid vergelijkbare internationale autoriteit, die effectief kan optreden tegen internationaal terrorisme, is er niet. Toch is elk weldenkend mens ervan overtuigd dat ook tegen deze vorm van terrorisme met kracht moet worden opgetreden. Gebeurt dat niet of onvoldoende, dan kan een kleine groep van gewetenloze lieden het leven en de veiligheid van tallozen in gevaar brengen.

Er behoeft geen twijfel over te bestaan, dat de Libische leider het middel van het staatsterrorisme geenszins schuwt. Staatsterrorisme is dan nog wel wat anders dan terrorisme van radicale minderheden binnen een democratisch land. Optreden tegen dit terrorisme behoort tot de verantwoordelijkheid van elk land dat prijs stelt op redelijke internationale verhoudingen.

Het is terecht dat de Verenigde Staten niet bereid zijn, dit terrorisme te laten passeren, zeker niet nadat gebleken is dat eigen landgenoten mede het mikpunt van aanslagen vormen. De vraag is dan aan de orde, met welke middelen dient te worden gereageerd. Deze vraag dateert helaas niet van vandaag of gisteren. Telkens als zich weer een daad van internationaal terrorisme voordoet, staan wij voor die vraag en dit geldt ook voor de Verenigde Staten. Vele malen is over deze zaak gesproken, niet in het minst ook met de Europese bondgenoten.

Telkens bleek dat zowel binnen Europa als tussen Europa en Amerika verschillend werd gedacht over de aard van de toe te passen reactie. De overeenstemming op Europees niveau over een pakket van maatregelen brengt hierin toch niet echt verandering. Mijns inziens kan dan aan Amerika niet het recht ontzegd worden, te reageren overeenkomstig eigen verantwoordelijkheid. Wel zal de Amerikaanse administratie – en wij bij de beoordeling daarvan – de evenredigheid van doel en middel in

het oog moeten houden. Dit is met Gaddafi als tegenpartij gemakkelijker gezegd dan gedaan.

Bij de beoordeling wil ik mede betrekken de overweging dat de maatregelen waarover tussen de twaalf landen in Europa overeenstemming is bereikt, wel een minimale reactie inhouden. Is de minister er echt van overtuigd, dat iemand die staatsterrorisme een normaal middel vindt voor het bereiken van zijn politieke doelstellingen, onder de indruk zal zijn van maatregelen in de diplomatieke sfeer en in het onderlinge verkeer tussen de landen? Ook een clausule als 'zij behouden zich het recht voor, te overwegen of verdere economische maatregelen nodig zullen blijken' is in zulke diplomatieke bewoordingen gegoten, dat deze moeilijk als een stok achter de deur kan fungeren.

Waar Europa zo niet echt in staat blijkt tot een adequate, gezamenlijke reactie, past ons terughoudendheid in het veroordelen van de beslissing waartoe Amerika komt. Ik wil wel zeggen, niet overtuigd te zijn van de evenredigheid van de Amerikaanse reactie, maar een echte veroordeling van het Amerikaanse optreden zou naar mijn mening pas mogelijk zijn, als wij ervan overtuigd konden zijn, dat Europa een volwaardig alternatief kan bieden. De beste conclusie die wij nu uit het gebeuren kunnen trekken, lijkt mij te zijn dat het meer dan ooit noodzakelijk is, te trachten te komen tot een betere politieke afstemming tussen Amerika en Europa. De gezamenlijke taak waarvoor wij staan, is de bestrijding van het internationale terrorisme. Dat moet centraal blijven staan, ook als wij onze vragen hebben over de juistheid van concrete maatregelen van onze bondgenoot. Het terrorisme mag niet als feitelijke overwinnaar te voorschijn komen uit de gebeurtenissen van vandaag.

☐

De heer **Wagenaar:** Mijnheer de Voorzitter! In het licht van de nadere verklaring die de minister van Buitenlandse Zaken aan het begin van dit debat heeft gegeven, wil ik van mijn kant een korte reactie geven. Ik kan mij de teleurstelling en de bezorgdheid van Nederland en van de Europese landen wel enigszins voorstellen, maar vraag mij toch wel af of die bezorgdheid en die teleurstelling wel reëel zijn, gelet op de oogmerken en de doelstellingen die de Twaalf voor ogen stonden en de maatregelen die zij in de verklaring hebben opgenomen. Immers, als wij die elf punten overzien, dan kan toch samenvattend worden gesteld, dat alle passende maatregelen betrekking hebben op het beteugelen van terreuracties of, zo men wil, op het tegengaan van het misbruik door Libië van diplomatieke kanalen en faciliteiten en op een openlijke veroordeling van de agressieve houding van Lybië.

De vraag is dan eigenlijk: welke afschrikkende werking gaat daar nu van uit voor Lybië zelf? Welk beeld heeft men van Gaddafi en zijn regime? Gaddafi is niet alleen door president Reagan maar ook door gematigde Arabische landen een gevaarlijke gek genoemd, een man die openlijk toegeeft terreurorganisaties te steunen en faciliteiten te verlenen in zijn land en die er keer op keer blijk van geeft diplomatieke regels aan zijn laars te lappen.

In dat verband mag toch de vraag worden gesteld of het beroep dat op Libië wordt gedaan om de internationale rechten te eerbiedigen – ik verwijs naar punt 2 van de EPS-verklaring – niet wat naïef te noemen is.

Tekenend voor kolonel Gaddafi en zijn regime is ook dat hij de gehele NAVO tart en dreigt met acties in geheel Zuid-Europa. Kijken wij nu naar de toekomst – en de regering heeft ook mogelijke toekomstige acties van de kant van Libië niet uitgesloten – dan rijst toch de vraag op grond waarvan men mag veronderstellen dat Gaddafi zal inbinden, hetzij door een krachtig Europees optreden, hetzij door bemiddelingen van de kant van de Arabische liga, die op dit punt trouwens ook al verdeeld is. Moeten wij niet veel meer rekening houden met de veel diepere motieven, zoals de fundamentalistische islam gemengd met revolutionaire heroïek?

In het optreden van de Europese landen mis ik ook een nadere onderbouwing van de veel grotere effectiviteit van de Europese aanpak en keuze voor politieke en diplomatieke pressie. De weifelachtige Europese houding om Gaddafi met werkelijk krachtige maatregelen te bestrijden en te isoleren, baart mij nog meer zorgen dan het gevaar voor escalatie.

Ik verwijs hiervoor naar de houding in de afgelopen maanden en de reactie op de Amerikaanse oproep tot een economische boycot. Er bestaat ook enigszins de neiging om de eigen zwakheden, onder andere tot uitdrukking komend in de grote economische belangen van sommige Europese landen in Libië,

te verbergen. Het komt op mij over dat Europa als het erop aankomt de Verenigde Staten de kastanjes uit het vuur laat halen voor vergelding van terreuracties die in West-Europa worden gepleegd.

Tot slot heb ik nog een paar korte vragen. Waarom vinden wij in de verklaring van de Europese landen zo weinig aangegeven over mogelijk verder gaande stappen die tegen Libië in het vooruitzicht worden gesteld, indien Libië voortgaat met terreuracties en andere agressieve daden tegen het NAVO-verdragsgebied of moet ik die stappen toch uit de verklaring lezen? Waarom is het tot op heden nog niet gekomen tot economische maatregelen, zoals door de Verenigde Staten zijn voorgesteld?

Moet daaruit niet worden afgeleid dat Europa zelf mede schuldig is aan het feit dat de Verenigde Staten de militaire optie zo op de voorgrond hebben geplaatst? Ten slotte, is de kans op escalatie nu wel zo groot als van vele kanten is gezegd, nu wij aannemen dat de Verenigde Staten zich op een gegeven moment uit de strijd kunnen terugtrekken en de betrokkenheid van andere landen toch niet al te waarschijnlijk is te achten?

☐

De heer **Van der Spek:** Mijnheer de Voorzitter! Ik heb geen enkele sympathie voor de politieke gedragingen van het staatshoofd van Libië. Ik verwijs daarvoor, slechts als voorbeeld, naar het schandelijke optreden van het Libische zogenaamde Volksbureau destijds in Londen. Maar ik heb evenmin enige sympathie voor de politieke gedragingen van het Amerikaanse staatshoofd met zijn militaire escalatiepolitiek. De laatste noemde een tijd geleden de eerste 'a mad dog'. Ik begin mij nu af te vragen of hij tijdens het uitspreken van die woorden wellicht in de spiegel keek.

Een tijd geleden hebben wij de Amerikaanse provocatie meegemaakt in de Golf van Sirte. De Verenigde Staten hadden ongetwijfeld gelijk met hun afwijzing van de Libische claim dat die Golf geheel tot de territoriale wateren van Libië behoorde. Overigens zijn de Verenigde Staten zelf niet bepaald in een positie om een beroep te doen op het

volkenrecht in dit opzicht. Het was echter volkomen dwaas om een provocatie te bedrijven in de vorm van het binnenvaren van de Golf van Sirte. Nu hebben wij de Amerikaanse aanval op Libië zogenaamd om het terrorisme te bestrijden.

Er is geen enkel bewijs overgelegd van Libiës betrokkenheid bij de schandelijke aanslag op de discotheek in West-Berlijn, etc. Iedereen weet dat het terrorisme door het Amerikaanse optreden juist wordt bevorderd. Daarnaast is het optreden ook principieel onaanvaardbaar. Ik vind dan ook dat de regering meer moet doen dan alleen maar bezorgdheid en teleurstelling uitspreken.

Getroffen zijn onder andere een aantal ambassades in Tripoli. Getroffen is een gehandicaptencentrum in Bengasi. Het is toch niet aan te nemen dat de Amerikanen ervan uitgaan dat er terroristische acties werden voorbereid door de bewoners van de ambassades van o.a. Japan en Zwitserland en van zo'n gehandicaptencentrum. Dat neem ik ook niet aan. De conclusie is dan ook dat de Amerikanen blijkbaar niet eens kunnen mikken.

De Amerikaanse politiek van militaire kracht in dit geval staat niet op zichzelf. Deze past bij talloze andere voorbeelden. Ik wijs op de pogingen om 100 mln. dollar als militaire steun aan de contra's in Nicaragua te geven en op het plan om de groene-baretten daarheen te zenden. Het wordt tijd dat wij afscheid nemen van zo'n wilde bondgenoot. De verwijdering tussen West-Europa als geheel en de Verenigde Staten zal zeker nu ook door deze gebeurtenissen een nieuwe impuls krijgen.

De te verwachten escalatie is inderdaad gaande. Ik wijs op de Libische aanval op Lampedusa. Volgens de Italiaanse regering is daarbij wel degelijk het Amerikaanse militaire informatiecentrum geraakt, dat overigens een NAVO-basis is. Dat is ook pikant. Dat is een zeer gevaarlijke ontwikkeling. Zojuist is bekend geworden dat de Sovjet-Unie besloten heeft om de geplande besprekingen op hoog niveau met de Verenigde Staten de volgende maand, af te zeggen.

De Amerikaanse strijdkrachten op allerlei plaatsen in de wereld zijn volgens Amerikaanse officiële mededelingen vanmiddag in staat van alarm gebracht. Is dat ook in Nederland gebeurd? Is dat gebeurd met of zonder mededeling aan de Nederlandse regering? Ik verwijs naar 1973, naar de Jom Kippoeroorlog. Is dat gebeurd met of zonder toestemming van de Nederlandse regering? Wanneer de Amerikanen in een dergelijk geval aan de Nederlandse regering om toestemming zouden vragen om het Nederlandse grondgebied te gebruiken voor Amerikaanse vliegtuigen, analoog aan het gebruik van het Engelse grondgebied in dit geval, zal Nederland dan duidelijk neen zeggen tegen de Verenigde Staten?

De Europese Gemeenschappen zijn met hun EPS-verklaring in feite door de Verenigde Staten in hun hemd gezet. Ik heb een andere vraag over de heer Howe dan de voor de hand liggende, namelijk: was hij het ook volkomen eens met dat onderdeel van de verklaring dat een oproep tot matiging aan alle partijen inhield? Hoe kan hij dan even later zijn goedkeuring hechten aan de collaboratie van zijn land met de Verenigde Staten? Trouwens ook Spanje heeft gecollaboreerd door toestemming te geven voor het landen van een beschadigd Amerikaans vliegtuig op de terugweg.

De EG heeft besloten om ten aanzien van Libië het aantal diplomaten aan de ambassades te beperken en ook hun bewegingsvrijheid te beperken op grond van terrorismesteun. Ik vraag de minister of hij niet mijn mening deelt dat het staatsterrorisme wat nu door de Verenigde Staten wordt uitgeoefend, wettigt dat onder andere in Nederland het aantal Amerikaanse diplomaten drastisch wordt verminderd en hun bewegingsvrijheid ook wordt beperkt.

□

Mevrouw **Ubels-Veen** (EVP): Mijnheer de Voorzitter! Vanaf de eerste schermutselingen tussen de presidenten van Libië en de Verenigde Staten, heeft de EVP met bezorgdheid de ontwikkelingen gevolgd. Toen al was ik van mening dat de heer Reagan op onverantwoorde wijze de spanningen tussen zijn land en dat van Gaddafi opjoeg, door op provocerende wijze met oorlogsschepen voor de kust van Libië te oefenen. Enerzijds stond de heer Reagan formeel in zijn recht wat betreft aanspraak op de vrije zee, vastgelegd door internationale afspraken. Anderzijds wekt het verbazing dat een land dat in een recent geval uitspraken van het internationale gerechtshof naast zich neerlegde, nu zozeer op zijn strepen stond.

Leek de zaak aanvankelijk gesust, recente terreurdaden deden de vete opnieuw oplaaien. De heer Reagan toonde zich daarover zeer verbolgen en ook ik veroordeel deze ten zeerste. Terrorisme, waar en hoe ook bedreven, dient krachtig bestreden te worden. Dat moet echter wel op een wijze gebeuren die geen verdere escalatie oproept. De manier waarop de president van de Verenigde Staten nu gereageerd heeft, veroordeel ik dan ook evenzeer. De gepleegde terreurdaden, hoe ernstig ook, staan in geen enkele verhouding tot wat vannacht gebeurde. Men brandt ook niet een geheel flatgebouw uit wanneer men een verdachte wil arresteren. De door Amerikaanse vliegtuigen uitgevoerde bombardementen hebben niets vermoedende burgers in hun slaap verrast en er schijnen tientallen doden en gewonden te betreuren te zijn, waaronder kinderen.

Ik vraag mij af of door deze wijze van handelen, het terrorisme niet veel eerder versterkt zal worden in plaats van effectief bestreden. Bovendien schijnen er geen waterdichte bewijzen te zijn, wel beschuldigingen, dat de aanslagen op het vliegtuig en op de discotheek ook werkelijk door Libië gepleegd zijn. Ik trek dan ook de rechtvaardigheidsgrond voor het bombardement op Tripoli en Benghazi in twijfel.

Daarnaast wijs ik op de mogelijk zeer ernstige gevolgen van deze onverantwoorde handelwijze van de Verenigde Staten voor het nu al decennia lang slepende vredesproces in het Midden-Oosten.

De daad van de Amerikaanse president zal ongetwijfeld leiden tot radicalisering van de Arabische volkeren. De vijandelijke gevoelens jegens de Verenigde Staten zullen in dat gebied zeker hun uitwerking niet missen op Israël. Een buitengewoon ernstige ontwikkeling voor alle volken in die regio die snakken naar vrede.

Het meest bedreigende is echter het feit, dat president Reagan door zijn onverstandig optreden niet alleen de vrede in het Midden-Oosten bedreigt, maar zelfs niet schroomt de wereldvrede in de waagschaal te stellen. En dat in een wereld volgeladen met massavernietigingsmiddelen! Van de president van het machtigste land ter wereld mag men meer wijsheid verwachten.

De minister zegt dat het een bilateraal optreden betreft en geen NAVO-actie. Het moge allemaal waar zijn, maar het is tegelijkertijd een

zaak die ver buiten deze kaders treedt, omdat het iedere wereldburger direct in haar of zijn bestaan bedreigt. De NAVO-partners moeten zich met grote bezorgdheid afvragen of de wereldvrede voldoende gewaarborgd kan zijn met een zo eigenzinnig en ongecoördineerd optreden van de belangrijkste partner binnen het bondgenootschap, die, terwijl de Europese bondgenoten zich inspannen om tot politieke en diplomatieke oplossingen te komen, zonder vooroverleg zelf tot actie overgaat.

Ik heb met instemming kennis genomen van de diverse door de minister genoemde initiatieven om de spanningen op niet-gewelddadige wijze te ontladen. Volgens mij is dat de enig juiste wijze. Ik hoop van harte dat West-Europa hierin eensgezind en krachtig zal blijven optreden. Een nog krachtiger afstand nemen van de Amerikaanse handelwijze is nodig. Ten overvloede merk ik op, dat ik de houding van Engeland ten zeerste veroordeel.

□

Minister **Van den Broek:** Mijnheer de Voorzitter! In welke toonaard dat ook is gebeurd, duidelijk is dat de Kamer in volle breedte de bezorgdheid van de regering over de recente ontwikkelingen deelt, de ernst van het internationaal terrorisme en de noodzaak van de bestrijding ervan onderkent, maar tegelijkertijd buitengewoon kritisch staat tegenover de thans door de Verenigde Staten gekozen middelen om dat terrorisme te bestrijden.

Men kan de beoordeling van het optreden op verschillende wijze toetsen. Men kan, zoals diverse geachte afgevaardigden hebben gedaan, zich de vraag stellen in hoeverre het beroep op het recht van zelfverdediging juist is geweest. In feite is dit een volkenrechtelijke vraag, waarbij de evenredigheid tussen doel en ingezet middel bepalend is. De heer De Boer gaf op dat punt de Amerikanen de gunst van de twijfel. Mevrouw Ubels heeft haar conclusie getrokken en zei dat de onevenredigheid vaststond.

Het is niet aan ons, daarover een eindoordeel uit te spreken. Dat zou door de rechter moeten gebeuren, die het handvest dient te toetsen. Hoe men ook over het antwoord op de vraag naar het al of niet gerechtvaardigd zijn van een beroep op zelfverdediging denkt, dat doet niet af aan de politieke beoordeling van het optreden. Een grote meerderheid in de Kamer beziet dit optreden met de regering kritisch.

In zijn effect is het volledig onzeker. Het risico van verdergaande escalatie en toenemend geweld is zeker aanwezig. Het kan ook consequenties hebben voor de verhouding tussen de bondgenoten, in die zin dat er een wig kan worden gedreven tussen de bondgenoten. Ook is het mogelijk dat onbedoeld – ook voor de Amerikanen – de positie van de Libische leider alleen maar versterkt wordt, doordat een solidariseringsproces optreedt in de Arabische wereld.

Dit zijn allemaal in feite ongewenste effecten, waarvan die betreffende het risico van toenemend geweld en verdere escalatie naar mijn oordeel op dit moment als de meest ernstige moet worden ingeschat. Wat dat betreft, begrijp ik wel de opmerkingen van de heer Wagenaar. Hij trekt in twijfel of dat risico zo groot is. Wij moeten ondertussen al constateren dat na de Amerikaanse actie de eerste tegenactie al is gevolgd. Ik vermag op dit moment niet te beoordelen waartoe dit vervolgens weer leidt of door welke andere acties dit eventueel zou kunnen worden gevolgd.

Ik heb in eerste termijn getracht duidelijk te maken dat de Europese 12 als zodanig vasthouden aan hun benadering dat politieke en diplomatieke middelen dienen te worden ingezet om aan het huidige geweld een einde te maken en dit in de toekomst te voorkomen en tegelijkertijd krachtige signalen af te geven in de richting van Libië dat internationaal terrorisme niet kan worden aanvaard.

Van verschillende zijden is gesproken over de verklaring die de Europese 12 gisterenavond hebben uitgegeven, waarbij de een wellicht meer vertrouwen heeft in de effectiviteit van de opgesomde maatregelen dan anderen. Ik blijf erbij dat men erover kan twisten dat bij voortgaand crimineel en terroristisch optreden door een staat de 12 nadere maatregelen zouden kunnen ontwerpen. Ik geloof dat op dit moment deze vraag niet zozeer aan de orde is. Het feit blijft dat de militaire optie voor ons niet te steunen is, zoals de situatie zich thans voordoet, ook gezien de geweldig grote risico's die daaraan verbonden zijn.

Wij zullen dus het collectieve politieke gewicht van de 12 moeten blijven inzetten om te trachten langs politieke weg de druk te vergroten op de VS, maar vooral op de Arabische wereld om invloed uit te oefenen op Libië. Wellicht kan via deze weg Libië op andere gedachten worden gebracht, zonder dat het de neveneffecten heeft waarvoor een aantal hier hebben gewaarschuwd en die zo gemakkelijk het gevolg kunnen zijn van militaire maatregelen.

De heer **Ter Beek** (PvdA): De minister sprak zoëven over het collectieve politieke gewicht van de 12 dat aangewend zou kunnen worden om politieke middelen te hanteren en politieke oplossingen te bewerkstelligen. Kun je in dit verband nog van de 12 spreken?

Minister **Van den Broek:** Voorzitter! Ik kom daarop nog terug. Dit zal aanstaande donderdag moeten blijken als een evaluatie wordt gemaakt van de huidige situatie. Ik kan mij evenwel niet voorstellen dat wij aanstaande donderdag uit de vergadering zouden komen met de mededeling dat een aantal lidstaten van de EG zich verder zouden hebben uitgesproken voor een militaire oplossing van dit conflict. Iets anders is hoe men het tot dusverre gevoerde optreden van de VS zal beoordelen. Daar kan wellicht verschil in toonzetting ontstaan. Dat is vandaag al gebleken, gezien enkele reacties uit hoofdsteden. Dat is vandaag in dit huis ook gebleken, want ook hier wordt het optreden verschillend beoordeeld.

Het is naar mijn mening de Europese 12 niet gegeven, ook al zou men dat zinvol vinden, om zelf een militaire optie als uitgangspunt te aanvaarden. Ik neem ook aan dat de inzet van de 12 gericht zal blijven, zoals dat gisteren ook het geval was, op politieke en diplomatieke middelen naast het intensiveren – en dan kijk ik naar de heer Voorhoeve – van een aantal maatregelen, waartoe in feite al eerder was besloten, op het gebied van samenwerking op het gebied van inlichtingenverzameling. De heer Voorhoeve heeft daarvan een hele trits voorbeelden genoemd en een aantal daarvan staan ook vermeld in het communiqué.

Uiteindelijk zal bij het actief bestrijden van terrorisme de samenwerking tussen de lidstaten op het gebied van de inlichtingen en dus van de preventie toch de oplossing moeten bieden. Aanvaardt men dat niet, dan kan men trachten via militaire druk een duidelijk ontmoedigingsbeleid te voeren. Er bestaat op dit moment echter geen aanwijzing

en geen hoop dat dat ten slotte het euvel van het terrorisme daadwerkelijk zal uitroeien. Ik ben daar in elk geval buitengewoon scpetisch over.

Mevrouw **Beckers-de Bruijn** (PPR): Feit is toch dat de gezamenlijke politieke en diplomatieke inzet ondermijnd is door het optreden van Groot-Brittannië. Dat is toch de vraag die hier aan de orde is, ook voor donderdag en later.

Minister **Van den Broek:** Laat ik die vraag dan eerst beantwoorden. Ik heb er toch wel wat moeite mee dat hier zo gemakkelijk wordt geoordeeld alleen op basis van persberichten over de opstelling van het Verenigd Koninkrijk. Het is ongetwijfeld zo – dit heeft ook betrekking op wat ik zoëven heb gezegd over de politieke beoordeling van het Amerikaanse optreden – dat ook naar mijn indruk door de Britse regering vandaag een zekere steun is verleend aan dit Amerikaanse optreden.

Mevrouw Thatcher zou hierover vanmiddag in het House of Commons een verklaring afleggen. Ik houd staande, om de eenvoudige reden dat ik geen enkele aanwijzing heb dat de heer Howe over andere informatie beschikte dan hij mij vandaag zei dat hij beschikte, dat het gisteren voor hem wel duidelijk moet zijn geweest dat er aan Amerikaanse kant voornemens bestonden, maar dat er nog geen definitieve beslissing was genomen.

Over welke kennis beschikten mogelijk andere delegaties van de Twaalf gisteren? Het is toch volstrekt duidelijk dat voorzover het ging om informatie, die op niets anders betrekking kon hebben gehad dan op het mogelijk voornemen van de Verenigde Staten – de definitieve beslissing was vóór hun komst naar deze hoofstad nog niet genomen – dat toch geen kennis was om in zo'n vergadering van de Twaalf uit te wisselen. Dat is toch kennis van een zodanig gevoelige aard dat daarover niet openlijk wordt gediscussieerd? Dat was op dat moment ook niet aan de orde?

Waarom is gisteren de vergadering van de Twaalf gehouden? Tijdens het afgelopen weekend is, mede op aandringen van landen als Spanje en Italië, besloten de vergadering van de Twaalf niet te doen plaatsvinden op de oorspronkelijk vastgestelde datum van woensdag a.s., maar die te vervroegen naar afgelopen maandag. Ieder voelde immers vanuit zijn eigen bronnen en zijn eigen inlichtingen de spanning oplopen en had het gevoel dat het juist was hierover zo spoedig mogelijk in het kader van de Twaalf te spreken en tot bepaalde conclusies te komen. Wij waren derhalve niet bij elkaar gekomen als er helemaal niets aan de hand was geweest en als er helemaal geen sprake was geweest van een mogelijk militair ingrijpen.

De heer **Ter Beek** (PvdA): Juist daarom is het natuurlijk wel relevant of minister Howe gisteren, toen hij met u vergaderde, al op de hoogte was van een Amerikaans verzoek tot gebruik van de vliegbases.

Minister **Van den Broek:** Dat heeft hij vandaag niet ontkend.

De heer **Ter Beek** (PvdA): Dat hij dat toen al wist?

Minister **Van den Broek:** Ja.

De heer **Ter Beek** (PvdA): Maar dat heeft hij gisteren niet gezegd?

Minister **Van den Broek:** Nee.

De heer **Ter Beek** (PvdA): Vindt u dat dan niet een beetje gek? Ik wil u niet in de positie brengen dat u minister Howe hier moet gaan verdedigen...

Minister **Van den Broek:** Die is hier ook geen verantwoording schuldig.

De heer **Ter Beek** (PvdA): ... dat moet hij maar in het Lagerhuis doen. Het gaat mij om de geloofwaardigheid en de effectiviteit van het optreden van de Twaalf. U zit die vergadering voor en doet uw best daar een gezamenlijk verklaring van de Twaalf uit te krijgen en dat lukt; mijn complimenten daarvoor. In die verklaring worden alle partijen opgeroepen tot matiging, tot zelfbeperking. U komt op alle zenders en legt uit dat dit ook voor de Amerikanen is bedoeld. De Engelsen onderschrijven dat.

Dan moet u zich toch ook geweldig gepakt voelen als enige tijd daarna blijkt dat diezelfde Engelse regering op die vergadering vertegenwoordigd in de persoon van minister Howe, toestemming geeft voor het gebruik maken van militaire vliegvelden om een bijdrage te leveren aan iets dat absoluut geen zelfbeperking is, namelijk een militaire actie?

Minister **Van den Broek:** Voorzitter! Ons ging het er gisteren in de eerste plaats om, een krachtig signaal richting Libië te geven en in de tweede plaats om alle betrokken partijen tot matiging op te roepen. Daarover is gediscussieerd en daarover was men het in feite eens. Zoals vandaag, in retrospect, is gebleken, was op het moment dat wij die discussie voerden, in ieder geval de definitieve beslissing niet genomen, althans de aanwezigen niet bekend. Er kon dus ook niet worden voorzien op dat moment, welk effect eventueel zou kunnen uitgaan van deze Europese eensgezinde beslissing. De heer Ter Beek heeft terecht onderkend, dat deze beslissing in ieder geval in die zin van betekenis was, dat het communiqué een aantal elementen bevatte, die in eerdere optredens van de Twaalf als zodanig niet eensgezind naar voren waren gebracht.

Goed, ik erken volmondig dat ik had gehoopt dat het mogelijk zou zijn – niet wetende in welke staat van voorbereiding de Amerikaanse acties in feite verkeerden – om met dit signaal op zijn minst nog overleg te voeren over het al dan niet overgaan tot militaire actie, alles met inbegrip van de geweldige terughoudendheid die de Amerikanen zullen blijven hanteren, als het gaat om het al dan niet aankondigen van militaire actie.

Nogmaals, het ging er hier om dat wij een duidelijk signaal naar diverse kanten wensten te geven en – wat hier aan de orde is – het signaal tot matiging en tot terughoudendheid.

De heer **Ter Beek** (PvdA): Maar dat signaal heeft dus in het geheel niet gewerkt, althans het heeft geen effect gehad, mede door toedoen van een regering, die van mening was dat het signaal tot actie gegeven moest worden, namelijk de Engelse.

Minister **Van den Broek:** Ik geloof niet dat dit verband zo rechtstreeks mag worden gelegd. Deze kwestie onttrekt zich ook enigszins aan mijn oordeel. Men vraagt mij dan mij te verplaatsen in de afwegingen die door de Amerikanen gemaakt zijn.

Misschien is het goed om nog even te herinneren aan de situatie in de afgelopen maanden. Wij hebben in januari de missie-Whitehead gehad, waarbij langs de Europese hoofdsteden is gereisd en aan de Europese partners is gevraagd om een duidelijker en krachtiger optreden in de richting van Libië.

Er is in feite geen geheim van gemaakt, dat de Europese reactie daarop de Amerikanen heeft teleurgesteld, om het maar zachtjes uit te drukken. In de afgelopen maand is er in feite een zekere opbouw van spanning ontstaan, waarbij indicaties

middels media, perspublikaties etcetera werden gegeven, dat er wellicht iets ernstigs zou kunnen gebeuren. Ik vind dat het dan onze eerste taak is. Voorzitter, als die spanning zodanig oploopt en als de Twaalf bij elkaar komen, te trachten eensgezind zeer duidelijk signalen af te geven.

Nu kom ik bij de opmerking: maar het is mislukt, dat is een klap in het gezicht, Europa is in zijn hemd gezet. Ik noem het: Europa is in ieder geval teleurgesteld. Akkoord, maar ik wil niet in een positie worden gebracht, waarbij men aan het einde van dit debat zegt, dat ik het Amerikaanse optreden alsnog ben gaan verdedigen. Het is ook iets te overmoedig om de vraag te stellen: hoe is het nu in vredesnaam mogelijk, dat de Verenigde Staten, die derhalve kennelijk in een zeer vergevorderde staat van voorbereiding van actie waren, zich nu aan het Europese signaal niets gelegen hebben laten liggen. Ik betreur dat, ik ondersteun de actie als zodanig niet.

Ik wijs erop, dat Europa natuurlijk geen droit de regard heeft ten aanzien van het bilaterale optreden van de Verenigde Staten tegen Libië. Ook dat moet men zich realiseren. Ik hoop, dat de Verenigde Staten uit het Europese optreden zullen hebben begrepen, wat de benadering van Europa van deze zaak is. Ten eerste vindt Europa de militaire optie – ik probeer de grootste gemene deler van opvattingen weer te geven – een ongelukkige optie, met grote risico's. Ten tweede zal duidelijk zijn geworden, dat Europa wel degelijk bereid is, het gevaar Libië uitdrukkelijk te onderkennen. Het was voor het eerst dat Libië als zodanig was geïdentificeerd.

Mevrouw **Beckers-de Bruijn** (PPR): Ik denk dat de Verenigde Staten hebben begrepen dat een gezamenlijke inzet en een gezamenlijk optreden van Europa doorbroken kunnen worden via een van de partners.

Als de minister van Buitenlandse Zaken, aanwezig bij het overleg, de verklaring had ondertekend, zou hij het dan denkbaar achten dat enkele uren later de Nederlandse regering de Amerikanen de toestemming zou geven die Groot-Brittannië gegeven heeft?

Minister **Van den Broek:** Voorzitter! Nogmaals, het was onze opvatting niet dat er militair ingegrepen moest worden. Voor het overige is onze steun ook niet gevraagd. Ik zeg dat tegen degene die uitriep – ik meen dat het de heer Ernsting was – dat wij aan de Amerikaanse operatie geen boodschap hebben. Zo kan men het ook zeggen, want ons is in feite helemaal niet gevraagd om medewerking aan de Amerikaanse militaire operatie.

Ik kan mij de benadering van mevrouw Beckers wel voorstellen. Het enige waartegen ik stelling wens te nemen, omdat er zo vrijelijk over wordt gediscussieerd, is de twijfel aan de integriteit van mijn Britse collega wat zijn deelname aan het overleg van gisteren betreft.

Mevrouw **Beckers-de Bruijn** (PPR): Daar heb ik het niet over!

Minister **Van den Broek:** Daar wens ik in ieder geval stelling tegen te nemen. Voor het overige laat ik het oordeel over de Britse regering en over de verdere ontwikkelingen aan de Kamer over. Ik zal natuurlijk ook graag aanstaande donderdag met de Britse collega spreken, om te horen hoe hij zich de Europese opstelling in de naaste toekomst voorstelt.

Mevrouw **Beckers-de Bruijn** (PPR): De minister acht het dus eigenlijk, met mij, niet denkbaar dat hij zo'n houding zou innemen.

Minister **Van den Broek:** *Ik wens* geen categorisch antwoord te geven op de vraag welke houding ik in zulke hypothetische omstandigheden wel of niet zou willen innemen, want dan moet ik mij verplaatsen in de zeer bijzondere omstandigheden van het geval. Dan zal ik daarvoor ook verantwoording afleggen, maar dat doe ik niet voor hypothetische situaties die niet aan de orde zijn.

De heer **Ter Beek** (PvdA): Ik praat nu niet over een hypothetische situatie, maar over een mogelijke. Als u in de toekomst weer eens samen met de heer Howe een verklaring afgeeft, wat denkt u dan?

Minister **Van den Broek:** Ik heb meermalen verklaringen opgesteld waaraan ook het Verenigd Koninkrijk zijn fiat heeft gegeven. Dan denk ik: fijn, wij zijn het alle twaalf eens! Ik hoop dan dat het zo blijft.

Belangrijk is de vraag die vele geachte afgevaardigden hebben gesteld over de hardheid van de bewijzen tegen Libië. Onder anderen mevrouw Van Es, de heer Voorhoeve, de heer Engwirda en mevrouw Beckers hebben opgemerkt, dat als het allemaal zo duidelijk is dat zelfs gewapend optreden erdoor gerechtvaardigd wordt, men ook wel met die bewijzen naar buiten kan komen. Gedeeltelijk is dat gebeurd. Ik zal straks een aantal citaten geven uit de toespraak van de Amerikaanse president. Vervolgens zal de Kamer in ieder geval altijd met het probleem blijven zitten, dat zij die uitspraken voor wel of niet waar moet aannemen.

Elke overheid die zulke bewijzen zwart op wit op tafel zou moeten leggen, kan dat nauwelijks doen zonder haar eigen bronnen in gevaar te brengen. Dat is nu eenmaal de gevoeligheid van dit soort informatie. De sceptici die hun weerstand tegen het optreden van de Verenigde Staten in het geheel niet kunnen overwinnen, zullen gauw geneigd zijn, te zeggen dat die informatie om andere redenen wordt gegeven of zullen twijfelen aan de echtheid van die informatie. Ik kan dat soort twijfel bij aarts-aarzelaars niet wegnemen, want ik kan het materiaal niet overleggen.

Wel kan ik als voorbeeld geven wat de Amerikaanse president zei in zijn toespraak van vandaag, ingaande op het Amerikaanse optreden, over de bomaanslag in Berlijn. Ik vertaal uit het Engels.

Op 5 april jongstleden is in West-Berlijn een bom geëxplodeerd in een nachtclub die wordt bezocht door Amerikaanse militairen. Sergeant Kenneth Ford en een jonge Turkse vrouw kwamen daarbij om en 230 anderen werden gewond, waaronder sommigen, behorende tot de Amerikaanse strijdkrachten aldaar.

Dan gaat de Amerikaanse president verder: Het bewijs van de Libische betrokkenheid daarbij wordt geacht aanwezig te zijn, en wel om de volgende reden. Op 25 maart, meer dan een week voordat de aanslag plaatsvond, zijn opdrachten verzonden vanuit Tripoli naar het Libische volksbureau in Oost-Berlijn. Opdrachten om terroristische aanslagen te plegen tegen Amerikanen en daarbij een maximum aan slachtoffers te veroorzaken. De agenten van Libië hebben toen de bom geplaatst. Op 4 april heeft het volksbureau van Libië in Oost-Berlijn Tripoli ingelicht, dat de aanslag de volgende dag zou worden uitgevoerd. De volgende dag hebben zij aan Tripoli gerapporteerd over het grote succes van hun missie.

Dan zegt de president nog: Ons bewijsmateriaal is direct, precies en onbetwistbaar.

Van den Broek

U moet mij niet verder naar de bronnen van deze informatie vragen, hoewel men van Amerikaanse zijde bereid is geweest om die informatie aan bepaalde mensen hier te geven. Wij hebben in ieder geval geen aanleiding om te twijfelen aan de juistheid van deze informatie. Hetzelfde gold kennelijk gisteren ook voor de andere elf van de twaalf landen van de EG, die ermee hebben ingestemd om voor het eerst de rol van Libië en de betrokkenheid van haar regering bij het internationaal terrorisme duidelijk aan de kaak te stellen.

Met de heer Ter Beek ben ik het eens dat democratische samenlevingen als de onze zichzelf niet kunnen en ook niet moeten willen voorzien van instrumenten die typisch behoren tot de totalitaire staat, ten einde te proberen om op die manier absolute garanties te geven tegen de uitwassen van het terrorisme. Met name op basis van de internationale rechtsorde moet dit euvel worden bestreden. De Nederlandse regering deelt die opvatting.

Ik ben het met de heer De Boer eens, die zei dat, hoewel er teleurstelling is over het plaatsvinden van de actie – dit tegen de achtergrond van datgene wat de Europese landen door hun standpunt bepaling hebben trachten te bereiken, c.q. te voorkomen – dit op geen enkele manier wil zeggen dat het optreden van de Twaalf voor niets zou zijn geweest. Wellicht zullen wij pas in een later stadium volledig en duidelijk weten wat exact het effect ervan is geweest. Het is in ieder geval een goede basis voor voortgaand overleg, ook met de VS. Het is zeker niet waar dat het Europese overleg in feite geen zin heeft gehad, nu de actie heeft plaatsgevonden.

De heer Engwirda vroeg of er in NAVO-verband vooroverleg is geweest. Dat is niet in NAVO-kader gebeurd, want het is nooit gezien – en het wordt ook vandaag niet gezien – als een actie in NAVO-verband. Er was dan ook geen reden om bondgenootschappelijke consultaties over de acties te houden.

Er is wel, zoals ik in eerste termijn heb gezegd, over de ontwikkeling in het Middellandse-Zeegebied gesproken in NAVO-kader, zoals alle politieke ontwikkelingen die direct of indirect van belang kunnen zijn voor de veiligheid van het NAVO-bondgenootschap in zijn geheel, onderwerp van gesprek kunnen uitmaken in de permanente raad van de NAVO.

De heer **Engwirda** (D'66): Vindt u zelf niet dat de Amerikanen wel vooroverleg in NAVO-kader hadden moeten plegen en niet alleen de bondgenoten hadden moeten confronteren met voldongen feiten?

Minister **Van den Broek:** Over wat?

De heer **Engwirda** (D'66): Gezien de dreiging van Libische kant dat, als er een Amerikaanse actie zou komen, er vergeldingsmaatregelen zouden worden genomen tegen Zuideuropese landen. Tegen die achtergrond lijkt het mij dat Europa daarbij betrokken was. Het was geen puur bilaterale actie meer.

Minister **Van den Broek:** U kunt uit de media weten dat de heer Schulz onlangs nog bezoeken heeft gebracht *aan Rome. Hij heeft daar gesproken* met premier Craxi en Andreotti. In die gesprekken zijn preoccupaties van Italiaanse zijde uitgesproken tegen dat mogelijke gevaar. Met andere woorden: men moet en mag ervan uitgaan dat de Amerikaanse regering zich volledig bewust is geweest van deze zorg aan Italiaanse zijde.

Ik wijs de heer Engwirda erop dat op het moment waarop dit soort gesprekken deel zou hebben uitgemaakt van NAVO-gesprekken, het daarmee praktisch automatisch een NAVO-actie zou zijn geworden. Dat was heel uitdrukkelijk niet de bedoeling. Dat is de keerzijde van die medaille.

Er is wel, ik meen vandaag, door de Amerikaanse permanente vertegenwoordiger in de Raad mededeling gedaan van de vanochtend uitgevoerde actie.

Ik kan de vraag van de heer Voorhoeve niet beantwoorden. Hij vroeg naar de reden van de V.S. om niet uit te stellen. Ik weet dat niet. Ik taxeer de situatie, terugblikkend, aldus dat men al enige tijd van Amerikaanse zijde ernstig rekening hield met een noodzaak van militair ingrijpen in hun beoordeling. Voor de V.S. is in feite het Europese overleg om vijf minuten voor twaalf gekomen. De Amerikaanse regering heeft, om welke reden dan ook, geen aanleiding gezien om de toen in een zeer vergaand stadium van voorbereiding zijnde actie, af te gelasten.

Is opdracht gegeven tot verhoogde waakzaamheid door de regering aan de desbetreffende instanties? De heer Voorhoeve weet dat wij op dat punt terughoudend moeten zijn om evidente redenen bij het doen van mededelingen. Ik verzeker hem dat dit aspect zeker niet uit het oog wordt verloren. Met andere woorden: onze eigen veiligheidsdiensten realiseren zich zeer wel dat er omstandigheden kunnen zijn die spanningverhogend werken. Die cyclussen komen voor en daar wordt adequaat op gereageerd, al dan niet in de vorm van versterkte beveiliging van gevoelige objecten en wat dies meer zij.

Ik kan de vraag niet beantwoorden over het in verhoogde staat van paraatheid brengen van Amerikaanse strijdkrachten in Soesterberg of mogelijk andere troepen. Dat eerste vroeg mevrouw Van Es en mevrouw Beckers sprak meer in het algemeen over troepen die in verhoogde staat van paraatheid zouden zijn gebracht.

Ik heb daarvan geen mededeling ontvangen. Dit zou eigenlijk aan de minister van Defensie moeten worden gevraagd.

De heer Van Rossum heeft, hardop denkend, zich afgevraagd of deze gang van zaken tot een breuklijn in de NAVO leidt.

Ik denk daarbij ook aan wat de geachte afgevaardigde de heer Ter Beek heeft gezegd. Op een aantal onderdelen van de internationale politiek is het duidelijk, dat er verschillen van mening bestaan tussen Europa of landen in Europa en de Verenigde Staten. Zowel voor bij voorbeeld het EPS-kader als voor ons, in onze bilaterale verhouding tot de Verenigde Staten, is dit telkens en opnieuw aanleiding om over die zaken met de Amerikanen van gedachten te wisselen.

Of het nu gaat om de niet onaanzienlijke handelsgeschillen tussen Europa en de Verenigde Staten of, zoals deze Kamer bekend is, om de Nederlandse regeringsopvattingen over het beleid ten aanzien van Centraal-Amerika of om de discussie over Zuid-Afrika en Zuidelijk Afrika, het zijn allemaal zaken die telkens en opnieuw onderdeel uitmaken van het gesprek tussen bij voorbeeld Nederland en de Verenigde Staten of met andere EG-partners c.q. NAVO-bondgenoten.

Wij trachten zoveel mogelijk, zeker als het gaat om het Midden-Oosten, Centraal-Amerika en Zuidelijk Afrika, binnen het ESP-kader een zekere afstemming met elkaar te vinden. Dat maakt het ook weer gemakkelijker om tegenover de Verenigde Staten

Van den Broek

met kracht van argumenten het eigen standpunt naar voren te brengen.

De heer Van Rossum heeft nog gevraagd, of het effectief kan zijn om het contact met de Arabische landen te intensiveren, omdat er wel degelijk zo iets bestaat als de Arabische solidariteit, het huis van de Islam. Dat is stellig het geval. Ik dacht dat het juist voor Europa, gezien de traditionele relaties, mogelijk moest zijn van die relaties gebruik te maken om ook de samenwerking in de strijd tegen het terrorisme, ook met Arabische landen, te intensiveren. Dit geldt zeker voor een aantal Europese landen en zeker niet in het minst voor de jongst toegetredene. De relatie tussen de heer Bouterse en Libië kan ik wellicht tot een andere keer bewaren. Ik kan daarover op dit moment niets verhelderends opmerken.

De heer Leerling heeft nog gevraagd of de Verenigde Staten zelf wel alles hebben geprobeerd om Libië, en met name haar leider Gadaffi, tot andere gedachten te brengen. Ik herinner de geachte afgevaardigde eraan, dat de betrekkingen tussen de Verenigde Staten en Libië eigenlijk al sinds het begin van de tachtiger jaren zeer gespannen zijn. Op dat moment zijn de Verenigde Staten al begonnen, gezien de grote bezwaren die zij tegen de Libische politiek hadden, om hun handelsbetrekkingen vrij aanzienlijk te reduceren. Men kan dus niet zeggen dat de Verenigde Staten over één nacht ijs zijn gegaan. Dat is echter ook niet zozeer het onderwerp van de discussie hier. Het gaat er meer om of de gebruikte middelen door ons als de meest kansrijke worden gezien of niet.

De heer Schutte heeft twijfel geuit of juist de maatregelen die in het communiqué van gisteren zijn opgesomd en die betrekking hebben op de beperking van de omvang van de Libische ambassades in Europa en de beperking van de omvang van het personeel op die ambassades, wel effectief zijn. Hij heeft zich afgevraagd, als ik het zo mag vertalen, of deze wel erg veel indruk zullen maken op de Libische leider.

Of het indruk maakt of niet, als er een duidelijke verdenking bestaat en, wat het verleden betreft, bewijs van betrokkenheid van Libische diplomaten, dus leden van Volksbureaus, bij terroristische acties, mag je op z'n minst aannemen dat het terugbrengen van het aantal diplomaten en het beperken van hun bewegingsvrijheid wellicht materieel bevordert, dat een dergelijk optreden moeilijk wordt gemaakt.

Aan het adres van de heer Van der Spek zeg ik dat ik geen aanleiding zie, aan de regering van de Verenigde Staten te doen vragen om haar diplomatieke bestand in Nederland drastisch te verminderen. Ik meen hier zelfs te kunnen zeggen dat ik het betreur dat de mogelijkheid bestaat dat het consulaat in Rotterdam wordt opgeheven. Ik heb het ook meer als een cynische ontboezeming of, liever nog, een cynische aberratie van de heer Van der Spek beluisterd dan als een serieus bedoeld voorstel.

Ten aanzien van de vraag over de exacte opstelling van de heer Howe in onze vergadering geldt, zoals ik gisteren de pers meermalen heb willen voorhouden, dat het niet de taak van het voorzitterschap is, de nationale positie van diverse lid-staten hier breeduit te etaleren. Als het erom gaat waar ik voor sta bij het uitleg geven over de positie van de Twaalf, dan betreft dat hetgeen ten slotte door de Twaalf is besloten en door de Twaalf wordt gesteund.

Ik heb al een antwoord gegeven op de kritische kanttekeningen die de heer Wagenaar heeft geplaatst bij het 'pakket' dat de Twaalf in hun verklaring tegen Libië richten. Ik zeg tegen de heer Wagenaar: geef mij de alternatieven. Als het alternatief in feite is dat tot toepassing van geweld moet worden overgegaan, dan is bekend hoe groot onze terughoudendheid is. Dat wil echter niet zeggen – laat dat nu voor de eerste keer vanavond vanaf deze plaats gezegd zijn – dat onze huidige opstelling tegen geweld, maar vóór het zoeken naar politieke en diplomatieke oplossingen natuurlijk niet betekent dat op het moment dat er werkelijk sprake is van een zeer reële bedreiging van of aanval op een lidstaat – of dat nu van de EG of van de NAVO is – onder alle omstandigheden het gebruik van geweld moet worden veroordeeld. Dit kan ook betrekking hebben op het terrorisme.

Gegeven de situatie van gisteren en van het huidige tijdvak, hebben wij echter duidelijk het gevoel gehad dat zeker op dit moment naar het toepassen van andere middelen dan geweld moet worden gestreefd.

Voorzitter! Ik meen dat ik hiermee in belangrijke mate de vragen van de geachte afgevaardigden heb beantwoord. Mocht dat niet zo zijn, dan hoor ik dat graag.

De **Voorzitter**: Ik stel voor, de spreektijd in tweede termijn te bepalen op 1/3 van die in eerste termijn.

Daartoe wordt besloten.

□

De heer **Ter Beek** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Het lijkt mij dat het een zeer verstandige beslissing is geweest om vanavond dit debat met elkaar te voeren. Vanavond is immers volstrekt duidelijk geworden dat de Nederlandse regering en de Nederlandse Tweede Kamer in genen dele instemmen met de Amerikaanse acties tegen Libië. Een ieder heeft daarvoor zijn eigen woorden gebruikt, waarbij verschillende toonzettingen zijn gehanteerd.

Het politiek relevante feit is vanavond zeer scherp en duidelijk naar voren gekomen: de grote meerderheid van de Tweede Kamer en de regering achten deze Amerikaanse acties onjuist, onverstandig en ongewenst. Ik gebruik nu het woord 'ongewenst', omdat de minister sprak over 'ongewenste effecten' van deze actie. Hij gaf daarbij een drietal effecten aan: een mogelijke verdere escalatie, een verslechtering van de verhouding tussen de bondgenoten en een mogelijke versterking van de positie van kolonel Gadaffi. Hiermee is precies het omgekeerde bereikt van datgene waarvoor de actie was bedoeld.

De minister noemde de escalatie het ernstigste risico. Ik ben het hierover met hem eens, zeker als het om de korte termijn gaat. Het is dan ook te hopen dat de Veiligheidsraad vandaag tot een vorm komt waarbij de escalatie een halt wordt toegeroepen. Aangezien wij het op dit moment allemaal nog niet weten, meen ik dat met het debat van vanavond het gesprek tussen de regering en de Kamer over deze kwestie niet is beëindigd.

Ik kom op enkele elementen even terug, in de eerste plaats op de opmerkingen van de minister over het collectieve gewicht van de Twaalf. Ik ben het met hem erover eens dat wij alles in het werk moeten stellen om dit collectieve gewicht zo zwaar mogelijk te maken. Daarom is het relevant, na te gaan welke de positie van Groot-Brittannië precies is geweest. Niet de integriteit van de heer Howe is in het geding, ook niet de vraag of hij wel of niet op het goede moment zijn mond heeft gesloten of opengedaan, maar de

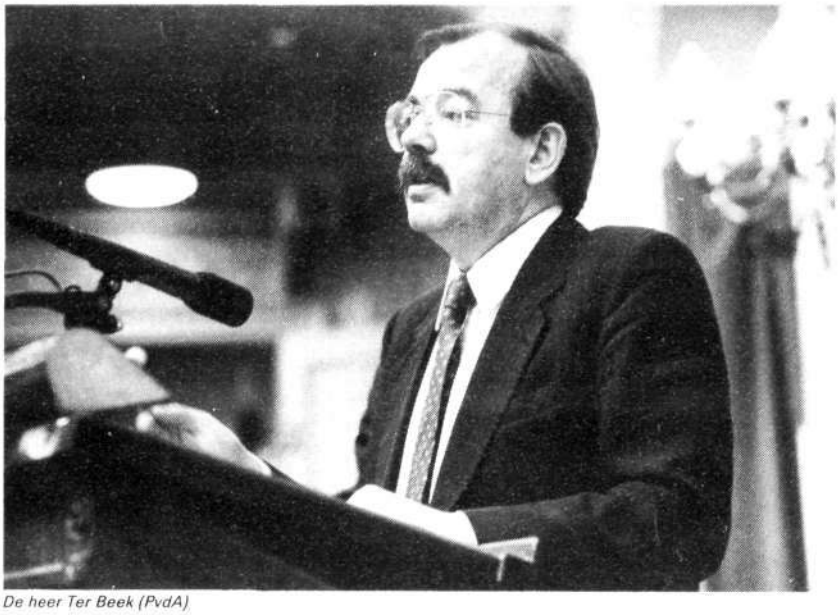

De heer Ter Beek (PvdA)

handelwijze van de Britse regering is politiek relevant. Nadat zij eerst te zamen met de andere Europese landen had opgeroepen tot zelfbeperking, heeft dezelfde Britse regering meegewerkt aan een actie die het tegendeel van zelfbeperking is. Deze actie houdt de bombardementen op Libië in. Tegen deze achtergrond is de vraag relevant of op deze manier niet de kracht en het gewicht van de Twaalf worden verminderd.

Alle commentatoren wijzen erop dat de Twaalf na hun verklaring prompt uiteen zijn gevallen. Nogmaals, de persoon van de heer Howe interesseert mij wat dit betreft niet. Uit politiek oogpunt is het echter slecht en jammerlijk. Ik hoop en neem aan dat ook de minister in deze geest – hij behoeft van mij niet dezelfde woorden te gebruiken – als voorzitter van de Europese Raad zijn verantwoordelijkheid zal nemen.

De minister zei dat hij de vraag of de Amerikanen terecht een beroep op het recht op zelfverdediging doen, niet kan beoordelen en dat het oordeel hierover door de rechter moet worden gegeven. Ik vraag hem dan: welke rechter? De Amerikanen erkennen de jurisdictie van het Internationale Gerechtshof in dezen niet.

Eigenlijk is het een zelfde verhaal, als de minister spreekt van bronbescherming en zegt dat hij over de bewijzen niet al te duidelijk kan zijn. Ik heb echter iets anders aan de orde gesteld. Waarom hebben de Amerikanen, als zij bewijzen hebben, deze niet te bestemder plekke gedeponeerd, namelijk bij de Veiligheidsraad? Waarom maken zij geen gebruik van het aanwezige multilaterale kader? Ik heb in dit verband het voorbeeld van 1962 genoemd. Het Amerikaanse optreden heb ik dan ook in het ruimere kader gezet van het zich meer en meer onttrekken aan multilaterale kaders en het meer en meer de eigen richting ingaan. Dit heeft gevolgen voor de bondgenootschappelijke verhoudingen.

Op korte termijn gaat het om indamming, beheersing, van het conflict dat nu aan de gang is. Nu is de Veiligheidsraad bezig en aanstaande donderdag is het overleg in Parijs. Ik neem aan dat de Kamer wordt ingelicht over de resultaten van deze bijeenkomsten en dat wij daarna opnieuw met elkaar van gedachten wisselen. Op de langere termijn moet echter zeker een grondig debat over de fundamenten van de verhoudingen tussen de Verenigde Staten en zijn Europese bondgenoten worden gevoerd.

☐

De heer **De Boer** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! In de verklaring van de ministers van Buitenlandse Zaken van de Twaalf, inzake het internationaal terrorisme en de crisis in het Middellandse-Zeegebied, die maandag jongstleden is opgesteld en die hier helaas – voor zo'n goede verklaring – niet meer puntsgewijs aan de orde is geweest, staat in punt 1 dat de Twaalf ernstig bezorgd zijn over de verhoogde spanning in het Middellandse-Zeegebied. Er staat dan achter: door de recente terreurdaden veroorzaakt. Voorts staat in dit eerste punt dat de Twaalf bijeengekomen zijn om gezamenlijk optreden tegen deze plaag overeen te komen.

Vervolgens worden een aantal maatregelen geschetst tegen het terrorisme. Maar in het laatste punt staat heel nadrukkelijk: 'Ten slotte en ten einde een politieke oplossing te bereiken, waarbij een verdere vergroting van de militaire spanning in de regio, met alle gevaren van dien, wordt vermeden, beklemtonen de Twaalf de noodzaak dat alle partijen zelfbeheersing betrachten'.

Mijnheer de Voorzitter! De minister heeft op mijn vraag nog eens bevestigd, dat het optreden van de Twaalf door het Amerikaanse militair ingrijpen in Libië niet ongedaan is gemaakt en niet voor niets is geweest. Ook naar zijn opvatting vormt dit optreden nog steeds een goede basis voor voortgezet overleg, ook met de Verenigde Staten. Het zal duidelijk zijn dat wij, onder die omstandigheden, de minister met de meeste kracht zouden willen uitnodigen om op die weg door te gaan.

☐

De heer **Engwirda** (D'66): Mijnheer de Voorzitter! Ik dank de minister voor zijn antwoorden. Ik heb nog maar een paar vragen voor de tweede termijn. In de eerste plaats betreft dit de vraag, of de Engelse regering de enige was die tevoren was geïnformeerd over een mogelijke Amerikaanse actie. Wij hebben vandaag in de kranten kunnen lezen en via de media kunnen volgen, dat de actie gedeeltelijk is uitgevoerd vanuit Engelse bases en dat niet via het Franse en het Spaanse luchtruim is gevlogen. Dat Frankrijk en Spanje zijn vermeden, zou erop kunnen wijzen dat ook die landen tevoren om toestemming is gevraagd, maar dat die twee landen, anders dan het Verenigd Koninkrijk, toestemming hebben geweigerd. Ik zou de minister om duidelijk hierover willen vragen.

Minister **Van den Broek:** Voorzitter! Om dit punt direct op te klaren, wijs ik erop dat ik heb gezegd, dat daarover in het geheel niet is gesproken tijdens de vergadering. Ik weet derhalve gewoonweg niet wie wat wist. Ik heb alleen een nadere uitleg gekregen van de heer Howe en deze heb ik eerder genoemd.

Engwirda

De heer **Engwirda** (D'66): Voorzitter! Ik constateer dat dan ten minste onduidelijk is, waar het debat zich tot dusver nogal heeft toegespitst op een mogelijke dubbele rol – het zijn mijn woorden – van de Britse minister van buitenlandse zaken, of ook niet andere deelnemers aan dat overleg tevoren waren ingelicht.

Minister **Van den Broek:** U weet dat ambassadeur Walters een rondgang langs vier hoofdsteden heeft gemaakt, terwijl ambassadeur Oakley hier is geweest. Ik weet niet wie er in eventuele andere hoofdsteden zijn geweest. Wat exact de informatie is geweest die toen is gegeven, kan ik niet beoordelen. Mij blijkt in ieder geval dat ambassadeur Walters al eerder in het Verenigd Koninkrijk is geweest; wij hebben nu geconstateerd dat de definitieve beslissing pas gisteren is genomen, samenvallende met de vergadering van het EPS. Het kan derhalve nooit zo zijn dat de ambassadeur in de desbetreffende hoofdsteden – het kan althans niet het geval zijn in het Verenigd Koninkrijk – al categorisch heeft gesproken over vaste plannen tot en het uitvoering geven aan een gewapende actie.

De heer **Engwirda** (D'66): Voorzitter! De minister zal mij toch toegeven dat op het moment dat de Britse en misschien ook de Franse en de Spaanse regering toestemming wordt gevraagd om bases te gebruiken en door het luchtruim te vliegen – ik weet niet of dit tijdens het gesprek met ambassadeur Walters is gebeurd of later –, er sprake is van een vrijwel definitief voornemen. Zoiets vraag je toch niet voor de lol?

Minister **Van den Broek:** Zeker niet.

De heer **Engwirda** (D'66): Tegen de achtergrond van het feit dat de Britse minister en wellicht ook andere ministers, als deelnemers aan het overleg van de Twaalf van gisteren, op de hoogte waren van een, naar mijn gevoel, vrijwel zeker optreden van Amerika jegens Libië, kan ik niet begrijpen dat de minister, na terecht te hebben uitgesproken dat hij bezorgd en teleurgesteld is over het Amerikaanse optreden, desondanks laconiek concludeert, dat het optreden van de Twaalf niet voor niets is geweest en dat wij nu tenminste een basis hebben voor een gemeenschappelijk optreden jegens de Verenigde Staten.

Voorzitter! Ik concludeer dat die vergadering van gisteren en de Amerikaanse actie die zes uur later plaatsvond en die haaks stond op die vergadering, uiteindelijk hebben geleid tot een blamage voor Europa. Europa vroeg iets aan de Verenigde Staten. Nog geen zes uur later wordt er precies een ander antwoord gegeven. Mijn conclusie is dat die vergadering van gisteren onder die omstandigheden beter niet gehouden had kunnen worden.

□

Mevrouw **Van Es** (PSP): Mijnheer de Voorzitter! Ik wil de minister nog enkele vragen stellen. Artikel 51 van het handvest van de Verenigde Naties schrijft voor dat een daad van zelfverdediging onmiddellijk aan de Veiligheidsraad gemeld moet worden. Mijn vraag is: weet de minister of dat gebeurd is? Kan hij dat alsnog nagaan als hij dat nu nog niet weet? Als dat niet zo is, moet daaruit dan niet de conclusie worden getrokken dat ook de Verenigde Staten er minder van overtuigd waren dat het om een daad van te rechtvaardigen zelfverdediging ging dan zij politiek willen doen geloven?

De regering gaat overleg voeren met de Arabische liga en Egypte. Mijn vraag in eerste termijn was, wat nu inhoudelijk de politieke oplossing is die de regering voorstaat. Met andere woorden, wat gaat zij in dat overleg inbrengen? Preventie voor terrorisme houdt, naar mijn mening, niet alleen in het samenwerken van inlichtingendiensten, maar ook het wegnemen van politieke oorzaken.

De minister zou mij een plezier doen als hij nog enkele vragen aan de Britse regering wilde voorleggen, misschien als voorzitter van de EPS, die donderdag a.s. bijeenkomt. Hij zou kunnen vragen of men de steun aan de militaire actie van de Verenigde Staten in overeenstemming acht met de verklaring van de EPS. Vervolgens kan hij vragen of sir Geoffrey Howe tijdens het overleg ervan op de hoogte was dat de uitkomst van het overleg geen invloed meer kon hebben op de beslissing van de Verenigde Staten.

Is bij het verzoek van de Verenigde Staten aan het Verenigd Koninkrijk om een eventuele militaire actie te steunen, nog aan de orde geweest dat er een verklaring van de EPS kwam? Heeft de Britse regering toen aangedrongen op het afwachten van die verklaring? Wat was daarop de Amerikaanse reactie? Het ligt voor de hand dat op deze vragen een antwoord wordt gegeven!

□

De heer **Ernsting** (CPN): Voorzitter! Ik meen dat de beoordeling van de Kamer van het optreden van de Verenigde Staten in grote mate gemeenschappelijk is, zij het dat zij in nuances kan verschillen. Dit geldt dan voor de beoordeling van het effect ten aanzien van een escalatie, van het effect op de verhouding tussen de bondgenoten en van het effect op de positie van Libië in de Arabische wereld. Dit alles heeft tot de conclusie geleid dat een militaire oplossing – ik gebruik nu de woorden van de minister – voor ons niet te steunen was. Wij kunnen dat met elkaar vaststellen. Ik meen dat het goed is dat dit vanavond is gebeurd.

Dan rest nog wel een nadere beoordeling van het overleg tussen de Twaalf. De minister heeft gezegd dat het niet de taak van de voorzitter van de Twaalf is om de positie van lidstaten breed te etaleren. Het lijkt er inderdaad op dat zijn beoordeling van de rol van Engeland met name door die uitspraak is bepaald. Het doel van de Twaalf was immers: er moet geen militaire oplossing komen; beide partijen moeten matiging en zelfbeheersing opbrengen èn er moet een duidelijk signaal ten aanzien van Libië komen in de vorm van concrete maatregelen. Het probleem dat zich nu voordoet, is dat door die Britse rol in het geheel, de geloofwaardigheid van die opstelling en de uitvoering van die opstelling door de Twaalf op het spel is komen te staan.

Die rol is uiteindelijk gericht op het uitoefenen van invloed op beide partijen. Het gezag van een oproep tot zelfbeheersing wordt ondermijnd als op hetzelfde moment dat de oproep werd gedaan, de voorbereidingen voor een militaire aktie worden getroffen, inclusief de Engelse medewerking daaraan.

De minister heeft gezegd dat Europa geen droit de regard heeft ten aanzien van bilateraal optreden tussen de Verenigde Staten en Libië. Het was echter niet puur bilateraal. Engeland was om medewerking gevraagd en Italië en Spanje waren aangeduid als object van vergeldigingsactie. Dat betekent dat de leden van de Twaalf partij waren en nog wel met verschillende belangen. Dat legt ook een zware verantwoordelijkheid op de rol de van de voorzitter.

Ernsting

Ten slotte heb ik nog een vraag over de verhoogde paraatheid in Soesterberg. Daarover kon de minister geen mededelingen doen. Mijn vragen over de rol van de AWACS en het tweede ATAF-commando heeft hij helemaal niet beantwoord.

Minister **Van den Broek:** Dat viel onder mijn opmerkingen dat een en ander niet onder het NAVO-kader viel. Als zodanig waren deze vragen dus niet aan de orde.

De heer **Ernsting** (CPN): Mijnheer de Voorzitter! Dan blijft mijn vraag van kracht over de verhoogde paraatheid. De minister heeft verwezen naar zijn collega van Defensie. Het lijkt mij goed dat daarover alsnog nadere informatie komt.

□

Mevrouw **Beckers-de Bruijn** (PPR): Mijnheer de Voorzitter! Over de vraag of de Amerikaanse regering zich terecht beroepen heeft op het recht van zelfverdediging wil de minister geen oordeel uitspreken. Het gaat volgens hem om de relatie tussen het doel en het middel en het oordeel is aan de rechter. Het gaat mij echter niet om een juridische discussie. Het gaat mij om de opvattingen die achter de term 'een daad van zelfverdediging' schuilgaan. Die opvattingen acht ik gevaarlijk. Wij hebben daar ook mee te maken in de NAVO-strategie. Dat verband heb ik gelegd. Ook daar gaat het om het principe van zelfverdediging. Ik heb gewezen op de toenemende geluiden in de Verenigde Staten dat ook een first strike met kernwapens zelfverdediging zou kunnen zijn. Ik vind dus dat de minister zich niet achter het antwoord dat hij tot nu toe heeft gegeven, kan verschuilen. Als het om kernwapens gaat, zal de rechter er achteraf misschien helemaal niet meer aan te pas kunnen komen.

De minister zei dat de optie van geweld voor de Twaalf van Europa een niet te steunen optie is. Hij verwacht dat deze opvatting ook na donderdag blijft gelden. Hij verwacht ook dan niet dat een aantal lidstaten zich zal uitspreken voor een militaire oplossing. Blijft staan, dat het Verenigd Koninkrijk die lijn eerst onderschrijft en enkele uren later vervolgens zelf doorkruist. Ik vraag de minister expliciet of hij dit donderdag nog aan de orde gaat stellen, ook met het oog op de kracht van een toekomstig gezamenlijk optreden.

Ten slotte vind ik het heel vreemd dat de minister tamelijk gemakkelijk zegt dat hij niet weet of de Amerikaanse troepen in Europa en ook in Nederland in staat van alarm zijn gebracht en dat de minister van Defensie dat misschien weet. Moeten wij daaruit opmaken dat het denkbaar is dat de Amerikaanse troepen in Nederland in alarm zijn en dat de minister van Buitenlandse Zaken dit niet zou weten? Gezien de implicaties hiervan, is dat toch volstrekt onmogelijk.

De minister heeft terecht geconcludeerd dat de Kamer in grote lijnen eensgezind is. Wij verwachten dat hij die eensgezindheid maximaal gebruikt om verder geweld te voorkomen.

□

De heer **Wagenaar:** Mijnheer de Voorzitter! Allereerst lijkt het mij nodig, een correctie aan te brengen op hetgeen collega Ter Beek heeft gezegd, namelijk dat niemand in de Kamer het militaire optreden van de Verenigde Staten juist acht. Dat lijkt mij onjuist. In mijn bijdrage heb ik niet gesproken over het onjuist zijn van het Amerikaanse optreden. Mijns inziens is dat optreden minder gewenst, indien op het tijdstip van de actie effectievere stappen overwogen werden. In mijn bijdrage heb ik nu juist getwijfeld of er van een alternatief sprake was. Ik blijf derhalve bij mijn opmerking, geuit in eerste termijn, dat de Amerikaanse actie onvermijdelijk was. Op mijn opmerking dat de maatregelen die in het kader van de EPS zijn genomen, toch niet zo zijn, heeft de minister gevraagd wat het alternatief zou zijn als je militaire actie zou afwijzen.

Afgezien van de waarde van vergeldingsaanvallen, geloof ik dat Europa wel degelijk hardere maatregelen had kunnen nemen, en ook in een eerder stadium. Ik denk aan sluiting van de volksbureaus in de Europese hoofdsteden en aan een economische boycot door de Europese lidstaten.

Ik denk dat ik meer twijfel moet hebben over de bereidheid van Europa om tot een krachtige stellingname te komen, dan over de bereidheid van de Amerikanen. De risico's van verdergaande escalatie, de verslechtering van de verhouding tussen de bondgenoten en de versterking van de positie van Gadaffi zijn niet zo groot als veelal wordt aangenomen. Ik meen dat Europa, in plaats van twijfel te uiten of de Amerikaanse actie te veroordelen, zich eerder zou moeten inspannen om inspraak te krijgen ingeval de Verenigde Staten tot militaire actie besluit.

□

De heer **Van der Spek:** Mijnheer de Voorzitter! De minister heeft niet geantwoord op mijn vraag of hij duidelijk wil verklaren dat, wanneer de Amerikaanse regering in een vergelijkbare situatie de Nederlandse regering toestemming zou vragen om haar troepen in Nederland te mogen gebruiken vanaf Nederlandse bases, hij dat zou afwijzen. Dat is ook van belang in verband met de kruisvluchtwapens: de huidige Amerikaanse aanwezigheid in Nederland staat ook in het kader van de NAVO.

Mijn opmerking over de Amerikaanse diplomaten was cynisch, maar ook serieus. Dit was een daad van staatsterrorisme van de Verenigde Staten. Wij weten hoe Amerikaanse ambassades in een aantal landen een rol hebben gespeeld in uiterst duistere affaires, zelfs gericht tegen wettige regeringen. Ik denk daarbij vooral aan een aantal Latijnsamerikaanse landen.

Uit wat de minister zegt over de Engelse minister van Buitenlandse Zaken maak ik op, dat de verklaring van het Verenigd Koninkrijk in het kader van de EPS eigenlijk niets waard is. Achteraf doet men namelijk iets wat volkomen in strijd is met wat in die verklaring is vastgelegd.

Ook ik verbaas mij erover dat de minister niet zegt te weten of de Amerikaanse militairen in Nederland in de alarmfase zijn gebracht. Zij zijn dat overal ter wereld, dus ik neem aan ook in Nederland, blijkbaar zonder dat de minister van Buitenlandse Zaken dat weet. Als het waar is dat minister Howe tijdens de EPS-vergadering van niks wist, dan moet ik zeggen dat de positie van de Nederlandse minister van Buitenlandse Zaken heel erg op die van de heer Howe lijkt.

□

Minister **Van den Broek**: Voorzitter! Ik meen met de heer Ter Beek dat het nuttig kan zijn bij een andere gelegenheid, misschien in het kader van een begrotingsbehandeling, de gehele relatie met de Verenigde Staten, ook in bondgenootschappelijk verband nader te bezien. De geachte

afgevaardigde kent mijn opvattingen over een zeker unilateralisme dat zich bij de Verenigde Staten verder lijkt te ontwikkelen.

Ik denk aan de ontwikkelingen rond een aantal VN-organen en aan de kwestie van de VN-financiering. Daarover is het nodige te zeggen, maar dat leent zich wat minder voor bespreking in dit kader. Ik herinner mij dat wij het eerder ook over de opvattingen van de Verenigde Staten over het internationaal gerechtshof eens zijn geworden.

Typisch voor een middelgroot land als Nederland en gezien onze historische traditie niet verbazingwekkend is het dat opeenvolgende kabinetten zich hebben ingezet en zich zullen blijven inzetten voor een versterking van de internationale rechtsorde in de vorm van conventies, verdragen, implementatie-mechanismen, het duidelijk preserveren van de rol van een internationaal gerechtshof, het belang van de VN als internationale organisatie, en wat dies meer zij.

Ik kom toe aan de kwestie van het collectieve gewicht. Een aantal van de geachte afgevaardigden zijn teruggekomen op een zeker dissidentschap van het Verenigd Koninkrijk, althans dat is de suggestie. Men spreekt over de strijd cq. spanning die er zou kunnen bestaan tussen de aansluiting van het Verenigd Koninkrijk bij de verklaring van de 12 van gisteren enerzijds en anderzijds het verlenen van medewerking door het ter beschikking stellen van faciliteiten aan de Amerikanen bij het uitvoeren van hun militaire actie. Ik dacht dat de vragen het beste waren samengevat door mevrouw Van Es.

Ik houd deze vragen in mijn achterhoofd, ook voor de vergadering van aanstaande donderdag. Ik wil wel opmerken dat in het algemeen bij de totstandkoming van de standpunten van de 12 compromissen worden gesloten, waarbij men tracht tot een gezamenlijke tekst te komen. Aan de onderkant zijn dan natuurlijk wel wat uiteenlopende standpunten te ontdekken. Ik wil er niet verder op ingaan. Op dat moment komt men er echter hier op terug en zegt dat het nu bij het Verenigd Koninkrijk heel duidelijk het geval was. In hoeverre dit het geval was, zal nog nader moeten blijken.

Mevrouw **Van Es** (PSP): De minister heeft in eerste termijn al gezegd dat de spanning voor iedereen voelbaar was en dat iedereen wel een soort van voorkennis had, die echter voor iedereen verschillend was. Het lijkt mij dan voor de hand te liggen om in zo'n overleg te vragen naar de specifieke voorkennis van de diverse aanwezigen. Heeft de minister als voorzitter van de EPS bewust nagelaten om naar die kennis te vragen juist met het oog op het bereiken van zo'n compromis?

Minister Van den Broek van Buitenlandse Zaken

Minister **Van den Broek**: Niet met het oog op het bereiken van zo'n compromis, maar omdat het gaat om informatie waarvan ik weet dat die in de toch betrekkelijke openbaarheid of betrekkelijke beslotenheid, net zoals men het wil noemen, niet zal worden prijsgegeven. Wij spreken hierbij over bepaalde voornemens van militaire actie en dan praat je per definitie over gevoelige informatie waarover op deze manier niet wordt gediscussieerd.

Mevrouw **Van Es** (PSP): Dus het feit dat de aanwezige kennis die er bij de verschillende mensen was niet aan de orde is geweest, is min of meer een keuze geweest van de voorzitter.

Minister **Van den Broek**: Het was geen keuze, maar inzicht van de voorzitter, Voorzitter. Ik denk dat de parallel die mevrouw Beckers heeft getrokken tussen een wellicht te ruime interpretatie van het beroep op zelfverdediging en de kruisvluchtwapens, ietwat moeilijk is, omdat daarbij het accent uitsluitend en alleen ligt bij inzet in NAVO-verband. Naar mijn mening hebben wij in de eerste termijn geconstateerd dat daarvan bij de onderhavige militaire actie absoluut geen sprake was.

De heer Van der Spek heeft gezegd dat hij geen antwoord heeft gehad op een vraag. Ik heb wel zijn naam opgeschreven, maar ben de vraag weer vergeten.

De heer **Van der Spek**: Wil de minister duidelijk verklaren dat in een analoge situatie een Amerikaans verzoek om steun op de manier van Engeland door de Nederlandse regering negatief zal worden beantwoord?

Minister **Van den Broek**: Ik durf rustig te verklaren dat als ons om deze medewerking was gevraagd, ik op basis van de informatie waarover ik thans beschik, niet aanneem dat het Nederlandse kabinet daarvoor het groene licht zou hebben gegeven.

Met de heer Wagenaar ben ik het eens dat wat de zwaarte van de maatregelen die Europa eventueel tegen Libië zou kunnen nemen betreft, men natuurlijk kan zeggen dat sluiting van de volksbureaus in totaliteit een verdergaande maatregel is dan de beperkingen die thans zijn opgelegd.

Dat is een kwestie van afweging, een kwestie van consensus tussen de

Van den Broek

Twaalf. Een overweging daarbij is dat het er natuurlijk om gaat nog wel contacten met Libië te onderhouden. Bovendien moet rekening worden gehouden met het feit dat een niet onaanzienlijk aantal buitenlanders in Libië werkt. Dat kan, met name voor landen die een groot aantal onderdanen daar te werk gesteld zien, aanleiding zijn voorhands niet te willen overwegen de bureaus geheel te sluiten. Het Verenigd Koninkrijk heeft dat gedaan na het incident waarbij, zoals men zich zal herinneren, een Engelse politievrouw is omgekomen.

Mevrouw **Van Es** (PSP): Ik wilde nog graag een antwoord op mijn vraag of het de minister bekend is of de Verenigde Staten tenminste melding hebben gemaakt van de 'daad van zelfverdediging'.

Minister **Van den Broek**: Die vraag kan ik positief beantwoorden. De Veiligheidsraad is gisteren direct bijeen geweest en die zitting wordt vandaag voortgezet. In het bericht staat ook: US letter pursuance to art. 51 of the UN-charter. Daarmee wordt dus, met een beroep op zelfverdediging, een aanmelding gedaan.

De beraadslaging wordt gesloten.

De **Voorzitter**: Ik stel voor, de brief 19491, nr. 1 voor kennisgeving aan te nemen.

Aldus wordt besloten.

De **Voorzitter**: Ik schors de vergadering tot de staatssecretaris van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur aanwezig is. Dat is een kwestie van enkele minuten.

De vergadering wordt enkele ogenblikken geschorst.

Aan de orde is de voortzetting van de behandeling van het wetsvoorstel **Wijziging van de Wet uitkeringen vervolgingsslachtoffers 1940-1945 (17355)**

en van:
– de motie-Worrell over zelfhulpgroepen t.b.v. immateriële hulpverlening aan de 'tweede generatie' oorlogsgetroffenen (17355, nr. 22).

(Zie vergadering van 9 april 1986.)

De algemene beraadslaging wordt hervat.

□

Staatssecretaris **Van der Reijden:** Voorzitter! Gaarne geef ik in antwoord op gestelde vragen, na beraad in het kabinet, nadere informatie.

Ten eerste wil ik ingaan op het amendement van mevrouw Cornelissen over de tweede generatie. Van de zijde van de regering is geconstateerd, dat alle fracties hebben gesproken over een beperkt toepassen van de WUV voor de tweede generatie. Mevrouw Cornelissen sprak daarbij over specifieke en uitzonderlijke situaties. De heer Worrell sprak over zeer bijzondere gevallen, waarin het voor mensen niet mogelijk is verder te functioneren. Mevrouw Lucassen gaf het onderscheid aan tussen verschillende soorten problemen. De heer Ernsting wees op de noodzaak van het *voorkomen van het ontstaan van een* derde en vierde generatie en de heer Mik sprak van personen in een grote identiteitscrisis. Deze opstelling van de Kamer schat de regering naar waarde.

In de tweede plaats overweegt de regering, dat in het kamerbrede amendement duidelijk wordt gevraagd de status quo te handhaven, alvorens aan de hand van het regeringsstandpunt over het advies van de commissie-Van Dijke over dit onderwerp een definitief besluit wordt genomen. Alles bijeen genomen, is de regering van mening het oordeel van de Kamer over dit *amendement af te moeten wachten.*

Mevrouw **Cornelissen** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Houdt dit in, dat de regering ook bereid is om dit amendement uit te voeren, als het oordeel van de Kamer afgewacht moet worden? Dit oordeel is gezien de ondertekening, voorspelbaar.

Staatssecretaris **Van der Reijden:** Het antwoord daarop luidt bevestigen, mijnheer de Voorzitter!

Over de motie inzake ondersteuning en begeleiding van zelfhulpgroepen zeg ik, naar aanleiding van opmerkingen van mevrouw Cornelissen, gaarne het navolgende. Ik heb het gevoel, dat mevrouw Cornelissen mijn reactie in eerste termijn anders heeft opgevat dan ik deze bedoeld heb. Mijn uitspraak, dat ik aan de motie geen behoefte heb en deze overbodig acht, betekent geenszins dat ik het belang van deze hulpverlening niet zou inzien.

Ik heb zeer duidelijk willen aangeven, dat de betrokken basisinstellingen, met name ook het ICODO, nu reeds alle ruimte hebben om initiatieven tot dienstverlening, en de structurering daarvan, te nemen. Ik wijs er graag nog eens op, dat het ICODO van mijn kant geen bezwaar kan verwachten om indien dit gewenst wordt geacht, een onderzoek te starten als in de motie bedoeld. Het ICODO heeft overigens momenteel reeds het nodige onderzoek op het terrein van de problematiek van de tweede generatie geëntameerd. Van mijn kant is daarmee ingestemd.

De heer **Worrell** (PvdA): Ik wil nog een enkele opmerking over de motie maken. Er is enige verwarring ontstaan door de suggestie van mevrouw Lucassen, dat bij het onderzoek het ICODO zou zijn bedoeld. Ik heb aan de regering gevraagd een onderzoek in te stellen naar alle basisinstellingen en het ICODO. Vervolgens dient gekeken te worden naar de vraag, op welke wijze dit in de toekomst het beste kan worden georganiseerd. Terecht is gezegd, dat de basisinstellingen de mogelijkheid hebben, maar vele hebben die nog niet opgepakt.

Het is zaak, dat een en ander bij één instelling wordt ondergebracht. Ik nodig die regering alsnog uit – wellicht kan hiervoor het ICODO worden gebruikt, maar ik persisteer daarbij niet – de Kamer in kennis te stellen van de resultaten van het onderzoek, dat niet lang behoeft te duren. Het gaat erom, dat informatie over deze problematiek wordt verschaft.

Staatssecretaris **Van der Reijden:** Voorzitter! Ik verzet mij daar in genen dele tegen.

Mevrouw **Lucassen-Stauttener** (VVD): Ik wil de heer Worrell even zeggen, dat ik op geen enkele wijze een suggestie heb gedaan die in de richting van ICODO leidt.

Staatssecretaris **Van der Reijden:** Voorzitter! Vervolgens komt de vraag aan de orde of de homoseksuele geaardheid als vervolgingsgrond in de WUV moet worden opgenomen. De standpunten over en weer zijn bekend. Het is duidelijk dat ik de Kamer niet zal kunnen overtuigen. Het is duidelijk dat regering en parlement op dit punt niet nader tot elkaar zullen komen. Ik constateer dat de Kamer er zeer aan hecht, de WUV op dit punt te wijzigen en aldus uitbreiding te geven aan de vervolgingsgronden.

Ik gaf in eerste termijn te kennen behoefte te hebben aan nader

overleg over de terminologie van het amendement. Ik heb dat overleg gevoerd en daarbij de door de Kamer gekozen terminologie juridisch op haar merites laten bezien. Gebleken is dat de tekst van het amendement inderdaad de uitbreiding aangeeft die de Kamer aan de vervolgingsgronden wenst te geven.

Een andere formulering – teksten uit andere regelingen als de Grondwet, wetten of verdragen zijn daartoe geraadpleegd – zal zoals reeds door de Kamer in tweede termijn werd opgemerkt, ongewild steeds ruimer zijn en daardoor de bedoeling niet juist weergeven. Ik concludeer dat wij het over de terminologie eens kunnen zijn. De regering laat het oordeel over het amendement over aan de Kamer.

Ik maak een laatste opmerking over de gelijkberechtiging. Ik kan uiteraard niet vooruitlopen op de gedachtenwisseling met de Kamer over de nota inzake gelijkberechtiging in WUV en WUBO en op de desbetreffende adviezen van diverse instanties. Derhalve kan ik de vraag van de heer Worrell over eventuele terugwerkende kracht van een toekomstige wetswijziging op dit moment niet definitief beantwoorden. Een aantal van de gevraagde adviezen heb ik al ontvangen, maar nog niet alle. Ik doe over de inhoud van die adviezen thans geen uitspraak. Ik zeg nogmaals gaarne toe, dat ik de gezamenlijke adviezen met een commentaar mijnerzijds op korte termijn aan de Kamer ter bespreking zal voorleggen.

Mevrouw **Cornelissen** (CDA): Kan de staatssecretaris nader definiëren wat hij bedoelt met: op korte termijn?

Staatssecretaris **Van der Reijden:** Ik heb nog niet alle adviezen. Ik wil ze nog eens grondig bezien op de effecten voor de nota die ik nu heb uitgebracht. Ik heb juist in de weekendtas het advies van de Emancipatieraad gekregen, een lijvig en duidelijk advies.

Mevrouw **Cornelissen** (CDA): Ook de Kamer heeft het in het weekend ontvangen.

Staatssecretaris **Van der Reijden:** Ik vond het een advies van enige omvang. Er werden niet een paar kanttekeningen in gemaakt, bij voorbeeld bij blz. 3 en pag. 5. Het was een advies met een aantal kritische opmerkingen. Ik zou er graag de tijd voor nemen om dat advies en ook andere grondig te bezien. Gezien de situatie waarin ik verkeer is het buitengewoon moeilijk, precies aan te geven wat ik met een korte termijn bedoel. Ik verzeker de Kamer echter dat ik niet naar vertraging streef.

De algemene beraadslaging wordt gesloten.

De **Voorzitter**: Ik stel voor, de stemmingen aanstaande dinsdag te houden.

De heer **Worrell** (PvdA): Is er geen mogelijkheid om aanstaande donderdag te stemmen?

De **Voorzitter**: Dan stel ik voor, aanstaande donderdag na de lunchpauze te stemmen.

Daartoe wordt besloten.

Sluiting 22.18 uur.

Lijst van ingekomen stukken, met de door de Voorzitter ter zake gedane voorstellen:

1. de volgende brieven:
een, van de staatssecretaris van Justitie, over aanpassing verlofregeling bij bijzondere feestdagen:
een, van de staatssecretaris van Onderwijs en Wetenschappen, de heer Van Leijenhorst, over de ontwikkeling (voortgezet) speciaal onderwijs:
een, van de minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, over arbeidsduurverkorting; een LTD-onderzoek:
een, van de minister van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur over specifieke uitkeringen WBO 1986:
een, van de staatssecretaris van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur, over Health for all by the year 2000.

De Voorzitter stelt voor, deze brieven niet te drukken en voor kennisgeving aan te nemen. Voor zoveel nodig is kopie gezonden aan de betrokken commissie:

2. de volgende adressen:
een, van M Meuldijk te Nijmegen, met betrekking tot een WWV-uitkering;
een, van A. H. Scheffelaar te Bergen op Zoom, met betrekking tot zijn rechtspositie;
een, van C. E. v.d. Kraan te Bleskensgraaf, met betrekking tot studiefinanciering;
een, van C. Th. Muller te Zaandam, met betrekking tot alimentatie;
een, van R. v.d. Rassel-Ravenstein te Rotterdam, met betrekking tot belastingen;
een, van W. J. Vorstenbosch te Uden, met betrekking tot belastingen;
een, van W. J. Brundel te Zuilichem, met betrekking tot belastingen;
een, van J. M. Tromp te Winkel, met betrekking tot belastingen;
een, van A. Veldhuizen-Vermeer te Almere, met betrekking tot haar pensioen;
een, van M. Gottmers te Amsterdam, houdende verzoek om inzage in een proces-verbaal;
een, van L. L. J. Kuiper te St. Michielsgestel, met betrekking tot studiebeurzen;
een, van R. J. J. M. Iskander-Ketting te Apeldoorn, met betrekking tot een verblijfsvergunning t.b.v. haar echtgenoot;
een, van S. de Leeuw te Oegstgeest, met betrekking tot belastingen;
een, van de erven J. W. Hanssen te Sweikhuizen, met betrekking tot belastingen;
een, van G. J. Stakenburg te Rotterdam, met betrekking tot belastingen;
een, van D. Koole te Oldeboorn, met betrekking tot belastingen;
een, van B. Kamminga te Castricum, met betrekking tot belastingen;
een, van H. F. Horstman te Warmenhuizen, met betrekking tot een ministeriële beschikking;
een, van M. in 't Veld te Dordrecht, met betrekking tot huursubsidie;
een, van H. Bruyel Bruinewoud-Dörr te Haarlem, met betrekking tot belastingen.

Deze adressen zijn gesteld in handen van de commissie voor de Verzoekschriften:

3. de volgende brieven e.a.:
een, van de burgemeester van Heerlen, over de gemeentelijke politiekorpsen;
een, van de Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Rotterdam en de Beneden-Maas, t.g.v. het verslag van de Enquete Regionale Bedrijfs Ontwikkeling 1985.

Deze brieven e.a. liggen op de griffie ter inzage. Kopie is zonodig gezonden aan betrokken commissies.

4. de volgende brieven e.a.:
een, van J. Guift-Bonefaat, over euthanasie;
een, van de Stichting Greenpeace Nederland, over Amerikaanse kernproeven;
een, van de Landelijke Vereniging tot Behoud van de Waddenzee, over de aanleg van de Dollarthafen in de Dollard;

een, van het gemeentebestuur van Leeuwarden, over Friese televisie;
een, van R. F. E. Schweizer, over een uitspraak van de heer Den Uyl voor de Ikon-radio;
een, van Th. Kappers, over verkapte euthanasie;
een, van A. J. Beijersbergen, over terrorisme;
een, van K. L. Spaanderman, over het leven in een democratie;
een, van A. G. Kuijper-Nap, over het International History Congress of Women te Amsterdam;
een, van M. v.d. Anker, over de BTW-verhoging;
een, van het gemeentebestuur van Oploo, St. Anthonis en Ledeacker, t.g.v. een motie inzake baarmoederhalskankeronderzoek;
een, van de Directeurenkring SO/VSO-Zeeland, over de behandeling van de Wet op de Onderwijsverzorging;
een, van Gedeputeerde Staten van Zeeland, over vestigingsplaatsen voor kerncentrales;
een, van de Voedingsraad, t.g.v. het rapport 'Factoren in de voeding en het ontstaan van kanker';
een, van C. M. Schotel, over bezuinigingen;
een, van de Re-zorg Stichting, over een advertentie van de FNV.

Deze brieven e.a. liggen op de griffie ter inzage.

5. het volgende proefschrift:
'de industriële paradox' door S. D. Eikelboom.

Dit proefschrift is opgenomen in de bibliotheek van de Kamer.